

Vikerkaar

11/1987

Friedebert Tuglas revolutsioonist; Rem Blumi, Karl Siilivase ja Edgar Savisaare revolutsiooniainelised artiklid; noorte meeste väljakutse: quo vadis, socium?; komsomoli elav ajalugu: Jaak Allik ja Leonhard Lapin; järg mõttevahetusele kakskeelsusest; Jaan Kaplinski, Andres Ehini luulet; Valentin Kuigi jutustus «Desertöör»

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. aasta juulist. 2. aastakäik.

November 1987, nr 11

Sisukord

F. Tuglas revolutsioonist	1
Valentin Kuik <i>Desertöör</i>	2
Jaan Kaplinski <i>Luulet</i>	19
Aimée Beekman <i>Nõmme unenäod</i>	20
Andres Ehin <i>Luulet</i>	23
Leelo Laurits <i>Miniatuurid</i>	26
Kalle Muuli <i>Luulet</i>	28
Uladzimir Arloy <i>Ja taus oleme siin</i>	29
Jaak Olep <i>Rein Tammik dokumentalis- tina</i>	40
Rem Blum <i>Mõtisklusi suurest revolutsio- onist I</i>	41
Karl Siilivask <i>Noored ja Oktoobrirevo- lutsioon Eestis</i>	49
Edgar Savisaar <i>Revolutsioon jätkub I</i>	52
Fanny de Sivers <i>Surra, kui oled veel noor I</i>	60
Toomas Haug <i>Salakorterist linnavalit- susse</i>	66

Marek Strandberg, Mait Land, Urmas
Raudsepp, Jaanus Harro *Quo vadis,
socium?* 70

Tit Made. *Nende noored, nende kool
II* 76

Dixi

Harry Roots 80

Elav ajalugu

«Vikerkaare» küsimustele vastavad Jaak
Allik ja Leonhard Lapin 82

Kaleidoskoop

Aado Lintrop *Alma-Ata. Viis päeva juu-
nis* 88

Priidu Beier *Seltestsamast* 90

Peeter Olesk *Lugemisnopmeid III* 92

Foorum

M. Hindi artiklist «Vaateid kakskeelsu-
sele roosade prillideta» («Vikerkaar»
1987, nr 6—7) 94

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Tiit Veermäe

Esikaanel: Rein Tammik. Friedebert
Tuglas. Õli, lõuend. 1987. Fragment.
(Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

Tagakaanel: Rein Tammik. Friedebert
Tuglas. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk:
Ants Ruusmaa.) Rein Tammik. Hugo
Laur. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk:
Ants Ruusmaa.)

F. TUGLAS REVOLUTSIOONIST

Muuseumid ja raamaturiiulid on pilbasteks lõhutud, inimkonna mõtteilmaga pole paremini sündinud. Kui me aasta, kahe või ka kümne aasta pärast sellest hullusest ärkame, oleme igatahes teistsugused inimesed kui enne. /---/ Teame, et iial ei täida tulevik meie unistusi, kuid loodetavasti on ta eksimused ometi lähemal tõele kui praegused.

Ei tarvitse olla pessimist, et ometi raskusi tunda, mis vene riiki ootavad. Pärandusena endiselt korralt mõttetu sõda, muinasjutuline riigivõlg, majanduslik viletsus, üleüldine harimatus ja natsiooni kõlbeline lohakus — need on miinused, mis plussideks peab muutma.

Kuid revolutsiooni aeg ei ole kunagi olnud kohane silmapilk uute väärtuslike kunstteoste sünniks. Liig väljapoole on pöördunud ühiskonna energia, liig päevaülesannetele on ta pühendatud, et veel esteetiliseks tegevuseks jätkuda.

Nagu kõike muud, nii ei või ka revolutsiooni psüühikat tõlkida, ilma et see oma ehtsust kaotaks. Meil on aga suurelt osalt seda püütud teha, hoolimata sellest, et me tõuliselt slaavlastest erineме, ja et meie suur-tööstuse proletariaat, nagu revolutsiooni kandev jõud, õieti on veel väikesearvuline. Sarnane seisukord viib poliitikas liigpingutusele ja irdumisele omast kõlapõhjast, kirjanduses on see aga kunstiväärtuseta tendentsi, väärpaatose ja revolutsioonilise simulatsiooni allikas.

Napoleon tuleb. See pole muidugi mitte Lenin või Trotski, see on vahest mõni seni alles pisukene komissarikene Tsarevokokschaiskis, kui ta üleüldse tuleb Venemaalt. Kuid Lenin ja Trotski on talle teed teinud, nad on tema ristijad johannesed, kuigi ta neil enestel võimule pääsedes kõige päält pää maha võtab. /---/ Tulgu ta ruttu, sest siis saab maailm ometi näha uut koiduaega, mis pärast teda tuleb. Napoleon läks nagu maru läbi Maailma, kuid pärast seda oli maailm ometi teine ja arvatavasti palju parem kui enne.

Fr. R. Kreuzwald
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

Robespierre'i aegses terroris on huvitav see, et hukkamise põhjustes miskisugust sotsiaalset loogikat ei näe. Kindralist uksehoidjani, panga-pidajast pesunaiseni, kuulsast teadlasest idioodini, kõik pidid oma kaela giljotiini alla painutama. /---/ Ajalugu ütleb: nende 2750 ohvri hulgas, keda tapamasin enesele Pariisis nõudis, oli 650 jõukat ja tähtsat isikut. Ülejäänud 2100 olid vaesed inimesed.

On langemas inimkond alamal astmel olevate kahejalgsede yahoo'de tasapinnale, loomalikku metsikusse. Kuis päästa inimese hinge, seda ilusat, nõtket ja armast, nende kultuurivõimaluste hukatuslikust teest? /---/ Millega täita sündinud tühjust, kui kord teostub see ime, millest on unistanud kõik tulevikumeelsed: usuliste eelarvamuste ja võõraste traditsioonide, summa-arvamiste ja üldtõdede kadumine?

Meie tunnistame demokratismi, kuid näeme, kuidas see demokratism end ise hävitab. Me oleme revolutsionäärid, kuid nüüd ähvardab revolutsioon meid endid süüa. /---/ Kui me midagi saatuselt palume, siis kõigepäält seda, et ta hoiaks alles meie tötundmise. Et ta hoiaks alles meie optimismi, oleviku pessimismist hoolimata. Et jääks vankumatuks meie teadmine sotsiaalse revolutsiooni tarvidusest kesk üleüldist bankroti-meeleolu, mis praeguselle katsele järgneb.

Väljavõtted Tuglase esseedest:

«Revolutsioon ja kirjandus» (kõnena esitatud «Estonia» saalis 6. mail 1917)

«Aja kaja» (1914—19)

VALENTIN KUIK

DESERTÖÖR

Kõik õnnelikud perekonnad on
üksteise sarnased, iga õnnetu
perekond on isemoodi õnnetu.

Lev Tolstoi «Anna Karenina»

Pulmaööl nägi Rein Baumann unes, et seisab mingi kirikut meenutava hoone trepil, tal on käes hoolikalt neljaks murtud paber ja ta tahaks vaadata, mis sinna on kirjutatud, kuid ei saa, sest sõrmed on külmast kanged.

On väga külm: keegi astub järjekorrast välja, kahmab maast lund ja hõõrub tundetuid kõrvu, keegi nutab vaikselt, tänava kohal katkeb

tuhmi plaksatusega härmas trolliliin ja mõnda aega hõljub pimedas taevas sätendav jääpuru.

Paljud järjekorras seisvad inimesed ei suuda kauem ränka pakast taluda ja lähevad minema. Lumi krigiseb... Loobujate arvel aste kõrgemale tõustes jõuab Rein Baumann viimaks suure klaasukse ette. On veel vara, uks on veel suletud.

Klaasi taga näikse olevat soe: seinte ääres lokkab rohelus, hämara fuajee sügavuses jalutaval naismilitsionääril on seljas lühikeste käis- tega vormipluus ja kerge seelik. Ta tikk-kontsadel jalad on pikad nagu mannekeenil, pahkluu ümber helgib iluketike. Ta tuleb ukse poole, kõrk ja kaunis, näeb ootajate seas Rein Baumanni ja hetkeks välgatab ta silmis pelk äratundmisrõõm. Kohe tardub ta nägu uuesti valvsaks ametimaskiks, mis ei kao ka siis, kui ta Rein Baumanni väljaspool järjekorda sisse laseb, ega hiljem, kui paks ukseklaas nende selja taga juba puruks on löödud ja nad kahekesi raevunud rahvahulga eest põgenevad.

Nad jooksevad läbi hämarate ametiruumide, mööda lõputuid tühje koridore, kus iga samm heledalt vastu kajab, jõuavad hoone teise otsa. Kõlisevad võtmed, valgus pimestab silmi ja Rein Baumann leiab end jälle seismas suletud ukse ees, ainult nüüd on tegemist väikese tagauksega.

Ta on üksi. Kusagil kohiseb vesi. Puhub soe tuul. Käes lipendab sama paber, millega ta ennist järjekorras seisis. Ta sõrmed kuulavad nüüd sõna ja ta saab paberi sisuga tutvuda. Selgub, et mingit sisu polegi: on vaid tema, Rein Baumanni allkiri. See tähendab, et soovi korral võib tema ise või keegi teine paberist teha nii vekslit, avalduse, palve- kui ka ässituskirja... Ohtlikke võimalusi on palju ja ta otsustab paberi hävitada.

Tikud on niisked, murduvad ja kustuvad, paber ei võta kuidagi tuld ja ta läheb tuulevarju otsides nurga taha.

Siit avaneb sootuks uus vaade. Enam pole lumist tänavat, paekivist piilareid ega väikest kellatorni, on järsud kõrgusse kerkivad trepid, mille jalamil kohisevad purskkaevud. Tuul kannab temani veetolmu ja hõikeid, ta näeb mingeid inimesi treppidest alla enda poole ruttamas. Tikk kustub, ta mõistab, et ei jõua paberit enam ära põletada, käärdab selle kokku ja topib suhu.

Esimesena jõuab tema juurde miilitsavormis kaunitar, kelles ta nüüd tunneb ära oma naise Regina. Regina pahkluu ümber on särav hõbekett, ja kui ta üles vaatab, näeb ta naise kuldseid lauge ja kalke silmi. Regina püüab ta lõuapärad lahti kangutada, aga see ei õnnestu. Ta hakkab neile vastu, viskleb kogu jõust, aga neid on palju, nad lohistavad ta purskkaevu juurde ning topivad peadpidi basseini. Viimane, mida ta näeb, on vees ujuv pruudikimp.

Õhupuudus tuli sellest, et Regina teda suudles. Ka pruudikimp oli

reaalselt olemas, seisis käeulatuses öökapil. Kõige kaunim ja käegakatsutavam reaalsus oli aga Regina ise: ärkvel, hell ja valmis.

Pärast pani Regina mehe käe oma soojale kõhule, sosistas: — Kuula! — ja Rein Baumann tundis peoga kerget müksu. See oli nii ootamatu. Reginas liigutas kellegi elav tahe. See oli veel kõiges Reginaga seotud, aga sellest hoolimata juba vaba end väljendamaks. Ta oli olemas.

Nad teadsid juba mõnda aega, et ta on olemas. Täna sai teadmistest tunne. Regina seest tuli Rein Baumann pihku soe müks, mis tegi temaski kõik soojaks. Ta tahtis ka oma olemasolust märku anda ja silitas Regina kõhtu. See oli nüüd nagu väike ümar saladus. Saladus, mis müksas ja andis sooja. See oli Regina, aga oli veel keegi. Kes?

Rein Baumann pani kõrva vastu kõhtu. Ta kuulis, kuidas süda lööb, kuidas voolavad noore terve keha mahlad, ja tundis nüüd juba põsega, kuidas Regina sees tuksatas. Regina kõht oli nagu maailmavärv, mille tugevust keegi proovis. See oli nii ootamatu, see oli ilus. See oli Regina . . .

Pärast koputas keegi uksele ja kõik muutus jälle tavaliseks, argiseks. Nädala pärast algasid riigieksamid, homme oli viimane arvestus, täna . . . Koputus kordus. Mis ka täna polnud, praegu tahtis Rein Baumann tunda põse all oma naise siidpehmet kõhtu ja oodata uut märguannet kelleltki, kes oli tema ise, Regina ja veel keegi . . .

Ülikooli lõpetasid Baumannid kõigile katsumustele vaatamata *cum laude*: Rein majandus-, Regina õigusteaduskonna, tööle suunati nad Tallinna, kust mõlemad pärit olid.

Siin laabus kõik algusest peale väga hästi: Rein Baumann oli vanemate ainus laps ja need loovutasid oma kolmetoalise kõigi mugavustega korteri noorpaarile, asudes ise elama linnalähedasse suvilasse, mida oli niivõrd hästi talviseks eluks kohandatud, et sisuliselt oli tegemist kena väikese eramuga. Poeg tundis küll esialgu vanemate ees süümepiina, kuid aja jooksul see kadus, asendudes veendumusega, et tegelikult elame ja töötame me ju kõik oma laste heaks. Pealegi polnud Rein Baumann vanemad vastupidise variandiga nõus, kuna Regina läks kohe pärast töölevormistamist dekreetpuhkusele ja vajas nüüd kesklinnas asuva korteri mugavusi märksa enam kui nemad.

Poja sünd suurendas Baumannide vastastikust kiindumust veelgi. Regina, nagu see teatud naisetüübi puhul sageli juhtub, puhkes lihtsalt õitsele, Rein Baumann jättis suitsetamise maha ja kasvas vuntsid, mis muutsid ta veidi vanemaks ja lisisid talle soliidsust. See oli vastavuses nii tema uue enesetunde kui ka muutunud sotsiaalse seisundiga, sest juhatanud ligi aasta Tallinna kesklinnas asuvat hoiukassat, läks Rein Baumann üle komsomolitööle.

Ta oli juba ülikoolis aktivistina silma paistnud, oskas hästi oma mõtteid sõnastada ja inimestega suhelda, oli noorsooprobleemidest ajalehes kirjutanud, isegi raadios ja televisioonis rääkinud, ja kuigi töö hoiukassas talle meeldis, mõistis Rein Baumann, et noorte mõtte-

laad ei mõjuta tänast maailma sugugi vähem kui keskmise või vanema põlvkonna hoiused. Pealegi sai ta uuel töökohal kõrgemat palka, töögi oli huvitav, kõnelemata perspektiividest, mida kohavahetus kaasa tõi.

Regina pühendus esialgu lapse kasvatamisele, õppis kuduma ja oli lihtsalt õnnelik noor abielunaine, sest olmemuresid neil peaaegu et polnudki, kõik oli äkki kuidagi käepärast, Rein Baumannil aga jätkus energiat nii töö kui perekonna jaoks. Vabad õhtud ja nädalalõpud veetsid nad koos, see oli tore aeg, neil polnud kolmekesi kunagi igav.

Ühel sellisel õhtul, kui Baumannid hinge kinni pidades jälgisid, kuidas nende poeg tooli najal püsti tõuseb, käekesed vanemate poole sirutab ja arglikult elu esimese sammu teeb, helises äkki uksekell. Häiritud väikemees lõi vankuma, potsatas istuli ja hakkas nutma. Kuni Regina last rahustas, läks Rein Baumann esikusse.

Ukse avanud, tundis ta koridoris odava tubaka lõhna ja nägi väikesekasvulist kulunud lendurijopis meest. Külaline ütles, et otsib seltsimees Baumannit. Sisse ta ei tulnud, vaid ulatas Rein Baumannile mingi paberi ja, võtnud temalt kättesaamise kohta allkirja, läks trepist üles. Kohe hakkas korrus kõrgemalgi kell nõudlikult helisema.

Rein Baumann luges õhukesele maisipaberile trükitud teksti läbi ega saanud esialgu mitte millestki aru. Alles siis, kui ka Regina oli paberiga tutvunud ja pärast seda kõõgi aknast hämarasse õue vaadates vaikselt nutta tihkus, jõudis toodud sõnum täies ulatuses Rein Baumannit teadvusse ning talle meenus äkki, kuidas ta keskkoolipäevil, kui nad veel äärelinnas vanavanemate juures elasid, parema kostüümi puudusel laenas puhkusel viibiva naabripoisi käest mundri ja sellega kooli vastlakarnevalile läks. Ta mäletas, et sõdurivorm sobis talle väga hästi, ainult saapad olid väikesevõitu, piinasid tantsu ajal jalgu, nii et valu lõpuks varvastest südamesse kerkis ja vee silma tõi. Praegu tundus, et kõik see juhtus väga-väga ammu, kusagil mujal ja kellegi teisega.

Regina ei norutanud kaua. Poja magama pannud, sirvis ta veel samal õhtul läbi kogu jurisprudenti puutuva kirjanduse, lehitses seejärel kaua ülikooliaegseid konspekte ja helistas öösel viimases hädas oma kunagisele austajale, kes praegu mingis asutuses kaadritööd tegi ja kõige sõjaväeteenistusse puutuvaga hästi kursis oli.

Nad rääkisid kaua, Regina silmis oli ahastus, aga tema toon oli mänglevalt kerge. Ta suitsetas ja tegi märkmeid, nuttis pärast kõõgis veel ühe peataie, ja kui ta siis lõpuks vastu hommikut voodisse tuli, oli ta unise Rein Baumannit üllatuseks ihast lausa pöörane.

Väike paberileht lõi Baumannide kodus kõik segi. Paaris ähmasevõitu masinakirjareas peitus hämmastav energia, mis muutis Regina kord ülemeelikult toimekaks, kord surus julmalt maha voodisse, kus ta tundide kaupa osavõtmatult lamas, käed rinnal koos nagu surnul,

pisaraist udune pilk laes. Teatud aja möödudes järgnes vaiksele meditatsiooniseisundile uus võimas energiapurse.

Kui see juhtus öösel, äratas teovõimest pulbitsev naine harilikult Rein Baumanni üles ja nõudis, et mees teda kohe võtaks, või siis et nad kohe tõuseksid ja hakkaksid asju kokku panema, sest juba homme kolivad nad saartele või ükskõik kuhu sisemaale, peaasi et koht oleks piisavalt kõrvaline, et ümberringi oleks suur tume mets, oleks oma katus pea kohal, oma kaev, kelder ja kartulipõld, vaikus ja rahu. Loomulikult jäidki need plaanid ainult plaanideks, hommikul ei mäletanud Regina tavaliselt enam mitte midagi. Kutses märgitud tärimini lähenedes pinge aga kasvas, ja varsti polnud naise fantaasial enam piire.

Nii näiteks avastas Rein Baumann ühel ööl, et naine on vaikselt voodist tõusnud, kuid ei pakigi seekord asju, vaid seisab alasti peegli ees ja lõhnastab väga hoolikalt oma võrratut keha. Küsimustele ta ei vastanud, pilgutab ainult mehele silma ja naeratas salapäraselt. Alles siis, kui ta graatsiliselt jalgu sirutades õhulised tumedad sukad jalga oli tirinud, kapist õhtukleidi võtnud ja takso tellis, sai Rein Baumann teada, et naine kavatseb sõita kellegi juurde, kellest kõik oleneb.

Regina lapselik ohvrimeelsus vapustas Rein Baumanni hingepõh-jani. Veelgi enam vapustasid teda naise uudselt erkpunased huuled ja see sundimatu, lausa professionaalne osavus, millega naine talle silma tegi. Nii kõrget klassi oli ta varem näinud ainult ühes videofilmis, kuid seda oli ta vaadanud ilma Reginata, töökaaslaste kitsas ringis. Film oli tehtud mingis rahvusvaheliselt tuntud lõbustuskeskuses, vist Hamburgis. Kõike muud võis Rein Baumann ainult oletada, aga vähemalt väliselt andis tema naine sealsetele staaridele praegu küll silmad ette. Ja kuigi nad juba varsti taksost ära ütlesid ning täielikus üksmeeles voodisse heitsid, jäi see viimane mõte Rein Baumanni kummitama. Naise kaunilt kumavad põlved, meelas suu ja kelmikas silmapilgutus rääkisid ürglihtsas keeles tohutust tumedast jõust, mida ei suuda taltsutada ei keelud ega kasvatus, riigipiirid ega tolliamet; jõust, mille Rein Baumannile toodud sõjaväekutse Reginas oli äratanud, ja mida ta ennastsalgavalt tahtis mehe päästmiseks kasutada.

Üks jõud äratab teise. Hommikul enne tööleminekut vaatas Rein Baumann kaua oma poega. Väikemees magas, põial suus, nina naljakalt kirtsus. Rein Baumann püüdis ta näost leida tuttavaid jooni, otsis iseennast, ja tundis äkki, kuidas kõik võõrapärane, kõik, mis veidi laiemas mõttes meessugu meelde tuletab, tekitab temas hingematvat, lausa vihkamiseni küündivat agressiivsust. See tunne oli nii uus, ootamatu ja nii ohtlik, et Rein Baumannil enda pärast hirm hakkas.

Abi tuli sealt, kust nad seda kõige vähem oskasid oodata — naistenõuandlast. Selgus, et seegi asutus võib välja anda paberi, mille mõju — kui see paber on kehtivate seadustega kooskõlas ja pitsati ja allkirja-

dega kinnitatud — pole sugugi väiksem, kui mis tahes teisel dokumendil.

Baumannide puhul sai selliseks päästerõngaks kõige tavalisem tõend, mille naistenõuandlas töötav ema Reginale viimasel minutil tõi. Tõendis sisalduv informatsioon oli iseenesest väga napp: sõjakomisariaadile tehti lihtsalt teatavaks, et Baumann, Regina Arturovna on kolmandat kuud rase. Ja oligi kõik . . . Juriidilise fakti jõu andsid sellele sõnumile pitsat ja günekoloogi allkiri.

Nüüd oli Baumannide kodus kaks näiliselt teineteisest täiesti sõltumatut dokumenti: sõjakomissariaadi kutse ja naistenõuandla tõend. Õnneks ainult näiliselt, sest nagu kõik meie elus, nii olid ka need paberid omavahel tihedas dialektilises seoses. Nimelt vabastas tõend noore kõrgharidusega spetsialisti ja peagi neljaliikmeliseks kasvava perekonna ainsa toitja Rein Baumanni sõjaväeteenistusest. Regina juubeldas nagu raske kohtuprotsessi võitnud advokaat. Et mees end sisimas kurjategijana võib tunda, ei tulnud talle pähegi. Mis puutub rasedusse, siis seda, nagu ta ütles, annab väga lihtsalt korraldada, kui aeg käes on. Ja Regina pilgutas mehele silma. Millegipärast viis see süütu vihje Rein Baumanni täiesti endast välja. Ta viskas mõlemad paberid naisele näkku ja paugutas ust.

Ta istus koridoris, kuni kõik vaikseks jäi. Siis istus ta köögis. Siis elutoas . . . Tema jaoks oli diivanile ase tehtud: kutsuvalt tagasi pööratud tekiserv mõjus nagu irvitus. Magamistoa uks oli lukus. Ta ei teadnudki, et see uks lukus käib. Korteri ukse ees oli lukk loomulik, see kaitses isiklikku üldise eest, aga miks pidi tema oma magamistoa ukse taga tammuma nagu kutsumata külaline. Samas meenus talle, et veel aasta tagasi oli see vanemate magamistuba ja ta mõtles, et tegelikult ei tea ta nende elust mitte midagi. Lukk võis muidugi olla ka varem pandud, veel enne, kui nemad siia kolisid. Lõpuks polnudki tähtis, kes luku pani: võti oli alles ja keegi, ilmselt ema, oli selle Reginale edasi andnud nagu oma sugupoole salarelva. Ta tundis äkki kiusatust hoogu võtta ja uks maha lüüa, kuid mõistis, et see poleks lahendus. Küllap oli lukus uks naise hingeseisundi väline avaldus, siin jõud ei aidanud, ja Rein Baumann mõtles nukra irooniaga, et ta seisab selle ukse taga nagu amnestiat ootav kurjategija, et isal polnud temale mingit salarelva anda, ja ka tema poeg, keda nagu pantvangi magamistoas hoitakse, jääb kunagi relvituna naissoo meelevalda.

Ärgates oli Rein Baumanni pea tühi, nagu oleks kaks vastandliku mõjuga paberit seal lühise tekitanud, aga tõelist lahendust polnud, ainult kauge valu tuikas kuklas ja süda oli raske. Lahendust polnud, kuigi magamistoa uks oli pärani ja Regina talle tere hommikust ütles.

Regina oli täna väga ilus, lausa nagu uus. Tegelikult oli tal igivana kittelkleit seljas. Kitsas kleit oli pingul ümber puusade ega seisnud eest hästi kinni, meenutas ülikooli intrit ja mesinädalaid ja sobis just sellepärast eriti hästi. Regina ei öelnud eilse kohta sõnagi. Ta pani sõja-

väekutse ja nõuandla tõendi lauale, et mees neid maha ei unustaks, riputas värskelt triigitud särgi toolikorjule ja ruttas kööki. Regina oli väga kena.

Ka Rein Baumann tahtis kena olla, kahjuks jõudis ta vaid veidi rõõmsama lipsu kaela siduda. Eks olnudki tal ju täna nii ühe kui teise dokumendi valguses teatud mõttes nagu pidupäev. Siis rüüpas ta kiirustades tulikuuma kohvi, suudles kõrvetatud huultega oma poega ja naist ja — oligi aeg.

Ta teadis, et fiktiivne tõend on nagu valeraha eest ostetud indulgentsia, mis õige uskliku paradiisi asemel põrgusse viib, ometi pakkus selle paberi olemasolu talle mingit sünget lohutust. Ta vaatas koridorides tõuklevaid kutsealuseid, aga ei tundnud mingit solidaarsust, sest enamikus olid nad temast kuus aastat nooremad ja erinevalt temast olid kõigil seljas kulunud tööriided. Ta nägi tänaval ootamas nende nutetud või siis väljakutsuvalt lõbusate silmadega tütarlapsi, vendi, vanemaid, muid ärasaatjaid, kuid seegi ei puutunud nagu temasse, sest tema naist ja vanemaid siin polnud. Nemad teadsid, et tal on tõend, nende süda oli rahul ja nad olid sellest johtuvalt oma valiku teinud. Neil oli nii mugavam. Aga nad olid sootuks unustanud, et ka temal on valikuõigus, et ta on ausam ja suurem inimene kui nemad, ja tundes, kuidas pisarad kurku pigistavad, jättis ta mõttes nende kõigiga jumalaga ning otsustas lasta ennast teistega võrdsetel alustel sõjaväkke võtta. Nii oli õiglane . . .

Hörku heldimustunnet polnud kauaks: mingi ohvitser määras Rein Baumann vanemaks poiste üle, kes kõik treppidele ja välisukse ette visatud suitsuotsad pidid üles korjama. Kuni Rein Baumann püüdis ohvitserile selgeks teha, et see pole aus, sest tema pole üldse suitsumees, lasid ta värsked alluvad vaikselt jalga, jäi ainult kategoorilises vormis korratud käsk, mis tuli täita. Ka Rein Baumann püüdis massi hulka ära kaduda, kuid ohvitser leidis ta rätsepaülikonna ja rõõmsa lipsu järgi kohe üles, ütles, mida ta puhaste küünealuste ja kraede kohta arvab, ja kordas oma käsku juba nii, et Rein Baumann mõistis: targem oluks siia ärakantud tööriides tulla, sest on aegu ja olukordi, kus oma individuaalsust eriti ei maksa rõhutada.

Selles, et ta äkki oma nime kuulis hõigatavat, ja et ülesanne jäigi täitmata, oli midagi tähenduslikku. Ta käsutati koos paari teisega väiksesse tolmuste akendega bussi ja sõidutati kusagile. Kuigi ta seal püüdis selgeks teha, et on arstlikus komisjonis juba käinud, ja et tal pole mingeid kaebusi, kästi temalgi lahti riietuda. Nüüd, kus ta oli ihualasti ega teistest enam oluliselt ei erinenud, kus ta kuulutas, et on absoluutselt terve ega kaeba millegi üle, tekitas just tema täielik pretensioonitus millegipärast kahtlusi. Ta pidi kinnisilmi käsi sirutama, kükitama ja kummardama; kinnitama, et pole saanud põrutada ega tee öösel voodit märjaks; noor heledapäine naisarst, kes ühelegi kutsealusele silma ei vaadanud, kes nagu üldse kusagile ei vaadanud, aga ometi kõike nägi, koputas kummist haamrikesega ta põlvi ja küünar-

nukke, lasi pilguga liikuvat haamrivart jälgida ning tõmbas tal lõpuks sellega üle palja kõhu.

Kui nad sõjakomissariaati tagasi jõudsid, selgus, et Rein Baumanni oli siin otsitud, ja ta sõimati läbi nagu simulant, nagu oleks ta ise ennast psühhiaatrilisse ekspertiisi suunanud. Tuli välja, et tegemist oli lihtsalt eksitusega. Selle veaga olid instantsid tema eest otsuse langetanud, sest kui süsteem võis eksida, miks ei tohtinud seda tema — üksikisik. Ta ei püüdnudki enam kellelegi midagi selgeks teha, vaid kuulas kõik leplikult ära, võttis külma käega märkmiku vahelt naistenõuandla tõendi ja andis selle sama ohvitseri kätte, kes talle ennist sõjaväelist algõpetust oli jaganud.

Umbes tunni möödudes käsutati kõik kutsealused bussidesse. Rein Baumann oli alles äsja ühe sõidu teinud; ta protesteeris ja nõudis oma tõendit tagasi, kuid dokument oli koos tuttava ohvitseriga kusagile kadunud. Asja lubati uurida, temal aga kästi kohe bussi istuda, et kolonn saaks ära sõita.

Kutsealuste kogunemispunkt asus äärelinnas. Siin mängis puhkpilliorkester. Nad loeti üle, käsutati neljakaupa kolonni ja Rein Baumann sai koos teiste kutsealustega teada, milliseid sõnu ja segadust võib põhjustada inimene, kes oma lehmajalgadel ei suuda õiget sammu käia.

Kõrge betoonplokkidest piirdeaia taga oli suur kevad. Tühermaal jalutasid pensionärid koeri, sörkisid üksikud tervisejooksjad. Päike kõrvetas ja Rein Baumann tegi mantlihõlmad lahti. Kurguhäälne hiinlasejumega seersant sai kohe aru, et see elegantne noor mees pole siia tulnud kutsealustele kõnet pidama ega tee marssides aega parajaks, vaid esindab ravis ainult iseennast nagu kõik ülejäänudki. Ja seersant käskis Rein Baumannil nõõbid kinni panna. Et miski liigselt ei lipendaks . . .

Õhtul ronis Rein Baumann üles narile, võttis mantli peale ja püüdis magama jääda. Uni ei tulnud. Suu oli mõru, sest hambad jäid pesemata. See häiris kõige rohkem, muu polnudki nii tähtis. Kõik jäi koju: seep, hambapasta, mõnus-kare hambahari, magus-kirbe lõhnaga odekolonn, kohevad froteerätikud, mida Regina iga päev vahetas, kõik . . . Kõik jäi koju, kuigi hambahari võinuks tal kaasas olla, kui ta poleks südames lootnud, et läheb nii, nagu Regina ütles: ta viib tõendi ära ja on vaba. Kas Regina pettis teda? Ei, Regina muretses fiktiivse tõendi, keeras magamistoa ukse lukku ja tegi temast petise. Aga võib-olla oli ta seda seesmiselt juba varem, sest ei saa ju kellestki teha kedagi, kes ta oma loomult ei ole. Võib-olla ta oligi suliks sündinud? Aga miks siis just teda maast madalast teistele eeskujuks seati? Tema ju polnud kõige andekam, aga miks just teda edutati? Kas siis tõesti mitte keegi ei märganud, et ta on südames sulij?

Esimesena märkas pettust Hoiukassade Peavalitsuse revident. Paksu, astmaatiliselt hingeldava mehe prillid läksid korrapealt higiseks, kuid

ta ei hakanud neid isegi selgeks hõõruma, vaid lappas Rein Baumanni pilku vältides kõik dokumendid kiiresti kokku ja pani portfelli. Siis tõstis ta millegipärast telefonitoru hargilt maha, tahtis nagu midagi öelda, jäi aga poolelt sõnalt vait, ja Rein Baumann sai alles nüüd aru, mis teda selle mehe juures kõige rohkem häirib, talle lausa hirmu teeb: revidendil oli seljas valge arstikittel, mille rinnataskust paistis kummist haamrike. Kuid see oli alles algus . . .

Tõeline õudus valdas Rein Baumanni siis, kui revident ta hoiukassa operatsioonisaali viis ja ta nägi, kuidas lõputuna tunduv kutsealuste kolonn koos parajalt joobnud ärasaatjatega peauksest sisse marsib, kuidas poisid rivituks lastakse, ja kuidas kogu see kirev seltskond hakkab nagu käsu peale oma hoiuseid likvideerima. Summad olid väga suured, Rein Baumann teadis, et raha saab varsti otsa; teadis ka, mis siin siis juhtub. Ta tahtis tagasi kabinetti minna ja Riigipanka helistada, kuid revident nagu oleks just seda oodanudki, hüppas kitli lehvides kiiresti tema ees uksest sisse ja keeras selle osavalt ta nina all lukku. Rein Baumann koputas, hüüdis, pörutas rusikaga ja rammis õlaga — uks oli väga tugev. Selja taga puhkes põrgulärm, raha oligi selleks korraks lõppenud. Rein Baumann vaatas raevunud hoiustajaid, kes üksteisest üle karjudes kassade ees trügisid, ja mõistis, et kohe, nagu revisjoni tulemused teatavaks saavad, pöördub nende viha tema vastu, kuigi tema isiklikult pole milleski süüdi. Ta karjus, peksis rusikatega kõmisevat puutahvliit ning avastas äkki, et hoiab peos rahandusministeeriumi juugendukse vasklinki. Revident seisis teisel pool ust, näitas keelt nagu poisike ja surus näo vastu klaasi võikaks lamedaks lõustaks, nagu püüdes sel tobedal viisil Rein Baumanni eest ära varjata tema kabinetti ja naist, kes istus öösärgi väel aknalaua ja tegi pediküüri. Regina teda ei märganud, vaatas paljaid sääri kõlgutades pabereid, mida revident talle näitas, puhkes naerma ja lasi ennast mehe kirjutuslaua juurde talutada ning sellele istuma panna. Reginal näis üldse olevat väga lõbus, sest ta naeris ka siis, kui revident kummist haamrikesega ta põlvi koputas ja ta jalgu laiali hakkas painutama.

Rein Baumann püüdis ust maha lüüa, püüdis klaasi purustada, aga käed olid nagu vatist, jõud oli kadunud, isegi hääl ei pääsenud kurgust välja. Äkki ilmus kusagilt blond naisarst, avas kerge käeliigutusega ukse ja nad astusid ruumi, mis osutus tuttavaks koduseks magamistoaks, kus polnud ei ebamugavat kontorimööblit, Reginat ega revidenti, olid vaid nemad kahekesi. Arstil olid väga pehmed, nagu veidi unised silmad, kitli all olid tal ainult tumedad võrksukad. Ta tiris nad ise maha, naeratas salapäraselt ja tõmbas Rein Baumanni millegi nii tulisega üle kõhu, et sel sees kõik kõrbema löi ja pahupidi pöördus.

Hambad jäid ka hommikul pesemata. Tegelikult oleks ta nüüd tahtnud juba sauna või vanni minna või vähemalt dušši võtta, pidi aga lep-

pima põgusa näoloputusega rõskes tsementpõrandaga pesuruumis. Enesetunne oli ligane, särk haises higi järele, õlad olid paljal laudnaril magamisest valusad, nagu olekski ta terve öö uksi ramminud. Aga see kõik oli tühiasi võrreldes rinda rebestava südamevaluga.

Kuni ta nägu pesi, varastati tal lips ära. Teised asjad, isegi nagis rippuva pintsaku põuetaskusse pistetud rahakott, olid alles, kuid lipsu polnud. Lipsuvargus oli nüüd, kus nad kõik peagi sõdurivormi topitakse, lihtsalt absurdne, aga praegu oligi kõik absurdne, peaaegu irrealne. Kõik peale valu . . .

Valu oli reaalne ja, kummaline küll, aitas Rein Baumannil mingil salapärasel viisil ennast iseendana tunda, sest kõik muu — korralik särk, moodne ülikond, head kingad ja mantel; kõik need kenad, hoole ja armastusega valitud, tooni ja tegumoe poolest hästi sobivad asjad, mille täielik ebapraktilisus uutes oludes iga hetkega ilmsemaks sai; lõpuks isegi ta alati hoolitsetud, aga täna hommikul ligaselt räpane keha — kõik see tundus äkki puhtvälise ja kaduvana. Ainult valu oli tõeline. See nagu oligi tema ise.

Teised olid teised. Nad viskasid nõmedavõitu nalja ja naersid, keegi neist oli varas. Rein Baumann ei teadnud, kes, sellepärast langes kahtlus kõigile, ja et oluline polnud mitte lips, vaid põhimõte, ei tekkinud tal nendega mingit küünarnukitunnet isegi siis, kui nad järjekordseks loenduseks üles rivistati.

Keegi teadis, et see on viimane loendus enne ärasaatmist väeosa-desse. Rein Baumannis tõmbus kõik jäigaks. Ei saa ju inimest lihtsalt niisama saata jumal teab kuhu, laskmata tal isegi perekonnaga hüvasti jätta! Ta tahtis protesteerida, selgitada, paluda, teha ükskõik mida, et ainult veel kord Reginat ja poega näha, kuid rivi on rivi, selles kehtivad omad seadused, tema koht ei tohtinud hetkekski tühjaks jääda, kõrgemalseisvate ülemuste poole pöördumine aga pidi toimuma selleks ettenähtud korras, alt üles, madalama auastmega komandöre vahele jätmata, ja seda korda lubas seersant Rein Baumannile koos paljude muude asjadega kohe esimesel sobival võimalusel tutvustada. Rein Baumannil õnneks praegu seersandil sellist võimalust polnud.

Rangelt tähestiku järjekorras hüütavaid nimesid kuulates lootis ta, et midagi juhtub, et äkki on tõend lõpuks ometi oma töö teinud ja ta on ärasaadetavate nimekirjast maha tõmmatud, kuid imet ei sündinud. Ta karjus kõrispasmiga võideldes «Minal!», kui tema nime hüüti, mõistis, et kõik on kadunud, ja tundis äkki sellest teadmisesest mingit kummalist, õudusega segatud rahuldust, peaaegu lõbu. See täiesti uudne tunne ei kadunud ka siis, kui ta kelleltki sigareti laenas ja koos teiste kutsealustega enne teeasumist suitsu tegi, ega isegi siis, kui tuli mingi ohvitser, küsis, kes neist on Baumann, ja ütles, et ta võib koju minna.

Kõik oli jälle nagu vanasti, kõik oli hästi: Rein Baumann oli vaba. Tal oli jälle töö, perekond, perspektiivid, sahtlitäis särke ja lipse, mida

Regina korras hoidis; tal oli Regina . . . Ainult ta ise oli muutunud.

Asi polnud selles, et kogunemispunktis tehtud sigaret ei jäänud sel päeval viimaseks, et ta hakkas uuesti suitsetama — tubaka lõhn Reginalle isegi meeldis, tekkis mingi pikantne uudsusemoment —, vaid selles, et neil ei õnnestunud uudsusemomenti ära kasutada, kuigi naistenõuandlast saadud tõend neid teatud mõttes selleks nagu kohustas. Just see dokument, milles sõjakomissariaadile teatati, et Baumann, Regina Arturovna on kolmandat kuud rase, saigi takistuseks.

Kui Baumannid poja magama olid pannud ja voodisse läksid, tundis Rein, et kas temaga, Reginaga või nende mõlemaga on midagi teisiti. Regina Arturovna pakatas valmidusest, mõlemad teadsid, et seaduse järgi on Rein Baumann kiiresti kohustatud isaks saama, aeg klappis, Rein lämbus ihast ja . . . ei suutnud. Templi ja allkirjaga paber oli tal millegipärast ka voodis silme ees ega kadunud isegi siis, kui Regina valguse süütas, et mees saaks teda vaadata. Miski ei aidanud: paber jäi, kohustas ja hirmutas, muutudes lõpuks nagu neitsinahaks, mida Rein Baumann kuidagi ei suutnud purustada. Nad vaevlesid kaua, käisid vannis ja suitsetamas ja proovisid uuesti; siis ärkas poeg üles, väljas läks valgeks ja Rein Baumann pidi tööle minema.

Ka tööl tegeles ta paberitega. Pealekasvava põlvkonna pulbitsev energia ja elujõud vajasid tarka suunamist ning tuli aruandluseks panna arvude keelde. Võib-olla ei vastanud neiski pabereis kõik sajabrot-sendililiselt tegelikkusele, ise kõike kontrollida oli võimatu, kuid otsest valet neis kah polnud ja enamasti võis Rein Baumann kohe kõigile dokumentidele alla kirjutada ning nad edasi saata. Töö rahustas, isiklik mure ununes. Kui õine katsumus aegajalt meenuski, tegi see praegu pigem nalja. Üksikasjadele mõeldes tundis ta hetketi nii suurt erutust, et oleks hea meelega kõik sinnapaika jätnud ja koju tormanud, kus Regina teda ootas. Regina oli talle juba mitu korda helistanud ja seda öelnud. Naise pehmelt krudisev hääl ajas kananaha ihule, tegi kärsituks ja õnnelikuks. Tasapisi aga hakkas teadmine, et naine teda pikisilmi ootab, Rein Baumanni rõhuma. Tööpäeva lõpuks kadus rõõmus elevus hoopis, kusagilt sisimast kerkis maona jääne hirm, maailm muutus äkki külmaks ja ohtlikuks.

Külmatunne ajaski Rein Baumanni koduteel baari. Konjak, masinakohv ja parajalt kange sigaret sobisid täna suurepäraselt. Rinnus oleks nagu jäämägi üles sulanud, kõik teravad nurgad muutusid järeleandlikult pehmeks ja pudedaks, miski ei teinud enam haiget, hõrk soojus valgus mööda keha laiali nagu kevadvesi. Rein Baumann tellis veel.

Regina oli oodanud hoopis muud. Ta vaatas nutust tursunud silmadega, kuidas mees nohisedes ja luksudes kingapaelu lahti pusib. Lilled — peotäie muljutud kullerkuppe — võttis ta vastu, kui aga Rein Baumann kohe siinsamas esikus talle lapse tahtis teha, puhkes ta rängalt nutma. Regina poleks isegi osanud öelda, mis talle rohkem haiget tegi: kas mehe jõhkralt kabistavad käed või lallutav kuraas. Või hoopis

see, et mees üldse ei tundnud lõhnu ega näinud värve, mis Regina oli raisanud, et olla täna õhtul eriti huvitav ja ihaldusväärne.

Rein Baumann pühkis käeseljaga naise näolt suuri jämedaid pisaraid, püüdis vabandada ja lohutada, aga siis läks temagi meel härdaks, ta sulas veel kord üles ja varsti istusid nad kõrvuti esikupingil nagu kaks üleküpsenud vilja vihma käes.

Nädala pärast sai täiesti selgeks, et Baumannide perekond on võtnud üle jõu käiva kohustuse. Regina aitas küll meest, kuidas oskas, julgustas ja õpetas, aga Rein Baumann vaim oli närtsinud, ainus, mis seda veidigi suutis turgutada, oli alkohol. Joobnuna oli ta väge täis ja kõige valmis, kuid siis lõi alati välja ka tema loomuse teine, matslikum pool ja see ei tekitanud naises kahjuks mingeid muid tundeid peale tülgastuse. Lõpuks Regina kannatus katkes, ta ütles mehele, et pole mingi katsepolügoon, kus iga purjus algaja võib tühja paugutada, ning keeras magamistoa ukse lukku.

Järgmisel õhtul tuli Regina ema noorpaari vaatama. Ämma nähes tundis Rein Baumann põletavat häbi, talle meenus tõend ja ta mõistis, et kõik, mis tema ja Regina vahel toimub, omab mõnevõrra üldisemat tähendust. Ametnikuna oli ta sellega harjunud, et tähtajad nihkuvad, ja lootis, et teisedki ametnikud ei tee sellest suuremat numbrit, kui tema ja Regina oodatud laps ei sünni täpselt poole aasta pärast. Aga sündima ta lõpuks pidi nagu kõik, mis on ametlikult plaanidesse võetud, ja nii muutus kusagil toimikus säilitatav dokument viitsütikuga pommiks, mis lähema aasta jooksul pidi paratamatult plahvatama, tabades nii teda, Reginat, ämma, kes tõendi muretses, kui ka neid inimesi, kes paberile pitsati vajutasid ja sellele alla kirjutasid.

Aga ämm rääkis hoopis muust. Ta oli küll juba kümmekond aastat lesk ja tundis tänaseid noori mehi ainult naistenõuandlat küllastavate daamide jutu järgi, ometi nii põhjalikult, et Rein Baumann kramp kadus ja mõne aja pärast vestles ta juba ämmaga nagu omasugusega. Ämm oli intelligentne ja leebe, oskas kuulata ja nõu anda. Kui Regina läks poega vannitama, ütles ämm Rein Baumannile, et tal ei tarvitse tõendit väga tõsiselt võtta, see on lõppkokkuvõttes ikkagi ainult paber, elu on midagi muud, ja et teatud küsimustes segab väimeest tema ametikohast ja ilmselt ka kasvatuses tulenev liigne riigitrudus. Enne lahkumist jutustas ta veel paar analoogilist, paljudes üksikasjades aga hoopis traagilisemat lugu, mis kõik ometi õnnelikult lõppesid, ja andis väimehele ühe intiimelu käsitleva raamatu valguskoopia.

Raamatu olid kirjutanud kaks ameerika psühholoogi, mees ja naine. Pärast ämma lahkumist luges Rein Baumann kümmekond lehekülge tähelepanelikult läbi, imestas, kui kergesti haavatav on iga inimene kõiges, mis puudutab sugupooltevahelisi suhteid, ja tundis äkki, et edasi polegi tarvis lugeda, sest kõik on selge. Välkeredale kirkastumishetkele järgnes suur, lausa kosmiline jõutulv. Ta tormas

magamistuppa, sealt kööki, ise uhke ja õnnelik nagu poisike, kes jookseb emale esimest omameisterdatud puumõõka näitama.

Regina pesi köögis kohvitasse. Ta rõõmustas koos mehega selle üle, et kõik on jälle käegakatsutavalt korras, kuid mehe lähenemiskatsed lükkas ta resoluutselt tagasi. Rein Baumann palus, töötas, ähvardas . . . Regina jäi lõpuni kindlaks, tuletas viimases hädas mehele teatud kuupäevi meelde ja Rein Baumann mõistis, et see on saatus. Et taevakehade ja eriti kuu liikumine mõjutavad meie elu hoopis rohkem, kui see meile meeldiks või kui me seda endale tunnistame. Veel meenus talle, et kvartali lõpus tuleb tööl korraldada filosoofia-seminar.

Tähtede seis oli halb. Regina näis olevat lõplikult kõigele käega löönud. Ta oli vaikne ja mõtlik, toimetas päevade kaupa, ise kammitamata ja värvimata, keha kurgust kandadeni varjav hommikumantel seljas. Ta vältis mehega igasugust füüsilist kontakti, ka kõige süütumat puudutust, käis silmad maas nagu nunn. Nii vähenes ka hingeline kontakt, mõlemad jäid sõnaahtraks.

Magamistoa ukse keeras Regina õhtuti lukku ja sinna ei lubatud Rein Baumannil isegi kainenena ja isegi mitte päeval. Kuigi sellest ei räägitud, oli see tabu, mida oli targem mitte rikkuda. Päeval oli tänu pojale veidigi elevust, aga õhtuti, kui poiss magama läks, muutus Baumannide kodu surmigavaks: Rein vahtis televiisorit, Regina pidas esikus pikki telefonikõnesid ja tegi ülestähendusi, mis, nagu Rein Baumann oma üllatuseks avastas, osutusid lihtsalt toiduretseptideks.

Süüa sai ta kodus viimasel ajal küll lihtsalt suurepäraselt. Eriti hästi õnnestusid Reginal igasugused idamaised liharoad. Ta valmistas neid mingi keskendunud kirega, hoolikalt maitsestades; serveeris, nagu oleks liual osake temast endast, ise aga pidas dieeti, piirdudes vaid kergete salatitega. Selles kõiges oli mingi ebamäärasus, mingi ütlematajätmine ja Rein Baumannile tundus, et tema selja taga valmistatakse ette suurt vandenõu.

Nii see tegelikult oligi . . . Vana luitunud hommikumantel, mida Regina visalt kandis, oli nagu provintsiteatri eesriie, mille taga võib aimata igavat kujundust ja kehva esitust. Ühel õhtul oli see eesriie äkki kadunud, aga kehva ansambli asemel seisis Rein Baumannil ees särasilmne täht, kelle pilgust võis mõista, et ta tunneb kõiki alltekste ja on valmis kõige julgemaks improvisatsiooniks.

Kõik oli uus — kostüüm, grimm, valgus, muusika — tundus, et isegi dekoratsioonid, sest ka mööbel oli korteris ümber paigutatud. Kõiges oli tunda nõtket režissöörikäät, maitset, läbivat ideed. Kõige vapustavam oli siiski Regina. Inetust Pardipojast oli üleöö saanud Printsess, ei, Kuninganna, kes vetruval odaliskisammul juhatas mehe elutuppa, kus mängis vaikne muusika ja laud oli kaetud ainult neile kahele, sest kolmandat täna polnud — poja oli ämm viinud enda juurde. Tase oli nii kõrge, et Rein Baumann hakkas juba kartma, kas

ta oma rolliga üldse toime tuleb. Aga Kuningat mängivad alamad, antud juhul Kuninganna, ja Regina täitis oma osa sellise taktitunde ning pisiasjadeni läbimõeldud meisterlikkusega, et pärast kerget õhtusööki viis tantsunumbriks seatud misanstseen nad nagu iseenesest magamistuppa. Ka siin oli mööbel ümber tõstetud: voodi mõjus nagu altar, Regina oli nagu ohvritall.

Rein Baumannile tundus, et ta lendab. Et ta kohe sureb ja sünnib läbi Regina uuesti. Miski suur, ülivõimas ja igavene tõstis ta peadpööritavaesse kõrgusse, hingematvasse ülepingesse, et ta võiks sealt heleda välguna alla sähvida sinna, kus oli Regina: rõõm, joovastus, surm, uus tõus, lend ja taassünd... Rein Baumann lendas, kõrvus Regina juubeldavad hõisked, elutoas mängiv vaikne tantsumuusika ja veel miski kauge ja ohtlik. Siis muusika lõppes, Rein Baumann kuulis, kuidas täiesti hullunud Regina palub Jumalat ja oma meest, et need ta ära tapaksid, lõplikult ära hävitaksid, nii et temast enam mitte midagi järele ei jääks, isegi mälestust mitte, ja läbi nende südamest tulevate üleskutsete imbus kusagilt magamistuppa uljas sõjaväemarss. See kostis kõrvalt või ülakorruselt, oli pigem rütmina aimatav, ometi tundis Rein Baumann, kuidas iga tema liigutus läheb selle muusikaga kenasti sünkrooni, nagu oleks ta alateadlikult olnud kogu aeg mitte oma kodus voodis, vaid seal, kuhu teda hiljaaegu kutsuti — rivis. Ja äkki oli lend lõppenud, kõik oli jälle argipäevaselt maine ja nüri: ägav ja pööraselt rassiv higine Regina, elutoa nurgas maona kahisev plaadimängija, tema ise... Kõik oli kaduv, nõrk ja väike. Ka Regina tundis seda. Ta vähkres veel mõnda aega, aga juba rohkem puhtast inertsist, tõmbus äkki jäigaks, lükkas mehe kõrvale ja ütles külma võõra häälega:

— Desertöör!...

Kuulda seda sõna naiselt, kes koos oma emaga oli teinud kõik, et temast saaks see, kes ta käesoleval hetkel oli, tundus Rein Baumannile nii ränga ülekohtuna, et ta lajatas Reginale vastu kõrvu. See oli viga. Suurt füüsilist jõhkrust võib omale naiste juures lubada ainult see mees, kes oma jõhkruse kohe veel suurema õrnusega korvab, kuid lõplikult pettunud Regina ei andnud Rein Baumannile isegi väikesteks õrnusteks enam aega.

Hiljem, kui ta oma purukskratsitud nägu peegli ees lappis, meenus talle, kuidas Reginast sai tema tüdruk. See juhtus suvel, üliõpilasmalevas. Nad vedasid ristikut, ilm oli tuuline, Rein Baumannile sattus miski silma. Grupis oli palju rahvast, ka paar arstiteaduskonna tüdrukut. Need proovisid kõikvõimalikke vahendeid: prügi marlitamponiga püüdmisest kuni silmaloputuseni. Siis tuli Regina, pani Rein Baumanni pea oma sülele ja võttis lihtsalt keeleotsaga prügi silmast välja. Oligi kogu meditsiin. Nii olevat tema ema tal kunagi ammu seepi silmast välja võtnud.

Aga õhtul korjasid nad kahekesi tekid-padjad kaenlasse, läksid paljajalu üle uduse välja, läbi jaheda kastemärja ädala, ja seadsid

endid sara all sisse. Regina ei eputanud, ei mänginud peaaegu et neitsit, kes meestest õieti midagi ei tea ja varem ainult üks kord oma tütarlapselikus naiivsuses mingi kogenud elupõletaja ohvriks on langenud. Ta ei püüdnud näida ka sellise eelarvamustevaba naisbohemlasena nagu paljud teised tüdrukud. Ta oli just selline nagu oli: lihtne ja loomulik, sentimentaalsuseta siiras ja väga hea.

Nende sard oli künka otsas. All voolas väike oja, kus hommikuti oli tore pesta, kasvasid vanad suured puud.

Rein Baumann tundis, et kratsitud silmanurk kipitab, ja nägi, et ta nutab.

Need puud, see oja ja kungas ja ristikusard, ja tema ise, nagu ta tollal oli — verinoor ja õnnest ogar, pikajuukseline, päevitunud metslane, ja Regina, kes oskas keeleotsaga silmast prügi välja võtta nagu ema, ja kes samas võis mossitada või heledalt lõkerdada nagu lasteaiaplika —, kõik see oli pärit mingist teisest, jäädavalt kadunud maailmast, kuhu nad vist enam mitte kunagi tagasi ei pääse.

Rein Baumann kuulis, kuidas Regina magamistoas patja ulub ja tal tekkis äkki lootus, et Reginagi nutab taga suuri puid, oja, kungast ja ristikusarda, ja kui see on nii, siis pole kõik veel kadunud. Aga ei — Regina nutus kostsid kõrvuti ehtsa kurbusega ka hüsteerilised noodid, lausa raev, ja Rein Baumann mõistis, et tagasiteed pole. Tagasiteed pole, sest elu on nagu ühesuunalise liiklusega tänav, iga möödalibisev asi on ainukordne: suured puud ja ristikusarrad; kõmisev Inglisild, mille keskel nad Reginaga ühel heledal juuniööl keksu mängisid nagu kaks noort hullu; ülikooli ühiselamu, mis kõigile ebamugavustele vaatamata sai armsaks ja kasvas südame külge. Tagasiteed polnud ja lohutu teadmine kõige kaduvusest tegi Rein Baumannile valu, mis ähvardas mõistuse võtta.

Kõige rohkem haavas teda aga see, et Regina ei vaevunud isegi magamistoa ust lukku keerama. Teda, Rein Baumann, nagu polekski enam olnud.

Nädala pärast sai nende poeg aastaseks. Tema sünnipäevaks valmistudes, hiljem aga juba vanavanemate, onude ja tädide ees tuli Baumannidel teineteise olemasoluga leppida, isegi teatud vastastikust hellust üles näidata. See, nagu selgus, polnudki nii raske. Mis puutub Rein Baumann, siis tema lihtsalt nautis igat Regina juhuslikku puudutust, naise õla ja puusa mahedat soojust, kui nad kõrvuti, poeg põlvedel istumas, järjekordse perekonnafoto jaoks poseerisid.

Naise füüsiline lähedus oli nagu aastaseks saanud poja sünnipäevakink oma isale. Rein Baumann võttis selle tänulikult vastu ja mõtles, et oma lapsi armastame me läbi nende emade, et mida rohkem on lapsi, seda rohkem on armastust. Õhtul hakkas Regina temaga lõpuks ka uuesti rääkima.

Poeg oli nüüd aastane ja Regina teatas, et läheb tööle. Tal polevat mõtet ennast ühe lapse pärast koju matta. Ta polevat veel nii vana. Pea-

legi elavat nad poisiga tema palgast lahedasti ära. Mida ta selle ära-
elamise all silmas pidas, Regina ei täpsustanud. Kui Rein Baumann
seda küsis, vastas Regina, et jah, ka lahutus olevat täiesti võimalik.
Nende abielu olevatki juba mõnda aega absurdne nagu mõne aafrika
suguharu kosmoseprogramm: ainult lõputud nõupidamised ja abstrakt-
sed ideed, kuid ei mehi ega vahendeid nende teostamiseks. Rein
Baumann vastas, et Regina ideede teostamiseks jääb ühe suguharu
meestest tõepoolest väheks. Regina vaatas Rein Baumannile otsa, nagu
oleks mees talle komplimendi teinud ja puhkes naerma. Järgmisel
päeval tekitas see helisev naer juba tema töökohas elevust.

Mehe sõjaväeteenistusest vabastamiseks oli Regina uurinud kõik-
võimalikke seadusi, määrusi ja otsuseid, konsulteerinud ja sõlminud
tutvusi, jooksnud ummikusse ja otsinud uusi variante, kuni selgus, et
abi on siinsamas kõrval. Tõend oli nagu diplomitöö, nagu treening, mis
aitab vormis püsida. Regina oligi suurepäraselt vormis ja lülitus kont-
rollorganite tegevusse oma ala hästitundva professionaalina. Eks ole
endised kurjategijad kõige paremad vangivalvurid, kirikuajalugu tun-
neb suuri patuseid, kellest said pühakud. Regina oli vormis.

Seevastu Rein Baumannil läks viimasel ajal ka tööle kehvasti. Ta
oli kuidagi ebakindel. Inimestega suheldes lipsas alatasa sisse mingi
uus lipitsev noot. Seda isegi alluvate puhul. Kui temast varem räägiti
kui väga võimekast, suure tulevikuperspektiiviga töötajast, siis nüüd
kostas ikka sagedamini hääli, et ta on põhimõttelase karjerist, kes
hoiab võõrast kohta kinni. Ta oleks ise hea meelega ära läinud, aga —
kuhu? Elu oli ühesuunalise liiklusega tänav, kõik ristikusarrad, isegi
ühiselamud olid alatiseks selja taha jäänud, ees terendas suur kõle
kasarmu või midagi veel hullemat. See tegi hirmu.

Vahel tundus talle, et teda kusagile kutsutakse, aga ta ei teadnud,
kust see kutse tuleb või kes kutsub. Peaaegu kuuldav hääl tegi rahu-
tuks, pani tühjalt ekslema ja kihutas ta harilikult lõpuks kusagile
baari.

Kodus vaheldusid pisinägelused suurte tülidega, poeg oli viril ja
haiglane. Ämm, kes teda vabal ajal hoidmas käis, soovitas noorpaaril
seksuoloogi poole pöörduda. Vanemate voodi pidi olema see alas, mille
sepistatakse kõigi perekonnaliikmete tervis ja õnn. Ämma elutarkus
tundus Rein Baumannile nii ebakohase ja taktituna, et ta äkki enese-
valitsemise kaotas. Tal polevat tarvis, karjus ta, et kusagil veel üks
toimik avatakse! Tal olevat tarvis ühest teisest toimikust see fiktiivne
tõend kätte saada, mille ämm ja naine talle kaela määrisid, ja nagu
see käes on, nii on kõik muudki asjad jälle korras!

Ämm solvus. Regina ütles pirtsakalt õlgu kehitades, et mis sünni-
tamisse puutub, siis tema isiklikult on ka ilma igasuguse tõendita täie
tervise juures, ning lubas seda kohe esimesel võimalusel ükskõik millise
ettejuhtuva mehega tõestada. Siis polevat ka see õnnetu dokument
enam fiktiivne. Rein Baumann tundis, kuidas peas hakkas miski koihi-

sema, tundis, et ta on kõigi, ka iseenda jaoks praegu ohtlik, aga ta võttis end kokku ning kuulas ära ka ämma avalduse.

Ämm oli nagu ikka vaoshoitud ja intelligentne. Ta teatas, et pole kavatsenud ega kavatse oma abi kellelegi kaela määrada. Seda esiteks . . . Teiseks ütles ta väimehele, et tema on oma lapsed ise hoidnud ja üles kasvatanud, ta teab, et see pole kerge, kuid peab sellist praktikat kõigest hoolimata siiski ainuõigeks. Kui ühiseid rõõme enam pole, võivad ka ühised raskused perekonda liita.

Ämm eksis. Nädala pärast oli Baumannide väikemees juba lastesõimes, tal oli nohu ja kerge palavik, sest vanemate patud nuheldakse laste kätte.

Kõik läks allamäge, kõik logises ja Regina püüdis leida töös lohutust. Paberite maailm oli esialgu isegi omamoodi huvitav. Ootamatud revisjonid tõid päevavalgele selliseid dokumente, mille kõrval tema rasedust kinnitav fiktiivne tõend oli lihtsalt naiivse algaja kohmakas käeharjutus.

Selgus, et paberil on kõik või peaaegu kõik võimalik. Soliidsed, lugupeetud inimesed, keda oli raske ette kujutada kätt kaaskodanike taskusse pistmas, petsid ja varastasid aruannetes, kuulutades väiklase omakasu nimel edu ja õitsengut, mis kusagil summeeriti ja muutus peokõnedes terve ühiskonna triumfiks. Kuid see polnud veel kõige hullem.

Selgus, et aus nõmedus võib isegi suuremat kahju põhjustada kui teravmeelne, sageli lihtsalt oludest tingitud pettus. Tavaliselt olidki nad lahutamatu seotud, üks sünnitas teise, isiklik sai aja jooksul üldiseks ja vastupidi ning polnud jõudu ega tarkust, mis selle hirmuäratava puntra lahti oleks suutnud harutada. Regina mõistis varsti, et üksikisikul, eriti ametnikul nagu tema on targem mitte tungida liiga sügavale. Mis aga puutus konkreetsetesse päevaprobleemidesse, siis siin oli iga-suguse õnne või õnnetuse taga alati mingi dokument ja vastutav isik, kes sellele alla oli kirjutatud.

Allkirjad käskisid ja keelasid, kiitsid ja karistasid, kinnitasid, võtsid kohustusi ja palusid pikendust. Allkirjad olid erinevad nagu inimesedki: kenamad ja näotumad, väarikad ja rumalalt upsakad, pedantsuseni korrektsed ja kergesti loetavad või lohakalt poolanonüümsed. Oli allkirju, mille lennukas hoog vajab palju ruumi, ja kui seda polnud, kirjutati nad enesekindlalt üle teksti või pitsati peale. Oli ka allkirju, mis ise näisid ruumi tegevat, mis nagu olidki oma väiksuses määratud teiste allkirjade suurust tõendama. Oli selliseidki allkirju, mis küll tegid ruumi, kuid nende kiiljalt püstakil tähed olid nagu vedruna kokku surutud ja näisid ainult sobivat hetke ootavat, et end täies ilus ümaraks lüüa ja teiselt või kolmandalt kohalt esimeseks tõusta. Oli allkirju-kaunitare ja allkirju-värdjaid. Oli allkirju, mis edvistasid ja allkirju, mis olid niivõrd isikupäratud, et neid kohe esimese ohu puhul püüti maha salata. Ka Regina sai tunda kõigile ametnikele

nii tuttavat allkirja andmise rahuldust ja kiivust, mis tekkis siis, kui keegi enne teda oma nime värsketele revisjoniaktile alla kirjutas. Kõik algas sõnast ja kõik lõppes allkirjaga.

(Järgneb)

JAAAN KAPLINSKI

*

Üks otsib teiselt tuge — kirjanik rahvalt ja rahvas kirjanikult. Juhtub, et üks ja teine mõtlevad ühtmoodi ja saavad ühtmoodi aru üksiku, ühe rahva, ühe inimese abitusest siin ajaloo suurel mustvalgel mängulaulal. Ons kuskilt võtta suurt (südame) rahu, kindlust, et meid (kõiki) ei pühita siit kord kõrvale, ei sulatata kokku, et valada uusi läikivaid nõõpe kellegi univormi ette. Lauale, südamele, käsikirjale, õueaiamaale langeb vari. Ju siis on keegi üleval kõrgel meid märganud, mõtleb meile, püüdes üleval kõrgel; meile ja meie lastele, kodule ja õueaiamaale nagu hiireviu hiirele. Tule öö pimedus varja mu üle.

1970

*

Kui valitsejad
jätavad rahva ilma tõest,
vastab
rahvas neile samaga.

Näod, majad, tänavad, jutustused, luuletused
muutuvad samanäoliseks kui rahatähed;
ikka valjemaks, ikka kõnekamaks
saab paberi valge vaikimine
portreede, hüüdlause, suurte arvude all.

Kõigest omailmelisest,
kõigest kõrgemaist taimedest puhastatud
soolaga üle külvatud vaimupõllul
löövad lakkama öökasvud: anekdoodid, anekdoodid.

1983

AIMÉE BEEKMAN

NÕMME UNENÄOD

Banaanid

Sõitsin kesklinnast koju, pooltühi kandekott näpus. Astusin bussist maha — palju kordi käidud tee — ja korraga ei tundnud ma Nõmme platsi ära. Värskest pestud asfalt auras päikesepaistel. Liikus üksikuid inimesi, ei mingit rahvamurdu ristmikul valgusfooride rohelist tuld ootamas. Platsi serval, miilitsakooli ühiselamu ees, kus asub parkla kümnekonna kohaga, polnud ainsatki autot. Seal seisis pikk valge linaga kaetud laud. Päike pimestas, aga nägin siiski, et mingi kollast värvi kaup on laual kuhjades. Uudishimu kihutas lähemale astuma. Kikilipsuga kelnerid seisis nagu vitriinist nopitud mannekeenid reas, igal valge rätik käsivarrel. Nad naeratasid säravalt. Peegelklaasi meie vahel polnud, võisin lähemale astuda. Pikk laud kandis kummalist koormat. Banaanikobarad! Valikbanaanid, ainsagi tumeda plekita.

Unele vaatamata tuli meelde, et palju aastaid tagasi oli mulle saadetud Moskvast pappkarbitäis banaane. Aeglase postiteenistuse tõttu jõudsid need kohale poolmädanenuna. Enamiku neist sõi ära isane dogikoer. Varem poleks uskunudki, et koer võib aplalt hammustada banaane, liiatigi riknenud vilju. Pärast kirjutasin tänukirja: banaanid maitseisid meie väga.

Nüüd ei olnud minu ja banaanikobarate vahel aeglast postiteenistust, keelavat silti, tõrjuvat kätt ega eeliskodanikke. Palavikuliselt rehkendasin: jalgsi on minna umbes kilomeeter, kui palju jaksan käe otsas koju tassida? Linnast kaasa toodud pudi-padi ei tulnud arvesse — võtan seitse kilo. Enne raha ulatamist muutusin rahutuks, teist korda niisugust pilti ei näe! Loll olen, kui võimalust täielikult ära ei kasuta. Vaat kaksteist kilo oleks paras hulk! Elu lõpuni annaks mäletada: ostsin Nõmme puhtakpestud platsilt tosin kilo banaane, saba ei olnud, kelnerid naeratasid.

Midagi tuleb välja mõtelda!

Ähmis vaatasin ringi.

Taksopeatuses seisis plafooniga autod reas.

Jooksujalu läksin esimese takso juurde. Oodake, palusin erutusest kogeldes, kohe ostan kotitäie banaane ja siis sõidame! Milleks? — imestas autojuht. Tundsin häbi ahnuse pärast. Istuge, keerame leti ette, võtame kauba peale. Milleks käe otsas tassida?

Vajusin istmepolstrisse, kabiin lõhnas puhtusest. Veeresime laua juurde. Kelner tõstis banaanilaadungi autosse, puuviljad olid pakitud pärgamentjalt krabisevasse kotti.

Ma ei julgenud öelda taksojuhile, et sõiduots on ainult kilomeetri jagu pikk. Olin valmis tegema ringi läbi Mustamäe ja Õismäe, olgu või

Kakumäe lisaks.

Miks ma ärkasin?

Oleks olnud ilus pooletunnine autosõit lamedatel mägedel.

Tseesar

Sedapuhku maeti Stalinit Nõmmel. Olin käinud tema matustel Moskvas ja ka praeguse sündmuse puhul ei tihanud eemale jääda. Ruttasin piki Harkut, lapsena polnud ma sallinud seda üksluist soolikasarnast tänavat — sillutamata ja liivane, kahel pool tarade taga nuditud lehtpuud nagu postid, äbarikud võrsed küljes. Tol ajal oli puude kärpimine moes, tüved kasvasid jässakaks, vördjalikult väike vesivõsudest kroon jämeda pahkliku kere otsas. Nüüd oli teine asi, asfaldil liikus autosid haruharva ja moesurutisest pääsenud toomingad ning vahtrad põimised võrsid kitsa tänava kohal.

Teadsin, et jälle pean matuste järjekorda pääsemiseks sohki tegema. Täpselt nagu tookord, viiekümne kolmanda aasta märtsis. Poleks olnud jõudu ega läbemist seista sabas päevi ning öid. Osava inimese kaasabil pugesime veoautodest moodustatud barrikaadide vahelt läbi, ronisime õuedes üle kivimüüride, kuni jõudsime väikesesse kõrvaltänavasse, mille nurgal seisis raskepärane tsariaegne kivihoone nagu kummut. Selle sahtlites paiknes elukortereid ja ühe korruse võttis enda alla miilitsajaoskond, mille ukсед avanesid nii põiktänavasse kui ka peatänavale. Sinna oli tardunud kannatlik ja kurb inimmass. Nihkuti tollhaaval Sammassaali ukse poole, et käia läbi lühtrite alt, mis olid kaetud rebenenud musta tülliga, ning mööduda Suure Juhi sargast.

Kogemus oli varuks: läbi maja saan järjekorra algusotsa ega jää sündmusele hiljaks. Masajas maja seisis siinsamas. Sopiline, mitme kõrteriga pruuni värvi sajandialguse puumaja, vanaaegne lehtlate roigassohva seina ääres suve ootamas. Värava hoiatavat silti — kuri koer — ei pidanud ma mikski. Tseesar kuulus minu paljude tuttavate penide hulka, tema ilu ja tarkust olin mööda kõndides kiitnud — head sõnad suhkrukondist etemad. Sisenesin majja. Kunagi hoonet ehitanud puusepa fantaasia väärts lugupidamist, siin ei saanud olla igav elada. Korrapärased kastruumid ei väsitanud vaimu, nende asemel olid saki-lised toad ja käänulised koridorid; siin-seal võis tapeedi all aimata salauksi. Polnud hingelistki ja ma ei kartnud, et keegi peatab mind. Mitte nagu tookord Moskva miilitsajaoskonnas, kus koridore mööda hiilides värisesin hirmust: kohe haaratakse mul natist kinni ja viiakse rauduksega soolaputkasse elu üle järele mõtlema.

Imelik vaikus. Nagu ei asukski maja tagatrepi juures jalalt jalale tammuv järjekord, mitu inimest kõrvuti reas. Olgu, aga kus on Tseesar? Kuhu on kadunud piltilus hundikoer, kes teinekord rinnutas tara peal, haukus või haigutas, ja näitas musta suulage?

Ühes kalduvajunud põrandaga hämaras ubrikus märkasin Tseesarit. Ta lamas kõrge vanaaegse riidekapi otsas. Silmad rattas, kõrva-

lestade kikkis tipud vastu laudadest löödud lage, vaatas ta mulle ülevalt alla. Tumekollased silmad jälgisid mind ainiti, hakkas kõhe, nagu varitseks seal ilves. Ootamatusest toibunud, tahtsin koera haletseda — vaeseke, kuidas sa küll alla saad? Enne kui jõudsin hüüatada: Tseesar! — vajas koera pea longu ja loom sulges silmad.

Nüüd nägin, et Tseesaril polnud esikäppasid, mille varju peita nina.

Energia

Violetne tuul puhus kirdest, aina kirdest. See jäine õhuvool, mis pea kohal kohises, oli saanud alguse Põhjanaba kupli osooniaugust ja kandis endaga kaasa kosmose söövitavat kiirgust.

Tahmunud kolded olid ammu jahtunud, elu kihas pargis. Laguneval asfaldil takerdudes roolis korra valvur pedaalautot männitukka püüravatel tänavatel. Ta sinelihõlmad lohisesid mööda tolmu, sõiduriista veovõll kriuksus, väikesed rattad joonistasid kaheksaid. Mees valvas, et mände maha ei saetaks. Muu oli lubatud.

Puude all sagisid vanamutid. Ammu olid ära kasutatud tuulest murtud oksaraod. Nüüd käis peenem töö: korjati käbisid ja okkaid. Selleks olid puude alla plastiklinad laotatud. Tuul sakutas latvu, okkad sadasid alla. Ikka veel jätkus neid! Õnnistavad vihmaagarad, hapud nagu endiste aegade marinaad, kõrvetasid männivõradesse päevpäevalt laienevaid kollaseid laiike ja irrutasid surnud okkaid okste küljest. Sajaksid need ometi rutem alla! Vanamutid püüdsid raputada mände nagu õunapuid, ent lõid ise tuikuma. Hämaruse tihenedes üritas mõni kütuseküttidest tulla toime röövliteoga: viskas kõie, millel kivi raskuseks otsa seotud, umbropsu ladva suunas. Enamasti õnne ei olnud. Vahel harva mässis kõis ennast mõne oksa ümber. Üksikud suutsid sikutada nii, et oks praksataks ja alla kukuks. Ah kadedust, kadedust! Teised, süli tühi, hurjutasid agarat, kellel juhuslikult oli vedanud, ja ähvardasid ta paradiisist välja ajada.

Enamasti ei üritatudki suurt õnneoksa kätte saada. Ka visadus ja kannatlikkus aitavad eluhinge sees hoida. Vähenõudlikud eidekesed istusid leppinult igaüks oma puu alla maha ja noppisid üksikuid okkaid pihku ning kõitsid niidiga kimpu nagu sinililli. Korvi kogunes ilusaid kollaseid puntrakesi, tillukesi haokubu mudeleid; kolde lahvatasid need silmapilk põlema ning jätsid endast sõrmkübaratäie tuhka.

Vaatasin oma unenägu ja mõtlesin: igapäine pilt. Korraga tuksatas südames — seda polnud ma varem näinud! Üks vanamutt võttis kaelast helmed ja poetas need plastikule laiaili. Ta laadis ragulka ilupärliga, pigistas oma elusa silma kinni ja sihtis teisega, mis oli klaasist ning liikumatu. Ta sihtis hoolega ja tabas oravat, kes oli võtnud tema puu ladvast endale käbi.

ANDRES EHIN

* * *

usuhullud hüppavad üle kollase tare
mille kõik seinad on täis päikest
päike on hämmeldusest parem
kuu aga on teist laadi
ta külge on külmunud varblasi
ainult üks neist liigutab veel oma pikki ripsmeid
ümbrus on määrdunud
kaugus lõhnab nagu kopitanud hein

sina oled otsekui kuu aga palju soojem
su juustes jookseb maipõrnikaid
tähed olevat selleks et neid segi ajada
keegi ei õpi ära seda aabitsat

kaarlambi valgel on hea laenata teineteisele ööbikuid
reeglitest tuleb kinni pidada
ühtegi laenatud eset ei tohi unustada taskusse

ja jälle tahan laulda sinust
kui palju särgi ja kuukalu
on seotud su varvaste külge
kui palju mu lentsisalikke
hoiad sa kaenla all

kuupaistelises metsas huikavad
nokkloomad viktoriat
sinitaevas on saladusest selgem
hall taevas on hallim igast palvekirjast
võlutult laob armukadedus
küülikuid virna

miks lõhnavad su aevastused
pingviinide järele
palderjani peetakse asendatavaks jääväljaga
mu suurusehullustuse sardellid
leitakse sanatooriumi tagant
rohelisest tiigist

siiski leiad sa elu
nii lageda olevat
ja hääligi ei suuda
sa sel tühjal väljal
kinni pidada

1959

laul

(tamayo maali järgi)

mul oli hämar silm
nagu kuu kes laulab
mul oli hämar silm
nagu kuu kes laulab
jultunud härgade toonis

mu näojooned olid laenatud
ribadeks rebitud öölt
kui ma laulsin
ja hammaste tagant
paiskasin eetrit

mu pistoda oli roosa orel
ning tähed kukkusid
nagu kitarrimängija pisarad

siis selgus miski
ja ütlesin
vaikselt
hurraa
1961

Kirik ja hõre udu

lummas-lummutav kirik kõrgel linna kohal
torninõel sobivana-sobimatuna hallis taevas
ümberringi magusat valusat udu
ümber linna põlevad libahuntide silmad
ümber linna saatanlikud jumalikud rahaaugud
igal neljapäeval loivad läbi hõreda udu rahaaukude tuled
pikad kitsad inimtühjad tänavad
majades inimesed leiavad ei leia sooja
kes on see kellel pole sellest sooja ega külma

1967

* * *

Kelle huve teenib kolleegiumisaali ukse
erootiline käepide?

Igal sisenejal magusad judinad üle ihu.

Saalis pikk laud.

Laua otsas ei-tea-mis.

Akendest vaatavad sisse ekshibitsionistlikud taevakehad.

Diplomaadikohvrikestest tuuakse esile ringkirju,

mis taaselustavad nii paljusid

poolununenud raugleid mälestusi.

1967

* * *

telefon ei meenuta millegipoolest telefoni

see on pigem sammeldunud vihmaveetoru

liitekohtadelt otsekui roosast lihast

toru otsas luigekael

mis lookleb piki maad

all karvased putukajalakesed

vasemal ja paremal kolisevad trammid

ühtäkki ilmub Helistaja

1971

Renessanss

Kapteniks sai kiilaspea Halui.

Intellektuaalsed marodöörid

täitsid vaimulaevas ahtrid, vöörid.

Tuurman — mõmik, nõmik, tukunui.

Rõõmust rökati seal rui-ra-rui,

ilastati täis kõik padjapöörid.

Miks veel, Pallas, siin sa puusi höörid?

Valevaga pilk sul, turteltui!

Aga südaööl, kui meeskond tukkus,

vaimutähti neile pähe kukkus.

Kolbad lõhkesid paukhernestena.

Veidi vaimurooga säilis peidiksahvris.
Huvi äratas see leidik suulukahvris.
Sõi. Ja pilku tõusis vaimuvalgus kena.

1977

LEELO LAURITS

I

Tol õhtul sündis tal tütar. Tol õhtul kadus ta mees. Ta nuttis kolm päeva. Võttis uue mehe. Öösel lendas lind tüdruku voodipäitsile. Tüdruk küsis: kus mu isa on. Lind vastas: mine suure veeni, öö on see aeg. Tüdruk ütles emale: lähen isa otsima. Too ehmus. Mõtles, ütles: mine, võta korvike kaasa, korja pähkleidki. Tüdruk pani räti pähe, läks.

Kõndis seitse päeva. Jõgi tuli vastu. Ei paistnud silda, ei purret. Tüdruk istus jõekaldal, nuttis. Jõgi voolas kiiresti, laulis oma laule. Öösel nägi tüdruk veepeeglil neidu. Kummardas, ütles: vii mind üle vee. Neid sillutas heleda raja üle vee. Tüdruk kõndis teisele kaldale. Kinkis neiu oma elatud päevad.

Rändas edasi. Seitsme päeva pärast tuli järv vastu. Tüdruk istus kaldale ootama. Järv loksus, ümises oma laule. Öösel nägi veepeeglil naist. Tüdruk kummardas, ütles: vii mind üle vee. Naine sillutas heleda tee üle vee. Tüdruk kõndis teisele kaldale. Kinkis naisele oma elatud päevad.

Seitsme päeva pärast tuli meri vastu. Tüdruk istus kaldale ootama. Meri vahutas, laulis oma laule. Öösel nägi veepeeglil eite. Kummardas, ütles: vii mind üle vee. Eit sillutas heleda raja üle vee. Tüdruk kõndis teisele kaldale. Kinkis eidele oma elatud päevad, rätiku pealekauba. Seitsme päeva pärast nägi, ongi suur vesi. Päev oli veel kõrgel. Korjas pähkleid. Istus vee äärde ootama. Tegi pähkleid katki, koored ühte, sisud ühte hunnikusse.

Sõi natuke. Öösel astus suure vee piiri. Lained haarasid ümbert. Seisiski isa ees. Isaga oli igav olla. Läks jälle rändama. Ükskord istus puhkama. Nägi, korvike, pähklid. Ajas hunnikud segamini.

* * *

Tol vanaeidel oli kangesti palju lapsi. Noorest peast sirgutas neid, saatis ilma laiali. Nüüd ei tahtnud enam. Sohu polnud südant uputada. Nuttis. Viis ussi tulid. Üks roomas ühte nurka, üks teise, üks kolmandasse, üks neljandasse, üks laua peale. Eit oli laua all siruli. Sünnitas. Ussid sõivad lapsed ära. Üks oli sündides tark. Uuristas eide alt augu maa sisse. Sõi mulda ja muud teisele poole välja. Hakkas kodu käima.

Suure metsa sees elas tüdruk. Kes ta vanemad, kes onni, kes sellesse asjad teind, ei teadnud tüdruk küsida. Polnd omasuguseid eal näind. Kõndis, vaatas metsas, kaugele polnd tahtmist minna.

Sadas ühetasast halli vihma, mets lõhnas. Sinna eksisivad kaks noormeest hobusega. Tüdruk istus onni ees, juuksed märjad, ise märg, ei ehmatandki. Noormeestele tüdruk meeldis, mets meeldis. Jäivad sinna elama. Ehtasivad hurtsikud, üks ida poole, teine lääne poole. Mõlemad tahtsivad tüdrukut oma onni tuua. Tüdruk ütles nende sõnu järele, naeris. Tõmbasivad tüdruku pooleks. Elasivad õnnelikult oma poolega. Mis hobusest sai, ei tea.

* * *

Tüdruk istus kivil. Ootas. Linnud ei pannud teda enam tähele. Puud ümberringi olivad temaga harjunud. Päike tõusis, läks looja. Siis paistis kuu. Vihm sadas maha, lumi sadas maha. Tüdruk istus kivil. Ootas. Vahel eksisivad siia loomad, vahel inimesed. Tüdruk tunnistas neid. Siis kui pilgu sisse sattusivad. Keegi ei pannud teda tähele. Ainult uss. Kes kivi all elas. Too tuli päikesega soojendama. Mõnikord tüdruk silitas teda silmadega. Uss teadis. Tüdruk oli kaugelt külast tulnud. Siia jäänud. Keegi ei märganud teda. Ussile ta ei meeldinud. Ei meeldinud silmade silitus. Tüdruk ei tahtnud mõelda. Ei tahtnud oodata. Aga ootas. Tahtis teada. Nii nagu uss.

Uss tundis, et aeg on ümber. Jättis vana kesta kivile. Tüdruk pugesisse. Ei saanud eal midagi teada.

* * *

Metsas hurtsikus elasivad taat ja poiss. Ühel õhtul tuli poiss metsast kodu, ütles: sina ei ole minu isa. Taat ei ütelnud midagi. Poiss läks metsa tagasi. Taadil polnud enam asu. Hulkus. Küll siin, küll seal. Ükskord kuulis (midagi). Nägi emahunti kutsikatega. Poiss nende seas. Taat ütles: minu poeg. Ligi ei läind. Piilus.

Teisel päeval tuli tagasi. Lasi kápuli. Saba kasvas, karvad kasvasivad. Läks ligemale. Emahunt urises, kutsikad urisesivad, poiss urises. Taat mõistis. Suri sinnasamasse.

* * *

Teistest eemal, metsalagedal elasivad vanataat ja poiss. Taat kõneles poisile juttusid, see igatses memme taga. Käis metsas küttimas, loomi koju ei toond. Sagedasti istusivad niisama. Rääkisivad nimeta linnuga, kes siis teab kust nende juurde lendas.

Poiss sai suureks. Tõi naisegi kodusse. Naine oli patsidega, päratu ilus, päratu paks. Poiss saandki silmi, meeli mujale. Taat istus üksi. Näoga lõunataevasse. Ei tahtnud süüa. Lind tuli pihule kükitama. Taadi matsivad maha. Lapsi peresse ei sündinud.

KALLE MUULI

Kevad I

kastanid vaatavad koridoriaknast sisse
pime pime
ühisköögis on jääminek
ja tänavail
sajandite sajad valiksääred
eestimaa tütarde toekus
toetab ka hinge
ehk veavad välja

Kevad II

tolles agulis
kus ma pidin olema laps
kuulutas kevadet kaltsukaupmees
räpane mustlane
sõi saia suitsetas ja jagas
kuldtriibuga praetaldrikuid
tema tütar
seisab nüüdki veel
seal trepikojas
ma lähen ta lõhnab
nii ligi

Kevad III

pilk kipub taevasse
tuvid pööningule
surnuaias
elab sirelipõõsasse
peidetud reha
oma igavest elu
olgu muld talle kerge

Uusaastaöö

kui hakati rakette laskma
läksime välja
lumi krudises

me suudlesime
ja mu äi
purjus nagu alati
paugutas püssi
juba viiendat kuud
kasvas me poeg
sinus
ta pidi seda kuulma

Klaasi tumeduses

lääges lämbes suves
suure maja aknad
klaasi tumeduses
valged karikakrad
läbi mitme põlve
üle terve eesti
klaasi taga põlde
nurga taga peeti
väike armas putuk
igaviku foonil
õhtul muinasjutud
päeval kõnetoolid

ULADZIMIR ARLOV

Vassil Maksõmavitš

... Ja oli kesköö, kui mu uksest pahvatas sisse Vintsuk, särgiväel,, kingad paljaste jalgade otsas.

«Raman ... Ramanile ...» Ta silmad olid niisugused, nagu võib-olla hetk enne hullumist.

Ma söötsin telefoni juurde, et üles ajada tuttavat haavaarsti, professorit, kutsuda takso ja kõik üheskoos haiglasse kihutada, kuid Vintsuk vajutas sõnatult käega hargi alla ning puhkes nutma, nägu vastu seina surutd.

Järgmisel päeval hulkusin sihitult mööda tänavaid ja siis olin otse- kui märkamatult sattunud metsa linnast väljas; siin läksin jõe kaldale, kus suvel käratseb ja kihiseb linna plaaž. Praegu, kõleda pilvise aprilliilmaga, oli see inimtühi, ainult tuul mühas kodutuna kuuskede ladvus ja veest väljatõmmatud kummuli lootsikute ümber luusis räpane hulkuv peni. Üllatava teravusega tajusin ma selle paiga vastavust ise-

enda olukorrale ega tahtnud siit kuhugi minna. Mu süda oli täis magusat valu, istudes hüppetorni juures roostetanud pontoonil, tuul läbilõikav nagu sügisel, peas okkaline mõtete virvarr, veel ebamäärase äratundmisega oma süü suurusest, mis astlana puuris sügavamalt ja sügavamalt mu hinge.

Mälupildina kerkis mu meelde müüdud isamaja koos selle uue omanikuga, ühe pärast sõda siia ümberasunuga, kes minu silma all, igaks teiseks sõnaks rõve vandumine, loopis aknast välja memme ravimtaimekotikesi ja läkitas neile järele ka «jumalaema»... Ja minu saare lehestiku haljendav hõljumine ja ahnelt kiiskav pilk vana Bazõli pisikeste silmade punetuses... Ja ei tea, miks ka Mahhantšõšini Hvedzka mu naabrusest, kes oli saanud teaduste doktoriks, ära õppinud viis võõrkeelt, kuid oma keele unustanud. «Aga sina ise?» torkas ta kõige valusamasse kohta. «Milleks sina emakeelt kasutad? Selleks, et iseendale raha teenida ja oma kuulsuseportsjon kätte saada.»

Veel paljudest asjadest mõtisklesin ma seal roostetanud pontoonil. Ja otseku kihtumõistjad vaatasid mu peale noor saarepuu kaugest noorusest ja Raman Galubovitš eilsest päevast, mis polnud enam heakstetav.

«Mingi hull nõu sul või, pojuke?» äratas mind süngest mõtiskelust rahutu hää. Mu kõrval seisis jalakandu ulatuva kasukaga valvurimutike.

«On küll.»

«Ai-ai, pojuke, ai-ai, lapsuke, viska see peast välja,» hakkas eit mind jumalakeeli manitsema. «Seda pattu ei saa taevaisaltki andeks.»

«Ärge muretsege, memmeke,» pidin tahtmatult muigama. «Ei mõtle ma ennast uputada. Vara veel.»

Vaska, hüüdnimega Sock

Õhtul tellid omale küll, et tuleks mingi kebens unenägu — kuttidest või Mulinaadi Natkast, aga mis tuleb, on viimane möga. Eile nägin unes seda vanamoori liftist. Noh, kel kümnekast kahju oli, niikaua kui Sjava pidi talle kõik kolm liitrit piima krae vahele kallama. Täna jälle nägin sellest muuseumi fraierist.

Ja nüüd aele kuni äratuseni nari peal, und ei ühes silmas ega teises. Igasugu rämpsu tikub pähe. Seal ta on, tuli meelde, kuidas kassi müüdüd sai. See oli veel päris alguses, kohe, kui Bill meist pundi kokku pani — mina, Sjava, Mobutu, Pätsa ja Pete. Billil on moeks, et pleki väljatäinistamine ei käiks labaselt, vaid mingi koomuskiga. «Intelligendipapi, kuule, intelligendipapi! Osta noornattidelt see õnnetu kiisumiisu ära! Kas kuulete, intelligendipapi ei armastagi kasse? Ja omal veel klaasid ees! Pojad, aidake papi klaaside tagant välja, muidu ta kaupa hästi ei näe. Ai-ai-ai! Vaesed klaasid! Tegid noornatid intelligendipapile haiget või? Enam nad ei tee. Ja vähem kah ei tee. Kallid

mehed me pole — kõik plekk koos rahakotiga. Pojad, papi pakub meile kakskümmend kolm kulli. Nats vähe, aga intelligentsile teeme hinnaalandusega. Välja kirjutada papile viis kopikat sõiduks lähemasse haiglasse! Vaene kiisu-miisu! No tule, tule siia, musi-musi.»

Tont seda teab, miks mul nende kasside ja koerte pärast alati süda haledaks läheb. Bill naeris, kutid ka. Hea seegi, et nad polnud oravast kuulnud, oleksid söönud hinge seest. See jooksis ringi koolimajas. Oli kelleltki kamassiga obaduse saanud, nii et jalaluu katki. Pidasin teist kuu aega kodus, iga päev sai talle pähkleid nessitud. Kuni jälle normaalisti hüppas. Lasksin metsas lahti, tema kribinal puu otsa, aga sealt hips-hops, ja uuesti minu õlale. Mina ütles, et mis nüüd, ei usu või? Lippa ruttu-ruttu, oled vaba!

Kutid ei teadnud, aga tol onklil oli kuskilt oravast teada. Noh, minu šefil tehasest. Võttis käendusele, kui võmmid meid kioski kallalt kinni nabisid. Mismoodi ta ütleski? Inimene, kes loomi armastab . . . ja teist-kolmat moodi . . . Vedas mind ringidesse, korvpallisektsiooni, et nimi kirja panna, andis raamatuid. Aitsiuhh su raamatute peale! Oleksid võinud tookord paremini plärada, siis poleks mulle rohkem soolatud kui üks aasta. Aga nüüd pead kliristama ja kliristama. Kas või ulu hundi ulumist. Oh sa vanakuradi vanaema . . .

Mamps saatis üleeile kirja, nii hea meel oli mul — võeh, kui sügavale võib langeda. «Kuidas sa seal elad ka, poisu? Kas kõht tühi ei ole? Võib-olla peaks sulle miskit maiust saatma?» Aga endal oli iga-päevane unistus, et poisu kähkumalt pokri pistetaks. Et poisu ei takistaks tal seda sitast natšalnikut koorimast. Va sokk, ise ei teagi, kes tal ükskord pimedas trepikojas karvase kohvisoojendaja peast ära pätsas. Oleks teadnud, poleks hakanud nõnda ligi litsuma. Muidugi, mamps on küll tahe tükk, krohvib ennast ära, ja ei saa arugi, ons ta kakskümmend viis või kui palju ta tegelikult on. Ise ütleb, et miskitsugune baltsaki iga. Kui ma ükskord tulen, küll siis tead, mis baltsaki iga on!

«Mine, poisu, välja luusima. Meil Eduard Antonovitšiga on tõsised jutud.» Teada puha teie tõsised jutud! Ise samasugu tõsiseid jutte ajanud. Poleks ta seekord mind ukse taha visanud, võib-olla polekski tärmiini kaela saanud. Oli parasjagu kodus tegemist, Bill käskis noa ära remontida. Selle, millel nupule vajutada, ja tera hüppab välja. Sellesama. Tera kippus nagu kinni jääma. Tookord . . . ei jäänud . . .

No mis see olgu, jälle see fraier pähe tikkunud.

Ja mis häda meil oli selle muuseumi juurde maanduda, ei saa aru. Justkui oleks sinna mett peale määritud. Kasseerisime kopika sisse, kaubavarud kaasa, ja sinna. Seda küll, seal on segens pingid, laiad nagu poolteismelised narid. Kaarte lüüa — täisvärk. Bill raha peale ei luba, ütleb, kellel liiast, palun ära anda. Selle asemel sai mängitud kõrvakiilude või veejooma peale. Kõrvakiilude peale potkidnoi, igaüks iseenda eest. Kui turakaks jääd, tõmba pakist leht. Juhtub soldat või emand, on sul vedanud. Tuleb aga äss, saad üheteistkümne kaardiga üksteist korda vastu kõrvu. Bill andis nii, et kolmanda löögiga kissell

väljas. Ja kolu sul kumises, nagu oleks kaikaga õnnistatud. Sind tao-takse, ja pärast oled vihane nagu seatapja. Või mäng veejooma peale. Oled kaotanud, pigista liitrine purk vett keresse. Pätsa laanis ükskord seitse liitrit vett sisse ja pani kaapima. Meil oli juba hirm, et viskab vedru välja. Igavene idu see Pätsa, Bill laskis tal ainult suhheriks olla.

Sai mängitud ka nii, et mulda või vihmausse. Samuti kebens.

Mis asja see fraier nii hiljani pidi oma muuseumis kohmitsema? Poleks kohmitsenud, ehk poleks miskit olnud. Sihker see, ei oleks. Ja kõhuõde venis teisel kah sinna, nihuke tissakas vuhva. Leidsid kah koha.

Nii et istume pärnapuu vilus, rahumeeli peedika panemine, kaardi-mäng, iseenesest mõista, anekdooidid. Aga seal vajub see paarike muuseumist välja. Poiss, va sokk, teeb tipsiga käealust, jutt teistel kuidagi äraspidine. Kuttidel nähtavasti ei sooja ega külma, aga minul järsku hari punane, nii et võimatu. Nagu oleks vastu ekraani saanud ja minul võlg tasumata. See on minuga lapsest saadik nõnda, kui sihukesi rahulolevaid kujusid näen. Nagu oleks neil midagi, mis minult ära võetud. Sada korda olin Billile rääkinud, et pigistame fraierit lõpustest. Tema ei lubanud. Bill oli juba sidinud. Kes Billi sõna ei kuulunud, polnud kambamees.

Va sokk, ei lubanud kuni tolle õhtuni. Niikaua kui ise kismasse sattus. Mobutule oli tookord üks lillakas kuskilt näppu sattunud ning sai võetud kaks nuiat nina peale. Ja kurat teab, miks me kaugemale pingile ei istunud, vaid tee äärde.

Janina

... Ikka ja jälle on mul üks sama unenägu. Öhtu. Katedraali ümber põlevad laternad ja nende kollane valgus sulab kokku kuuvalgusega. Nii nagu alati, istub pingil kamp poisikesi, aga millegipärast pole nad täna pärna all, vaid üsna siinsamas; igahel on käes pudel.

«Bill, tähelepanu, jälle kummitused!» hüütakse pingilt.

«Bill,» jätkab sama hääl, ja selles peitub mingi võigas kalgendumine viha, «oled sa millalgi kummitustega maganud?»

Seda öeldakse muidugi teiste sõnadega ja Raman seisatab. Ma tunnen, mu süda hakkab peksma. Ma tean, et Raman on käinud poksi-treeninguil, kuid neid on palju; seepärast palun teda tasakesi, ahastades: «Raman, ole kallid, lähme ära.»

«Pojad, kes teist ütleb, et Sokul pea ei keeda?» Küsija on see, keda hüütakse Billiks.

Ta ajab end lodevalt püsti ja äkitselt vuhiseb üle meie pea pool-tühi pudel. Katedraali valgele müürile jääb tume larakas. Ma tirin Ramani kättpidi, ise ettegi teades, et see on asjatu. Peaks kedagi appi

hüüdma, aga katedraal on kõrvalises kohas ja valvur tuleb alles tunni aja pärast.

Bill on nii lähedal, et alkoholi läpatis tungib mulle paksult ninna. Billi silmad vaatavad uniselt otsekui Ramanist läbi, kuid ta kulturisti-keha läikiva jope all on pingul, löögiks valmis.

«Sina tatikas! Kas pole koolis õpetatud, et kui sul on, siis jäta teisele ka?»

Järgmisel hetkel annab Raman talle hoobi ja samas on Bill jalust maha niidetud.

«Pojad!» karjatab ta kähinal, neljakäpuli eemale tõlledades, ja pingilt kargab püsti kuus või seitse nolki.

«Põgene!» karjub Raman mulle, taganedes vastu müüri.

Ma võiksin põgenedagi, sest mind enam keegi tähele ei pane, kuid mingi kohutav eelaimus ei lase mul paigast liikuda.

Nad ründavad vaikides, on kuulda ainult katkendlikku nohinat. Raman tõrjub neid tagasi, seistes seljaga vastu katedraali müüri. Kuid äkki teeb ta ägeduses mõned sammud ettepoole ja nagu välk on ta selja taga poisijõlvend, lühike terariist käes.

«Sokk! Jäta! Kinni pannakse! So-o-ok!» rebestab jubedat vaikust ehmunult veel päris lapsehäääl.

Kuid hilja. Mingi välgatus käib korraks Soku käes ja Raman hakkab kuidagi imelikult teisele küljele vajuma.

Ma katsun veel unenäoski ennast veenda, et see oli ainult uni.

Ja viimane asi, mida näen, on Ramani surmani ehmunud silmad.

Ma ärkan külmast painajalikust hirmust, kuid samal hetkel tahaksin uuesti vajuda õudsesse unne, sest seal jääb vähemalt lootust, et kõik see on ainult unenäos, et seda pole olnud . . .

Bjasterstõhh

Huvitav, kelle tarkus see on, et kõige paremini aitavat koide vastu kuivatatud apelsinikoored? Eile viisime kasukad tuulduma ja Glafira oma oli nii paksult täis, et ime küll, kuidas neid koorigi polnud nahka pandud. Nutt muidugi lahti ja teist-kolmat moodi. Oma kergemeel-suses lubasin talle külmadeks uue kasuka hankida. Aga täna kahetsen. Pole see ülesanne nii lihtne, isegi Mikalai Anissimavitš Bjaspers-tõhhile mitte. Hakka telefoni piinama, kummardusi tegemas käima.

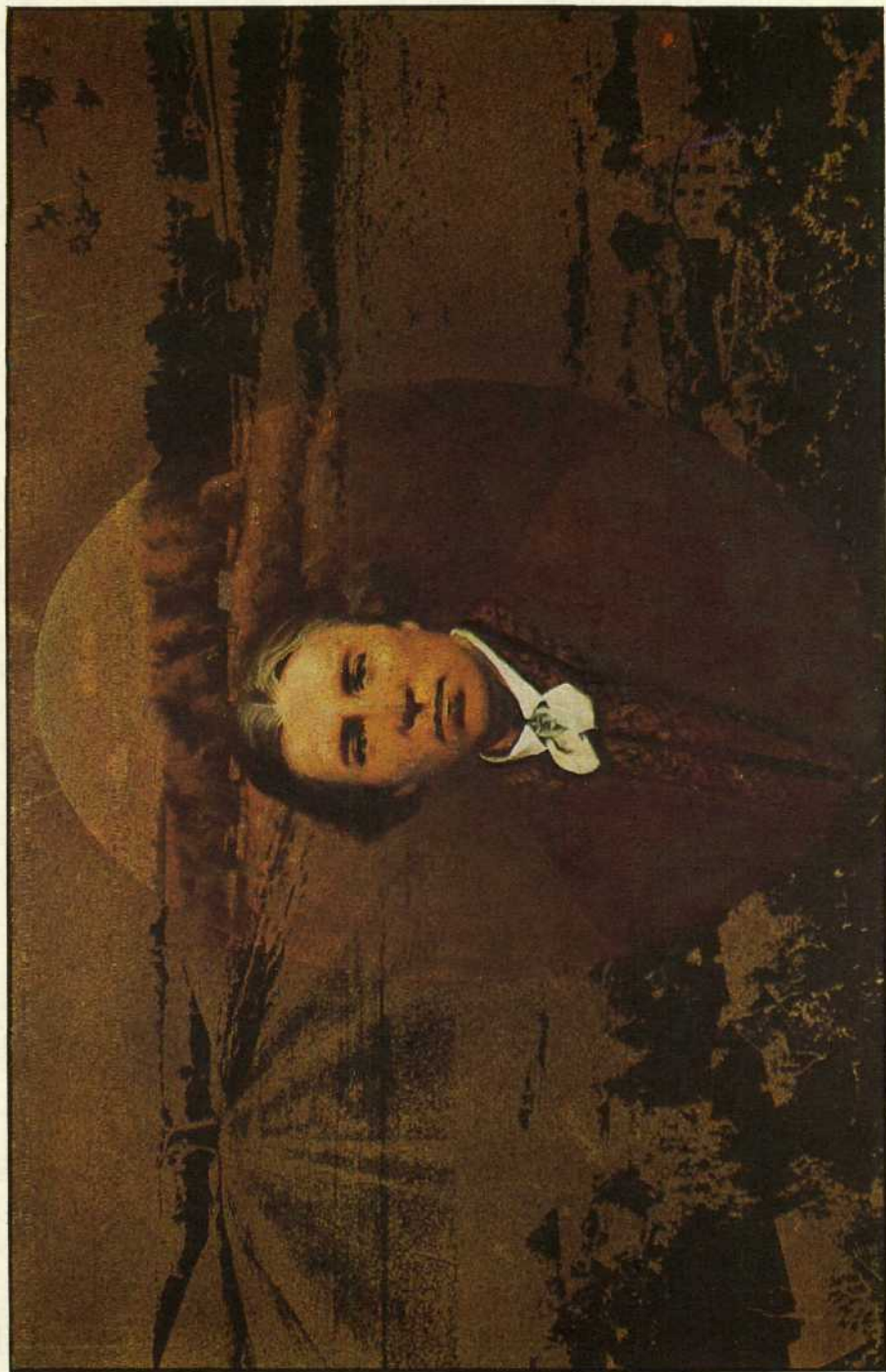
Kuid ega mu tujul selle pärast viga ole. Täna on ju reede, teinepool küpsetab pirukaid.

Kõigi eelduste kohaselt saab pirukaid olema kolme sorti. Esiteks, küülikulihaga. Küülikul on liha tuimavõitu, kuid üks Glafira tea, kui palju rasva ja sibulat juurde panna, et oleks kõige mõnusam suutäis. Teiseks, seenepirukad. Iseenesest mõista, praegu on veel ainult kuiva-tatuid, aga kõik puha puravikud. Mehka võtta!

Oleks jumalameestel, kes muuseumis püha õhtusöömaaja pildil

Rein Tammik, Juhan Liiv, Õli, lõuend, 1987. (Siiditrukik: Ants Ruusmaa.)

Rein Tammik. Ado Reinvald. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

on, niisuke si pirukaid olnud, ei istuks nad siis nõnda lontis nägudega ja ehk poleks Juudaski Kristust ära andma jooksnud.

Ja kolmandaks, kalapirukad. Meie redaktor tuli hiljuti oma järve äärest talvehooajaks linna. Ei tea, kuidas tal selle jutuloo kirjutamisega asjad on, aga kala on ta tublisti saanud — jätkub kevadeni. Neli-kümmend liitrit seeni varunud, viis ämbrit jõhvikaid.

Jälle on vana seltskond täies koosseisus. Täna on Viktor Alimpavitšil mõte autogeensetest treeningust pajatada. Uus harrastus. Rääkis, et pärast sedasamast treeningut suudab inimene korda saata imeasju.

Magusaid moonikukleid vist tuleb ka . . .

No tohib siis inimest hukka mõista, kui ta maitsvat söömaaega armastab? Mu isu on viimastel aastatel kõvasti paranenud, ja üks ole see ainagi hea. Arst ütleb, et minu vanuses tähendab see veel pikki eluaastaid.

Vassil Maksimavitš

See hetk
on piinarikkaks õnneks . . .
Mihhass Straltsov

Tol hommikul ronis kuskilt mu päikesesoojale aknalauale alles unine lepatriinu. Huvitav, mõtlesin, kas ta suve veel mäletab? Võib-olla arvab hoopis nii, et ta on nüüdsama maailma tulnud ja et maailm on loodud koos temaga, kuna varem pole olnud ei kirkast kevadpäikest, ei pakatavaid kleepjaid pungid paplil, ei rohu rohelist — mitte midagi; võib-olla just niisugusel arvamisel olles elab ta oma elu sel viisil, nagu peaks pärast teda kõik taas olematusse kaduma?

Ma jälgisin, kuidas lepatriinu katsub mu peopesale ronida, ja mingi hajusa ihastuse kergel pakitsusel haiklesin mõtetega edasi-tagasi, kord uue romaani juurde, millest esialgu polnud paberil ühtegi rida, kord oma tütre juurde; talvisel koolivaheajal olin teda esimest korda külla kutsunud ja nüüd, esmakordselt paljude aastate kohta, meenutasin teda sooja südamega ning lootusrikkalt. Lõpuks oli lepatriinu suutnud peo peale ronida, katsus tiibu laotades lendu tõusta ja imeliku assotsiatsiooni ajel jooksis mälust läbi jaaniõhtu, mida olime pühitsenud juba ilma Raman Galubovitšita, ja mõte, et väljas on kevad ning juba mõnd päeva müüakse tänavanurgal punaseid ja valgeid nelke, omandas mingi uue varjundi. Siis taipasin, et ma pole hulk aega Ramani vaatamas käinud.

Kalmistu oli inimtühi, vaikne ja päikesse uppuv. Metsaojana puhas oma selguses, valdas südant nukrus tuhandete aja mõõtmatusse rännanud inimeste pärast, millest pole jäänud head ega halba mälestust. Ja seejärel ahistas hinge midagi muud, nukrus teistsuguste elude pärast, mõru oma paratamatuses nagu karulauk, sest andekat inimest ei ole võimalik asendada, ei ole võimalik tema elu tema eest jätkata,

kirjutada raamat, mis tal kirjutamata jäi, maalida pilt või luua sümfonia, sõita läbi teed, millel tema rännelda ei jõudnud... Väga palju oli, mida tema ei jõudnud. Jäi lõpetamata raamat meie vanaaegsetest ikoonidest, jäid maha alustatud ajaloolised jutustused... Ja ometi ei möödu andeka inimese elu kunagi jäljetult, ikka jäävad tast siiruse, tõe ja headuse puhtad seemnevad, mis sellest, et ainult mõne inimese hinge. (Tollal ei olnud mu käes veel Ramani päevikut ning ma ei teadnud seda päikesekiirte ja punaste õunte kohta käivat sissekirjutust, mis esimesel pilgul tundus väheke naiivne, aga pärast hämmastas oma tarkusega ja mingi kõhedustki tekitava ettenägemisega.)

Ja rõõmukas tundes, mis siinsesse leinalisse paika ei kõlvanudki, tuli mulle ootamatu mõtte, et kui suutmist on, siis kirjutan tingimata romaani, mitte ainult uue romaani, vaid raamatu, mis neile poistele meeldib, mis kedagi meie maal muudab, paremaks teeb, õpetab senisest rohkem mõistma ja nägema.

Ma ei kuulnud samme ja nägin tütarlast alles siis, kui ta põlvili laskus, et asetada Ramani hauale punaseid ja valgeid õisi. Ta oli kaunis. Esimesel hetkel pani mind kõige enam hämmastama lühike tumepruun palmik (ei mäletanudki enam, millal ma viimati pikkade juustega tüdrukut näinud olin). Ja veel tavatult merevaigu värvi silmad, suured ja nukrad. Kuid neiu käitus nii, nagu poleks mind üldse siin olnud, ja mu arusaamine ütles, et pean ta üksi jätma.

Ei tea, mis sundis mind põlisvanade väravate ees — rist oli maha saetud — hulk aega ootama. Neiu ei olnud selle vastu, et ma teda saatsin. Ma katsusin jutuajamisega ta meelt lahutada, kuid ta vastas lühisõnaliselt või vaikis üldse. Pilk merevaigusilmades jäi ükskõikseks. Mõnesugune huvisäde välgatas neist läbi alles siis, kui tegin juttu Raman Galubovitšist.

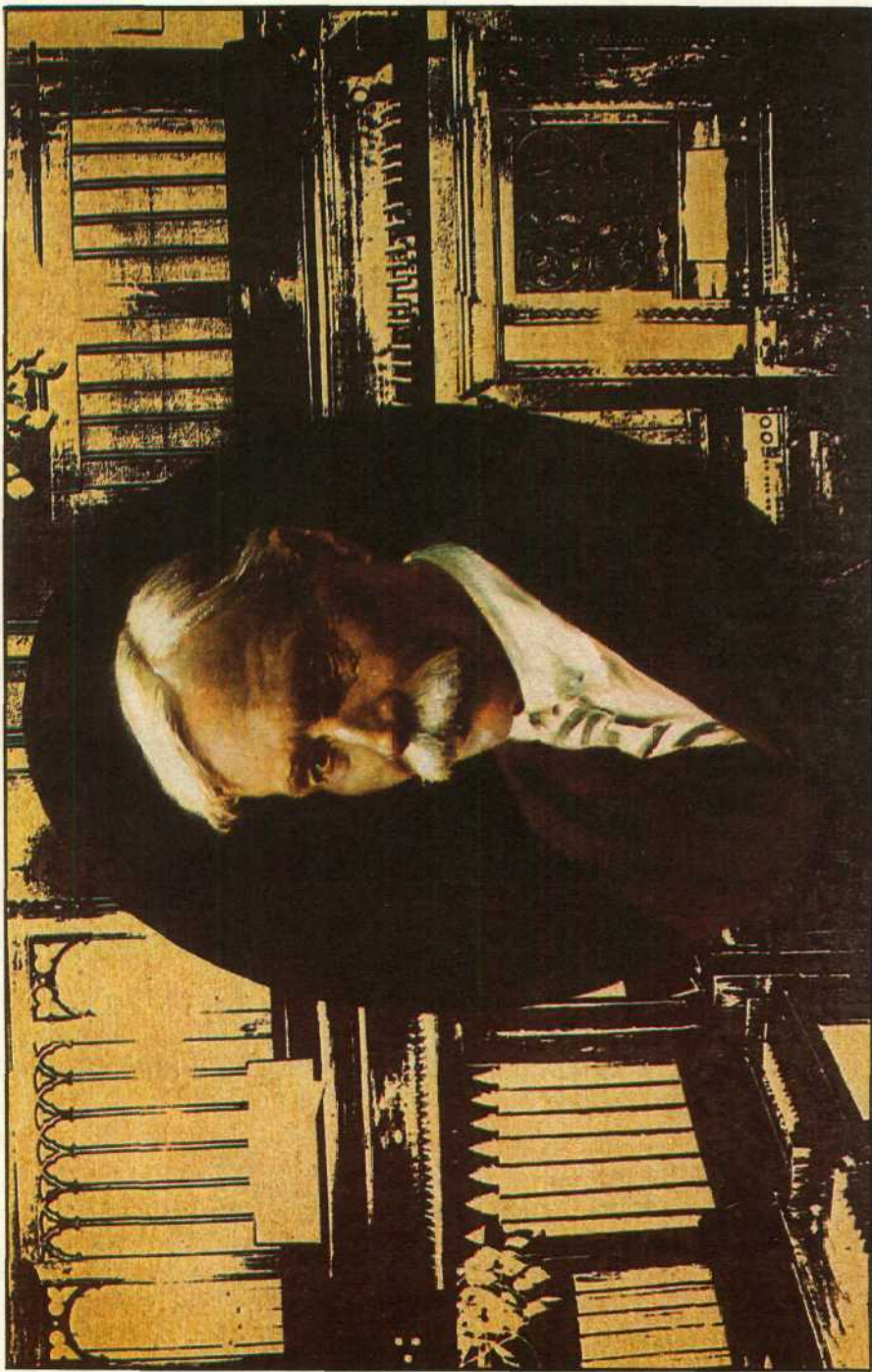
«Me vist nägime üksteist matustel. Kas tundsite Ramani hästi?»

«Ma armastan teda,» vastas neiu ja tema sõnad kõlasid väljakutsuvalt.

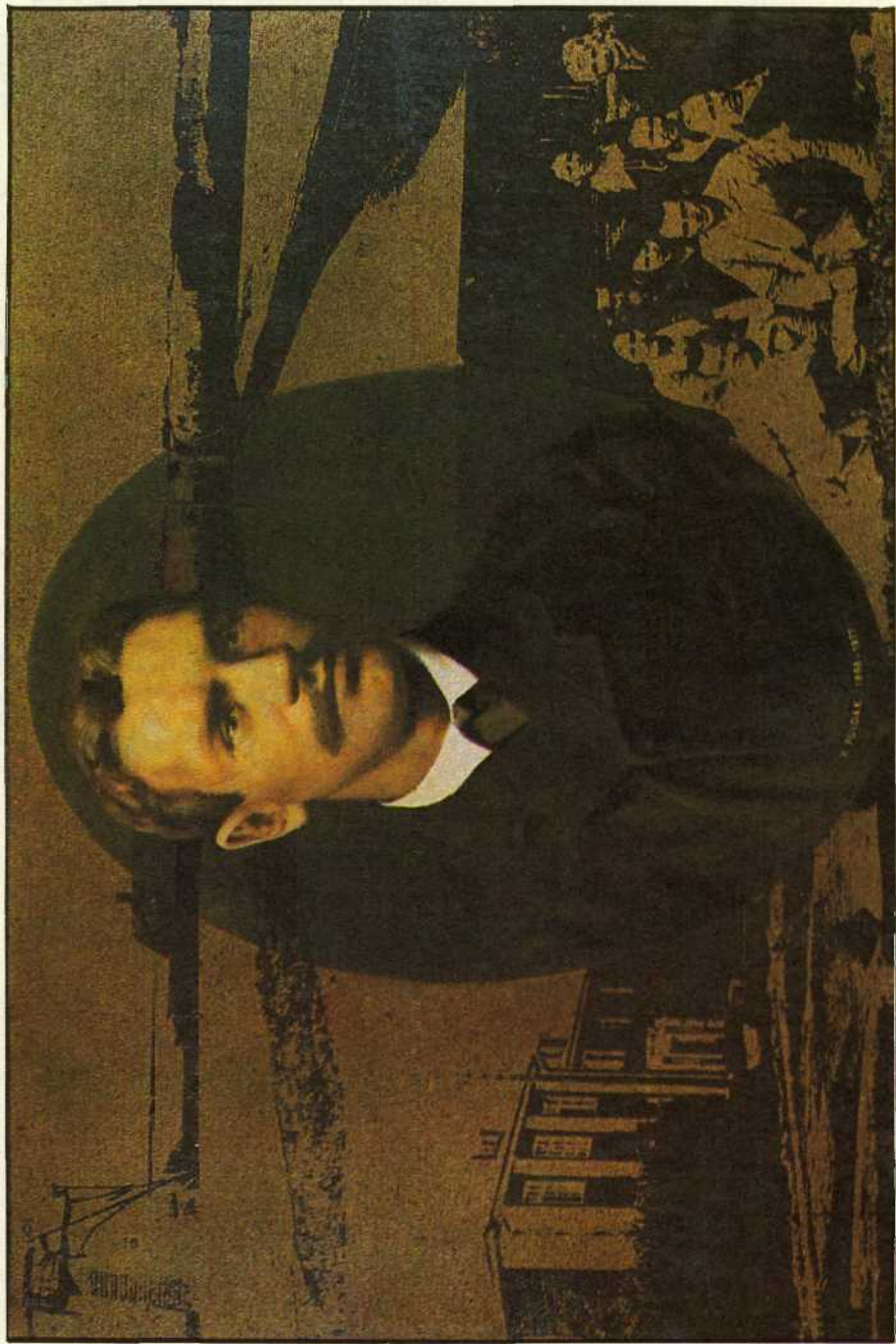
... Jäägu meenutamata need kaks külma aastat. Jäägu meenutamata need pikad kuud, millal ta tundus kartliku linnuna, kes talvepäeval ebaledes on laskunud mu aknale raasuke si nokkima ja kes võib iga hetk ära lennata.

Milleks? Sest nende järel tulid teistsugused päevad, päevad, mis algasid õhtu ootamisega.

Ikka ja jälle olen sirvinud Ramani päevikut (selle andis mu kätte Vintsuk kui oma ülima väärtuse), olen vaimus näinud juba paljusid tulevase raamatu lehekülgi, selle tegelastega vestelnud, nendega vaielnud ja otsinud ühist keelt. Jumal teab, kui paljudel kordadel olen ma tahtnud kirjutuslaua taha istuda, seasemal aga olen üha sagedamini jäänud ahnelt kuulutama oma sisemist häält ja mu salajane nõuandja on ütelnud: vara veel, ei ole veel aeg. Ja õhtul, ootamatult nagu alati, andis ta ettevaatlikult kaks korda uksekella...

Rein Tammik. Aleksander Lätte. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

Rein Tammik. August Puidak. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

Siis aga tuli päev, millal Janina pikemaks ajaks ära sõitis. Me hilinesime ja jõudsime taksoga bussile järele alles metsa vahel üle jõe.

Õhtu eel luusisin jaanikuistel tänavatel tundega, nagu poleks mitte tema, vaid mina kuskile ära sõitnud ja pean hulkuri kombel, võõrana mööda tundmatut linna uitama. Kodus sattus pilk telefonile, mis ei homme ega ülehommegi ei kõnele tema häälega. Et tuima valu alla suruda, panin mängima vana plaadi.

Ma kuulasin suletud silmil, nii nagu tema oli muusikat kuulda armastanud, istudes samas kiiktoolis. Ma ei saanud aru, mis minuga on. Õieti oli ilmutus kuskil sügaval sügavuses, kõige varjatumas hingepõhjas juba olemas, kuid ma kartsin eksimist ega tahtnud seda uskuda. Aga mu ilmutusel oli seal suluksisse surutuna kitsas, ta püüdis välja ning muusika malbelt pidulikest lainetest kantuna tõusis ta nagu tulva-vesi, vallutades kogu mu olemuse... Ja äkki olid tal murtud kõik tõkked ning õnnelikuna jõudsin ma väga selgele äratundmisele: see on armastus.

Muusika lõppes. Täna, mõtlesin ma. Kohvi keeta ja kirjutada, kirjutada öö läbi. Oma kujutluses nägin, kuidas valgele paberile ilmuvad esimesed read, ja mu süda võpatas ammu unustatud nooruslikust rõõmusest ning kärsitusest.

Uladzimir Arlov on sündinud 1953. a Polatskis, lõpetanud Minski ülikooli ajaloo-õpetuskonna, töötanud õpetajana ja Navapolatski linnalehe «Himik» toimetaja asetäitjana, praegu vabakutseline. Avaldanud jutustusi ajakirjades «Polõmja», «Maladosts», «Belaruss», ajalehes «Literatura i Mastatstva» jm. 1986. a ilmus ta esimene novelliraamat «Tere päevast, mu Metsroos» («Добры дзень, мая Шыпшогна»). Viimasel ajal kirjutanud ajaloolistel teemadel.

Tõlkija Olev Jõgi

JAAK OLEP

REIN TAMMIK DOKUMENTALISTINA

Rein Tammik on rahutu hing, seda nii elus kui kunstis. Nii nagu ta pikka aega on kõikunud kujutava kunsti ja filmikunsti, maja- ja purjekaehitamise vahel, nii on ta maalijanagi sattunud (aga sihikindlat ja järjepidevat tegevust eeldav mõiste «otsimine» tundub Tammiku elustiili teades üpris kohatu väljendina) uutele tellijatele, probleemidele, kujutamisaadidele, tehnikatelegi. Tammik ei otsi ega piinle, vaid seikleb, eksleb ja leiab. Selles mängurlikus elustiilis peituvad nii Tammiku kunsti puudused kui võlud. Kunstnikule on ette heidetud süvenematust ja pealiskaudsust oma teema käsitlemisel, vähem märgatud aga seda, et tal ei olegi oma kindlat teemat, millesse süveneda: õigupoolest ei püüagi Tammik millessegi

süveneda, vaid pidevalt oma kunstihaaret laiendada. Tammiku teemaks on tema enda seiklused, tuttavad, armumised, ühe sõnaga — elu kulg —, aga see on asi, millesse ei saagi süveneda.

Aga kuidas siis kunstniku elu on kulgenud? Laias joones võib Tammiku senise maaliloomingu jaotada kolme erinevasse gruppi, millest igaüks on seotud kindla elu- ja loominguperioodiga tema elus. Need oleksid 1) vaba mäng kujunditega, mis iseloomustas Tammiku varast maaliloomingut ja — tol ajal ka — graafikat (maalid «Täpiline tass», «Malmvalamu montaaž», «Karske õhtupoolik» jt tööd aastaist 1969—1973); 2) lavastused kunstiajaloo teemadel, mis domineerisid kunstniku loomingus

70ndate aastate keskel ja lõpus (maalid «Tiitu Bartolomeo Venetto «Noore õukondlase portreega», «Heda «Homnikusöök põldmustikapirukaga» ja «Meris», «Natüürmort küünaldega», «Flora» jt) ja 3) dokumentaalsed maalid. Lisaks neile kolmele grupeeringule on kunstnik pidevalt maalinud natüürmorte, maastikke, lillemaale jm, mis seostuvad ainult konkreetsete hetkemuljete ja vajadustega.

Dokumentaalsetest maalidest veidi pikemalt. R. Tammik on töötanud ajakirjanduses ja filmistuudios, teda on periooditi ikka huvitanud elu dokumentaalne jäädvustamine foto- ja kinokaamera vahendusel. Tema esimene sellelaadne maal «Leningradi maanteel» valmis küll juba 1972. a, aga see jäi omas ajas üksikuks. Järjekindlamalt hakkas ta dokumentaalseid kaadreid lõuendile kandma pärast seitsmekümnendate aastate lõppu, mil ta avastas enda jaoks aerograafi. Mäng aerograafiaga, selle tehniliste võimaluste igakülgne rakendamine ongi Tammiku «dokumentaalse perioodi» (1979—1984) loomingu peamine (maalid «Penoon», «Tung», «Giid» jt). Dokumentaalsusse kalduv kunst nõuab tugevat programmi, kontseptsiooni, mille nimel neid näiliselt pretensioonituid kaadreid lõuendile kanda. Paraku ei ole kontseptuaalne mõtlemine Tammiku tugev külg ning seetõttu jäid ta selle perioodi pildid kerglaseks ja sisutuks. Tehniline meisterlikkus ei suutnud varjata peamist — neil töödel ei olnud sõnumit. Ma ei pea nimetatud maale kunstniku loomingu tugevaimateks — esimese ja teise perioodi maalid on vaatamata tehnilisele krobetusele minu silmale huvitavamad.

Asi muutub aga teiseks, kui sõnum on ette antud. Tammik, kes on kunstnik jumala armust, kes tunneb huvi eelkõige maalikunsti

spetsiifiliste probleemide vastu, töötab hea meelega konkreetse tellimuse kallal. Ütleks isegi nii: mingi kontseptsiooni väljamõtlemine on talle piin, selle lahendamine lõuendil aga mäng. Puhja keskkool, mis sai tänavu mais 300aastaseks, tellis R. Tammikult tähtpäevaks 10 Puhja ja Puhja kooliga seotud kultuuri- ja haridustegelase portreed. Fotode järgi portreede maalimist ei peeta eriti huvitavaks ülesandeks, ning võib ette kujutada, kuidas mõni tartlane oleks need portreed «valmis visanud». Lõuna-Eestis on taolisi näiteid piisavalt. Tammikule oli tellimus aga võimaluseks katsetada oma uusi tehnilisi ideid. Ta otsustas teostada need pildid Eestis esmakordselt rakendatavas tehnikas — õli-maal siiditrükkiga. Ehkki siiditrükk paljundustehnikana on meil levinud, oli nii suurte pindade trükkimine vaevarikas tehniline probleem. Selle teostas Ants Ruusmaa. Kui vaadelda neid töid kunstilisest küljest, siis Tammik on rakendanud portreede elavdamiseks vanavene ikoonikunstist tuntud kompositsioonivõtet: portreeline keskosa on ümbritsetud piltidega Puhja koolist ja selle ümbrusest. See võte annab taisele hoopis suurema sisulise kandvuse, lisab meeleolu. Nii on näiteks Hugo Lauri (kes oli Puhja kooli vana hoone projekterija) portree ümber kaadrid vana koolihoone ehitamisest.

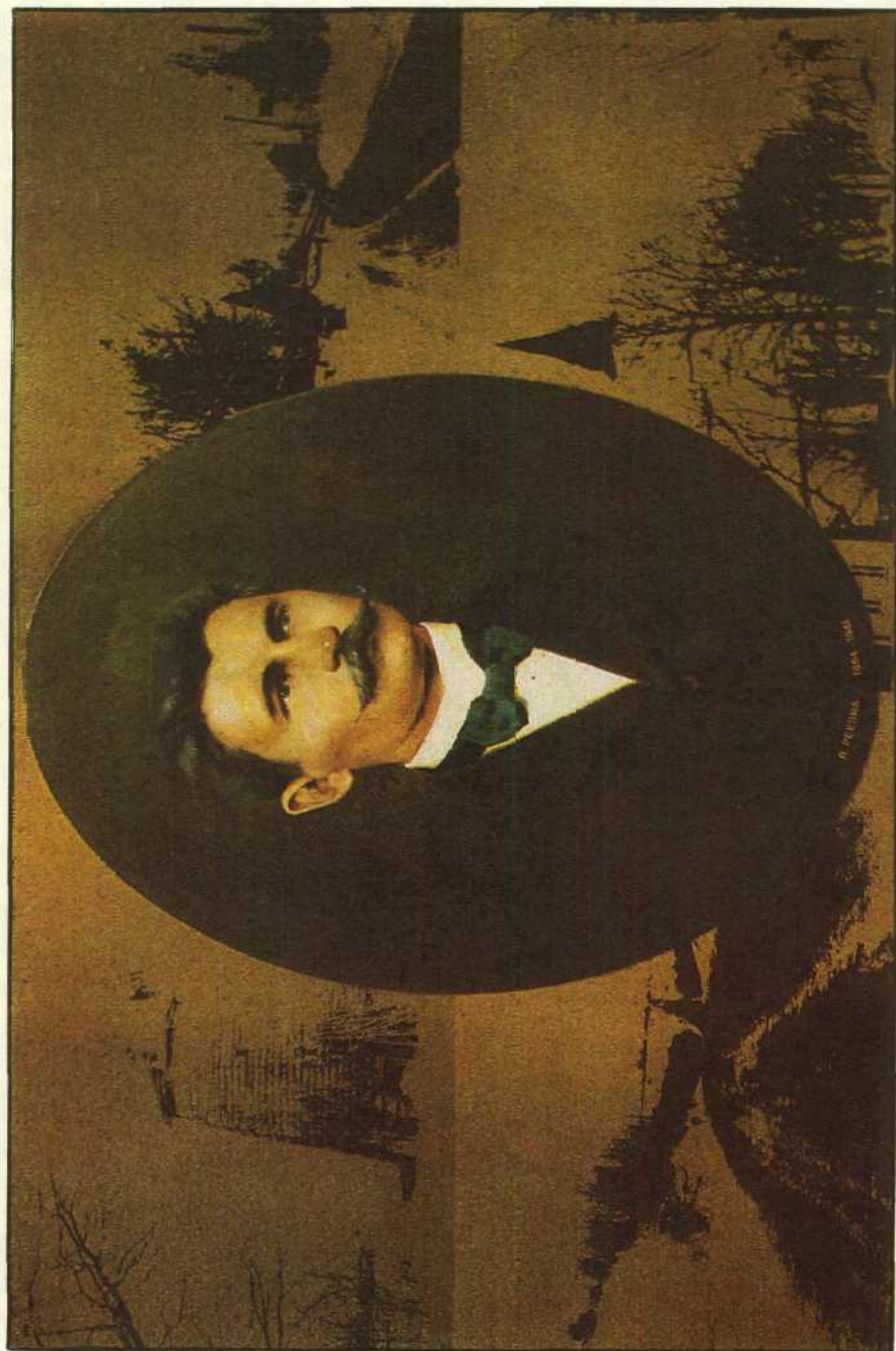
Puhja maalid tõestavad veenvalt, et dokumentaalne kunst õigustab end ainult kindla kontseptsiooni puhul, ja olgugi see antud juhul lihtne — jäädvustada oma kandiga seotud inimesi —, annab ta ometi maalidele nii vajaliku teise plaani, mis kunstniku varasematel dokumentaalmaalidel puudus. Paraku on dokumentaalne periood kunstis selleks korraks läbi ja Tammikki liigub jälle uutele radadele. Rahutu hing.

REM BLUM

MÕTISKLUSI SUUREST REVOLUTSIOONIST I

Ajaloo prognoosimine on ohtlik tegevus. Siiski riskin ma ennustada, et 1987. aasta läheb nii meie maa kui ka kogu maailma ajalukku kui aasta, mil tärkasid lootused, et inimkonna mandumise ja hukkamise alternatiiv on elujõuline. Niiugust alternatiivi otsida ja selle eest võidelda ei saa, suhtumata tähelepanelikult mineviku maailmaajaloolistesse sündmustesse. Nende seas kuulub esikoht Suurele Oktoobrirevolutsioonile. Kõik need seitse-

kümmend aastat, mis on möödunud Talvepalee langemisest, on inimesi huvitanud revolutsiooni õiguspärasuse ja ajaloolise tähtsuse küsimus. Sisuliselt on jutt nüüdisaja kõige kardinaalsematest probleemidest: kas sotsialism kestab või hukkub. Minu arusaamist mööda on see ühtaegu tsivilisatsiooni kestmise või hukkumise probleem. Ei ole ju nende globaalsete raskuste lahendamiseks, mis Damoklese mõõgana ripuvad inimkonna kohal, mingit

Rein Tammik, Rudolf Peerna. Õli, lõuend, 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

Rein Tammik. Gustav Wulff-Õis. Õli, lõuend, 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

alternatiivi peale sotsialismi. Ainult otsustav üleminek uuele tsivilisatsioonile võimaldab inimkonnal kaitsta end hukkumise eest olgu siis termotuumatulekahju, õhu ja vee vaeguse või näljasurma või lõpuks üldise degradeerumise läbi. See tsivilisatsioon rajaneb arukal plaanipärasel algel ja ühiskonna demokraatlikul isejuhtimisel, millega ületatakse võõrandumine ja humaniseeritakse inimesis-tentsi kõik valdkonnad ning minnake seeläbi Marxi ütluse kohaselt üle inimkonna eelajaloolt tõelisele ajaloole. Selliseks tsivilisatsiooniks aga ongi sotsialistlik tsivilisatsioon, mida lühidalt võib määratleda kui ühiskonnakorda, kus valitsevaks on ühiskondlik omandus ühiskonna omavalitsuse tingimustes.

Seega on Oktoobrirevolutsiooni rolli küsimus otseselt seotud nüüdismaailma saatuse probleemiga. Kuid sellel on veel teinegi tähtis aspekt, mis eriti huvitab nõukogude rahva erinevaid põlvkondi, nimelt meie maa ja rahvaste saatuse. Üha rohkem on neid, eeskätt just noori, kes küsivad: kas ei olnud sotsialistlik revolutsioon Venemaal enneaegne? Kas mitte Lenin ja tema juhitud bolševike partei ei kiirustanud? Kas nad ei läinud ülemäära hoogu, püüdes iga hinna eest haarata poliitilist võimu? Neid küsimusi esitasid juba Oktoobrirevolutsiooni esimestel päevadel kõige erinevatesse leeridesse kuulunud arvukad revolutsiooni vaenlased. (Artiklis «Meie revolutsioonist» lükkab Lenin veidi enne oma surma ümber šabloonilise argumendi, «et meie ei ole küpsed sotsialismiks» (V. I. Lenin, Teosed. 33. kd, lk 437), tõsi, sealjuures ei kinnita ta hoopiski, nagu oleks Venemaa olnud sotsialismiks küps, vaid tunnistab vaieldamatult, et riigi tootlikud jõud ei olnud sotsialismile üleminekuks piisavalt arenenud.)

Meie päevil on nendele küllaltki levinud vastuväidetele lisandunud väliselt veenvad argumendid, mis tuginevad ajaloolistele faktidele. Oktoobrirevolutsiooni ekslikkuse ja enneaegsuse põhjendamiseks tuuakse esile need tagajärjed, mida revolutsioon kaasa tõi. Kriitikutud peavad selleks stalinismi, maoismi, polpotismi ja muid antihumaanseid, despootlikke režiime koos kõigi nende kuritegudega. Kuigi üldtunnustatud loogikareeglid on ammugi ära näidanud põhimõtte *post hoc, ergo propter hoc* (pärast seda, järelikult seepärast) ekslikkuse, on probleem ikkagi liiga tõsine, et seda loogikareeglitele viidates tühistada.

Palun lugejalt juba ette andestust, et olen sunnitud ajakirja artiklis väga keerulise ja mahuka teoreetilise ning ajaloolise materjali esitama vaid fragmentaarselt. Peatun kogu probleemide kompleksist vaid mõnedel

küsimustel, mis minu arvates on meie jaoks praegu eriti huvitavad.

Suurte ajalooliste sündmuste hindamisel on äärmiselt tähtis määratleda vaatenurk, kust neid sündmusi käsitletakse. Abi võiks olla professor L. Gumiljovi huvitavast kaalutlusest, et ajaloolised sündmused paistavad eri kõrguselt isemoodi. Linnulennult, künka otsast ja hiireurust vaadates saab toimunust oluliselt erineva pildi ja igapähe neist vaatepunktidest on omad eelised. Mis paistis oluline linnulennult, osutub täiesti nähtamatuks hiireurust ja vastupidi: see, mis lähedalt vaadates tundub äärmiselt tähtis, kaob vaateväljalt täiesti, kui sündmusi vaadeldakse kaugelt. Üks asi on käsitleda Oktoobrirevolutsiooni üldajalooliselt või üldsotsioloogilisest seisukohast, teine, kui huviobjektiks saavad riikliku ja rahvusliku arenemise probleemid, ja lõpuks kolmas, kui peatähelpepanu pööratakse ühtede või teiste sotsiaalsete rühmade, üksikute perekondade ja indiviidide saatusele.

Kuigi kõiki kolme käsitlus- ja analüüsitasandit ühendada on lihtsalt võimatu, kaldun siiski arvama, et ainult «linnulennu kõrguselt» saadud kriteeriumid võimaldavad saada piisava ettekujutuse, et vältida subjektivismi ja õigesti hinnata sündmusi, mis on olulised ka teiste käsitlusvariantide puhul. «Kes astub üksikküsimuste juurde, ilma et ta enne oleks lahendanud üldised küsimused, see hakkab paratamatult igal sammul nende üldiste küsimuste otsa iseenda teadmata «komistama». Igal üksikjuhtumil pimedast peast nende otsa komistamine aga tähendab jätta oma poliitika kõige halvemate kõikumiste ja põhimõttelageduse ohvriks». (V. I. Lenin. Teosed. 12. kd, lk 446.)

Ometigi tuleb sageli kokku puutuda kategooriliste väidetega, mille puhul on täiesti ignoreeritud nii tähtsat metodoloogilist nõuet. Sel juhul muutubki Grigori Melehhovi või doktor Živago tragöödia otsustavaks kriteeriumiks, kui tegemist on tegelikult indiviidist kõrgemal seisvate protsesside tähenduse hindamisega, milleks läheks vaja hoopis teistsugust lähenemisnurka ja mastaapi. Palun mind õigesti mõista. Ma ei püüa mingil juhul alahinnata isiksuse osa ajaloolises tegevuses. Hoopiski mitte, sest on ju teada, et ajalugu ei toimi inimeste selja taga, sõltumatult inimlikest kergedest ja eesmärkidest, mingi välise paratamatusena, vaid inimesed teevad oma ajalugu ise. Sellest tuleneb ka vastustus oma tegude ja käitumise eest, kuigi tegutsemist pidevalt piiravad ja korrigeerivad tingimused, mis inimestest endast sõltuvad vähe.

Ent kas ei peaks me siiski nõustuma luuletajaga, kes on öelnud: «Igasugune progress on reaktsiooniline, kui hukkub inimene?»

Selles lauses sisalduv probleem on tõesti ülimalt keeruline, võiks öelda, et peaaegu lahendamatu. Vastandlike jõudude võitluses saab ju ikka keegi hukka, keegi aga võidab. Asi on selles, et progress on vastuoluline «värk». Tahame me seda või ei taha, kuid progress toimub, seniajani ja kõikjal, jättes oma teele maha arvukalt ohvreid ja tekitades alatasa tõepoolest traagilisi situatsioone. Kas see jääbki nii? Minu arvates on kõige paremini öeldud selle kohta Marx: «Alles pärast seda, kui suur sotsiaalne revolutsioon võtab enda kätte kodanliku ajastu saavutused, maailmaturu ja kaasaegsed tootlikud jõud ning allutab need kõige eesrindlikumate rahvaste üldisele kontrollile — alles siis lakkab inimprogress sarnanemast tolle vastiku paganliku iidoliga, kes ei soovi nektarit juua teisiti kui tapetute kolpadest.»

Ja siiski ei saa nimetada progressiivseks selliseid ühiskondlikke protsesse, mis oma olemuselt on sihitud inimese vastu, piiravad tema algatusvõimet, kammitsevad tema tootlikku potentsiaali, selliseid protsesse, mis nivelleerivad isiksust ja suruvad teda maha. Selles mõttes on luuletaja Andrei Voznessenskil, keda me tsiteerisime, kahtlemata õigus. Väljakuulutatud ja revolutsiooniliste rahvahulkade poolt omaks võetud eesmärkide poolest on revolutsioonid suunatud inimese vabastamisele, isiksuse ülistamisele ja esiletõstmisele. Ja see, et revolutsioonidega käivad kaasas ohvrid, mis kahjuks sageli ei ole väikesed, ning mitmesugused ebasoovitavad ekstsessid, ei saa varjata seda põhilist ja määravat tõsiasja. Nii ei määra ka maailma esimese võiduka sotsialistliku revolutsiooni tähtsust äärmuslikud nähtused, vead ja rumalused, mida, nagu korduvalt on rõhutanud Lenin, tehti sagedamini kui tavalisel rahuajal, vaid revolutsiooni erakordselt rikas sotsiaalne, poliitiline ja kultuuriline sisu, mis vapustas maailma ja avas inimkonnale tee uude ellu.

Sugugi kõik ei ole võimelised mõistma revolutsiooni humaanset olemust. Eriti käib see nende kohta, kelle sotsiaalne ja klassiseisund ei ole oma olemuselt revolutsiooniline, kes ei suuda tõusta kõrgemale oma eksisteerimistingimustest, hüljata oma keskkonna püsivaid stereotüüpe ja eelarvamusi ega minna üle revolutsioonilise klassi positsioonidele. Tõsi, valitseva klassi ja seda teeniva haritlaskonna hulgast tõuseb revolutsioonielisel ja revolutsiooni ajal esile rühm võimekaid organisatoreid ja tarku liidreid, kes lähevad üle revolutsioonilise klassi poolele. Kuid tavaliselt moodustavad nad vaid tühise vähemuse. Mis aga puutub haritlaskonna enamikku, siis näitavad ajaloo kogemused, et nad ei ole suutelised astuma ühiskondlike muu-

datuste algataja positsioonile, jäädes seega paratamatult autsaiderideks või, mis veelgi halvem, satuvad reaktsiooni leeri. Situatsiooni komplitseerib veelgi see, et revolutsiooni avalike ja varjatud vaenlaste leeri keskendub ajutiselt, kuid väga kriitiliseks ja vastutusrikkaks ajaks suurem osa riigi intellektuaalsetest jõududest. See toob endaga kaasa nii raskeid katsumusi revolutsiooni jaoks kui ka terve sotsiaalse kihi, sealhulgas paljude sinna kuuluvate ausate inimeste tragöödia. Kas ei ole siis paradoksaalne, et revolutsioonilist vägivalda kartes ja seda täielikult eitades suurendasid need jõud tegelikult sellise vägivalla ulatust? «Kui kodanlik intelligents tooks oma teadmised appi töörahvale, mitte aga vene ja välismaa kapitalistidele nende võimu taastamiseks, siis toimuks pööre kiiremini ja rahulikumalt.» (V. I. Lenin. Teosed. 29. kd, lk 391.)

Nähtavasti võiks sõnastada üldise reegli revolutsiooniliste pöörete, rahvalikumiste ja üldse suurte ühiskondlike murrangute kohta: mida vähem on neisse lülitunud intelligents, seda suurem vägivald, seda rohkem ohvreid ja kannatusi.

Selle poolest on Oktoobrirevolutsiooni ajalugu väga õpetlik. Suurem osa revolutsioonilise Venemaa haritlaskonnast oli tsaarirežiimiga opositsioonis, toetas isevalitsuse vastu võitlejaid, sealhulgas ka sotsialiste, ning ootas revolutsioonilist plahvatust suurte lootustega.

On õnn, kui siia ilma satud sa talle saatuslikul hetkel, sind kutsunud on kõrgem jõud, et osa saaksid tema pool sa ülevaimast vaatepildist. . .

Need Tjuttševi kuulsad read olid kõigil huultel ja neid tõlgendati selgelt revolutsioonilises vaimus.

Kuid «saatuslik hetk» jõudis kätte. Mis juhtus nüüd nendega, kes seda hetke olid nii kannatamatult oodanud? Kuidas suhtus sellesse Venemaa haritlaskond? 1918. aasta alguses kirjutas Aleksandr Blok haritlaste kohta, kes ei võtnud oktoobripöõret omaks: «Parimad inimesed õelutsevad, ülbitsevad ja raevutsevad ega näe oma ümber mitte midagi peale matsluse ja metsikuse (ometigi on inimene siinsamas kõrval); parimad inimesed koguni ütlevad: «polegi olnud mingit revolutsiooni»; need, kes ei leidnud asu oma viha pärast «tsarismi» vastu, on taas valmis viskuma selle embusse, et vaid unustada praegu toimuv; eilsed sõjas kaotuse pooldajad kurdavad «saksa ülevõimu» üle, eilsed «internatsionalistid» nutavad tuga «püha Venemaal»; sündimisest saati jamalasalgajad on valmis panema kirikus küünla ja paluma võitu sise- ja välisevaenlase üle. Ma ei tea, mis on koku-

Rein Tammik. Carl Eduard Anton Körber. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

Rein Tammik. A. F. Rossmann. Õli, lõuend. 1987. (Siiditrükk: Ants Ruusmaa.)

tavam: kas punane kukk ja omakohus ühes leeris või see masendav ebamusikaalsus teises leeris?»

Kogu asi on selles, et tegelik revolutsioon osutus hoopis teistsuguseks, kui seda oma fantaasiasies kujutleti, ning ideede kokkupõrkes reaalsusega tuli päevavalgele selle kujuteldava revolutsioonilisuse tõeline iseloom, mis väga kiiresti läks üle anti-revolutsioonilisuseks ja otseks kontrrevolutsioonilisuseks¹. «Ja mida siis teie arvasite?» küsis Blok. «Et revolutsioon on idüll? Et looming ei lammuta midagi oma teel? Et rahvas on pai laps? Et sajad sulid, provokaatorid, mustasajalised ja inimesed, kes armastavad võõra lõkke ääres käsi soojendada, ei püüa krabada seda, mis on laokile jäänud? Ja lõpuks, et nii «veretult» ja nii «valutult» lahenebki sajandeid kestnud võitlus «matside» ja «ülükute» vahel, «haritute» ja «harimatute» vahel, intelligentsi ja rahva vahel?» See, et haritlaskond hülgas revolutsiooni, oli Bloki jaoks ideaalide reetmine, argus ja võitlusväljalt deserteerimine kodumaale rasketel päevadel ning objektiivselt ka madalate kirdede ja vägivalla soosimine. «Upsakas politikaanlus on suur patt. Mida kauem haritlased on kõrgid ja tigetsed, seda kohutavamaks ja verisemaks võib ümberingi muutuda. Kohutav ja ohtlik on see elastne, kuiv, maitsetu «dogmaatiline dogmaatika», mida on võrtsitatud põlgliku hingelisusega. Hingelisuse taga on veri. Hing tõmbab verd ligi. Õuduste vastu suudab võidelda ainult vaim. Miks tõkestada hingelisusega teed vaimusele?»

Millist osa etendasid revolutsioonis asjatundlikud inimesed, seda võib näha niinimetatud sõjaväespetsialistide näite varal. Igaüht, kes on midagi lugenud revolutsioonist ja kodusõjast, hämmastab, kuidas suutis Punaarmee võita hästi väljaõpetatud, varustatud ja kogenud väejuhtide käe all tegutsenud valgete armeesid. Ilma sõjaväespetsialistide, sõjaväelise intelligentsi toetuse ja abita

¹ Huvitav ülestunnistus leidub A. Drozdovi artiklis, mis on avaldatud välgemigrantlikus ajakirjas «Arhiv russkoi revoljutsii»: «Haritlaskond põgenes massiliselt valgele Venemaale... Bolševismiohu ees loovutati kõik vanad intelligentsi positsioonid: haritlaskond ütles lahti opositsioonist valitsusele, initsiatiivist ja koguni vabadusest — ta militariseerus ja valis oma seisukoha nurgakiviks mõõga, kusjuures mitte lihtsalt mingi hästi teritatud mõõga, vaid nimelt kindral Denikini mõõga. Esimest korda oma ajaloos astus haritlaskond teenistusse ja vabatahtlikku orjusse, sest mõtlematult tunnustati heaks vaid see, mida teeb mõök, ning kõik, mida mõök ei tee, tunnustati kuritegelikuks ja hukatuslikuks kodumaa rahvusliku taassünni üritusele.»

olekski see olnud võimatu. Asjatundlike inimeste kaasalöömine konstruktiivse revolutsioonilise tegevuse muudes valdkondades oleks võinud anda samasugust efekti. Kahjuks seda ei juhtunud.

Kuid vabandage, ütleb lugeja, miks peab haritlaskond vastutama revolutsiooni käigus tehtud «lolluste» eest? Muidugi on selliste «lolluste» põhjused mitmekesised: rahvahulkade madal kultuuritase, demokraatlike traditsioonide puudumine ja bürokratismi tugevad traditsioonid, kodusõja olukord jms. Küllap on nende põhjuste seas üks olulisi ka haritlaskonna positsioon. Ühiskondliku murrangu ajal, mil areneb rahvahulkade loov initsiatiiv, luuakse tulevase ühiskonna vundament; mil Hegeli sõnu kasutades «inimene ajas end pea peale püsti, st toetudes oma mõtetele rajas tegelikkust neile vastavalt», kasvab tohutult vajadus intellekti järele, mõtlevate ja kompetentsete inimeste järele, kes on suutelised püstitama ja lahendama elu ülikeerukaid probleeme. Mõistagi pidas Hegel silmas Suure Prantsuse revolutsiooni tüüpi kodanlikku revolutsiooni, aga eks kasva sotsialistlikus revolutsioonis teadlike elementide roll veel sajakordselt, kuna siin on konstruktiivseid ülesandeid lammutavatega võrreldes ääretult rohkem.

Agas kui selliseid inimesi ei ole? Või neid on väga vähe? Ühiskondlikku murrangut ei saa ka sel juhul peatada. Seda on ilmekalt näidanud meie revolutsioon, mille käigus tuli forsseeritult luua oma proletaarset intelligentsi. Agas kui raske ja okkiline oli see tee!

Andes hinnangut meie ajaloole, aga ka seoses tänaste otsingutega tasub mõelda ka probleemi teisele tähtsale aspektile. Haritlaskonna kõrvalehoidmine ümberkujunduse ülesannete lahendamise ees tõrjub paratamatult revolutsioonilist avangardi. Kõiki erutab küsimus, miks deformeerusid need protsessid, mida oli edukalt alustanud Oktoobri-revolutsioon. Miks stalinliku juhtimise aastatel olid unustuse hõlma vajunud paljud eesmärgid, mis olid innustanud 1917. aasta revolutsionääre? Tundub, et ühele võimalikule põhjusele osutas enne surma Lenin. Analüüsides parteis kujunenud olukorda kirjutas ta, et partei proletaarne poliitika ei olene «mitte tema koosseisust, vaid selle kõige õhema kihhi hiiglasuurest, jagamatust autoriteedist, keda võib nimetada partei vanaks kaadriks. Jätkub väikesest sisevõitlusest selles kihis, ja tema autoriteet on kui mitte murtud, siis igatahes niivõrd nõrgendatud, et otsustamine ei sõltu enam temast.» (V. I. Lenin. Teosed, 33. kd, lk 228.) Et seista vastu sellele ohule, soovitas Lenin kaasata juhtimisaparaati, eeskätt Tööliste ja Talupo-

gade Inspektiooni, eesrindlikud töölised, aga ka «tõesti haritud elemendid, kelle eest võib vastutada, et nad ei võta ühtki sõna hea usu peale ega ütle ühtki sõna oma sisetunde vastu». (V. I. Lenin. Teosed. 33. kd, lk 447.)

Kuid kahjuks oli haritud elementi, kes oleks suutnud riigiaparaati demokratiseerida, nõukogude võimu põhiprintsiibid ellu viia ja otsustavalt võidelda bürokratismi vastu, parteis vähe, väga vähe. On kombeks öelda, et loodus ei salli tühja kohta, ja kui ei piisa haritud inimesi, siis asuvad nende kohale harimatud inimesed kõigi sellest tulenevate tagajärgedega. Niisugune on kõrvalejäämise ja

kodumaa saatusesse, kokkuvõttes aga kogu inimkonna saatusesse ükskõikse suhtumise poliitika kurb tagajärg. Täna, mil meie maa on asunud kõigi eluvaldkondade põhjalikule ümberkujuendamisele ning räägitakse vajadusest taaselustada ja arendada Oktoobri-revolutsiooni traditsioone; kui ümberkuju-
duste teostatavus sõltub nii töörahvahulkade aktiivsusest ja tõelisest huvitatusest kui ka sellest, et ümberkorralduste protsessi lülituks võimas intellektuaalne potentsiaal, on vaja tähelepanelikult suhtuda mineviku õppetundidesse, mis on üpris tähtsad ka tuleviku jaoks.

KARL SIILIVASK

NOORED JA OKTOOBRIREVOLUTSIOON EESTIS

Proletaarne sotsialistlik revolutsioon oli veel meie sajandi alguskümnenditel uus ja kaugena näiv perspektiiv. I Internatsionaal ja Pariisi Kommuun olid küll selle paratamatust ette kuulutanud, ent Kommuuni kaotuse ja II Internatsionaali reformistliku tegevuspraktika tõttu juurdus rahvusvahelises töölisklassi liikumises teooria sotsialismi üheaegselt võidust maailmas kaugemas tulevikus, siis kui tähtsamates kapitalistlikes maades töölisklass muutub arvuliselt domineerivaks, saavutab kõrge organiseerituse ja kultuuritaseme.

Alles XX sajandi algul seoses imperialistliku kapitalismi formeerumisega tekksid uued tingimused sotsialistliku revolutsiooni teostamiseks, mis nõudsid ka uuendusi revolutsiooniteoorias.

Uus sajand nõudis rahvusvahelises töölisklassi liikumises uut teooriat, uut mõtlemisviisi, milleks II Internatsionaali juhid ei olnud võimelised. Selle autoriks sai V. I. Lenin, elluviijaks uut tüüpi töölispartei — bolševike partei, mille rajajateks olid noored mehed eesotsas V. I. Leniniga, kes siis oli alles 33aastane, enamik tema võitluskaaslastest aga tunduvalt nooremad. Noorus ja ammendamatu energia oli selle partei üheks oluliseks tunnusjooneks. Oktoobrirevolutsiooni ajalgi, mil ka V. I. Lenin oli õigupoolest alles keskeas — 47aastane, toetus partei oma tegevuses põhiliselt keskealiste ja suurel määral noorte parteijuhtide kaadrile.

Sotsialistliku revolutsiooni teostamise küsimus Venemaal oli samuti uudne. Alles 1905.—1907. aasta revolutsiooni käigus esitas V. I. Lenin idee, et pärast kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võitu tuleb parteil kohe hakata ette valmistama sotsialistlikku revolutsiooni. Ent sotsialistliku revolutsiooni

võidu võimalikkust ühel eraldivõetud maal prognöosis ta esmakordselt alles Esimese maailmasõja aastatel, kirjutades oma teost «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», mille lõpetas 1916. aasta keskpaiku. Avaldati see aga alles 1917. aastal. Avastanud kapitalismi ebaühtlase arengu seaduspärasuse monopolismi perioodil, tegi V. I. Lenin sellest uue teoreetilise järelduse, mis pidas võimalikuks sotsialismi võitu ühel maal ja võimatuks sotsialismi üheaegset võitu enamikus riikides korraga. Uue seisukoha avaldas ta esmakordselt artiklites «Euroopa Ühendriikide loosungist» (1915) ja «Proletaarse revolutsiooni sõjaprogramm» (1916).

Sotsialistliku revolutsiooni võidu võimalikkust ühel maal oli tekkemomendil vaid teoreetiline järeldus, mida Lenin otseselt ei kohandanud ühelegi maale, kuigi ilmselt pidas eeskätt silmas Venemaad. See järeldus oli tehtud ülimalt õigeaegselt, vahetult enne isevalitsuse kukutamist ja kodanlik-demokraatliku revolutsiooni võitu Venemaal. Uus olukord võimaldas võtta konkreetset päevakorda sotsialistliku pöörde teostamise meie maal.

V. I. Lenini reaktsioon oli välkkiire. Kohe, viibides veel emigratsioonis Šveitsis, formuleeris ta «Kirjades kaugelt» sotsialistliku revolutsiooni teostamise põhiülesanded Venemaal.

Kuid tema viiest kirjast suudeti avaldada enne tema kodumaale naasmist vaid üks. On siis mõistetav, et «Pravdas» 7. aprillil avaldatud kuulsates Aprilliteesides («Proletariaadi ülesannetest praeguses revolutsioonis») esitatud sotsialistliku revolutsiooni plaan tundus paljudele liiga julgena ja eba-reaalsena.

V. I. Lenini geniaalsus seisnes selles, et ta tabas unikaalse ajaloolise momendi, mil ülemaailmne imperialism oli jagunenud kahte leeri ja vastased haaranud üksteisel kõrist. Seetõttu sai just Venemaal kui imperialismi kõige nõrgemas lülis võimalikuks läbimurre kapitalismilt sotsialismile. Teesides esitatud plaan oli nii uudne, et seda ei suutnud kohe omaks võtta ka paljud bolševike partei juhtivad tegelased. V. I. Leninil tuli terve aprillikuud jooksul pidada visa võitlust, et tema seisukohad saaksid kogu partei ja töölisklassi võitluse aluseks.

Sealjuures teadis V. I. Lenin hästi, et sotsialistlik revolutsioon Venemaal on suur risk, eeskätt maa majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse tõttu. Ehk teisisõnu, Venemaal oli kerge revolutsiooni teostada, suhteliselt nõrka kodanlust kukutada, ent ees ootasid tohutud raskused sotsialismi ülesehitamisel. Kujunenud unikaalset võimalust ei tohtinud aga mingi hinna eest käest lasta.

Eesti bolševikud kiitsid esimeste hulgas Venemaal 16.—17. aprillil toimunud üle-eestilisel parteikonverentsil V. I. Lenini Apriliteesid heaks ja saatsid talle südamliku tervitustelegrammi. Selleks ajaks oli VSDT (b) P Eestimaa organisatsioonides juba üle 2000, mais 5000 ja augustis üle 7000 liikme, kellest rõhuga enamiku moodustasid Tallinna, Narva, Kunda, Sindi ja teiste tööstuskeskuste töölised. Augustis tõusis bolševike partei liikmete arvult teiste parteidega võrreldes esikohale, jättes selja taha ka esseeride partei, kuhu kuulus Eestis umbes 6000 liiget. Ettekujutuse tolleaegsest parteilaste koosseisust pakuvad andmed Tallinna organisatsiooni kohta augusti algul 1917. Siis oli siin 3182-st organisatsiooni liikmest töölisi 2926 (91%), sõjaväelasi 209, haritlasi 47; eestlasi 2302, venelasi 523, lätlasi 327.¹

Kõrvuti eakate töolistega astus Eestis parteisse ka hulgaliselt noortöölisi. Tippjuhtidest oli H. Pöögelmann 42, J. Anvelt 34, Ivan Rabtšinski 38, V. Kingissepp 29, Rudolf Vakmann vaid 23 aastat vana, paljud partei aktivistid aga praeguses mõistes veel komsomolieas. Noorte hoog ja entusiasm oli siis parteis kõrges hinnas.

Kuigi VSDT (b) P Eestimaa organisatsiooni astus 1917. a massiliselt töölisnoori ja ka maatööraha esindajaid, tekkis varsti vajadus spetsiifiliste noorsugu hõlmavate organisatsioonide järele, mis oma tegevuses arvestaksid noorte ealisi iseärasusi. Petrogradis loodi esimesed proletaarsed noorsooorganisatsioonid juba aprillis. Tallinnas hoo- gustus see liikumine mais, kui «Dvigateli»

noored korraldasid mitmeid selgituskoosolekuid. 14. mail asutati sotsiaaldemokraatlik spordiselts «Jõud», mille tegevust juhtis bolševik Jaan Ikmelt. Otsustati, et seltsi märk on punane, tõusva päikese ja sähvatava välgu kujutisega. Vaevalt kuu aja pärast oli seltsil 350 liiget.

19. mail asutati üelinnaline noorte organisatsioon Tallinna Sotsiaaldemokraatlik Noorte Klubi, mille liikmete enamik toetas bolševike tegevusplatvormi. 2. juunil valiti klubi alaline juhatus — A. Grünthal, J. Kull, V. Juhkum jt. Veidi hiljem valiti klubi juhatusse ja sai selle esimeheks Engelbert Strauch, kes bolševike partei liikmeks astus 1912. a seitsmeteistkümnenda aastast, nüüdki jagus tal eluaastaid vaid 22. Klubi lipp oli punane, lipukirjaks «Elagu rahvusvaheline noorsugu». Augustis kuulus siia juba 500, septembris 600 liiget.

Klubi töövormid olid mitmekesised — poliitringist ja poliitilisi küsimusi käsitlevatest üldkoosolekutest näiteringi, laulukoori, keelpilliorkestri ja teiste isetegevusringideni. Aktiivselt võeti osa Tallinna töölisteatri rajamisest, septembris eraldati selle rajamiseks klubi summadest 200 rubla.

Ajajärku arvestades oli teadliku proletaarse noorsoo põhitöökäsi siiski poliitiline enesekasvatus ja agitatsioon. Nagu märgib oma mälestustes klubi liige praegune tuntud partei- ja ühiskonnategelane Hendrik Allik, tuli noortel oma koosolekutel paljud poliitilised küsimused selgeks vaielda. Tehti ka otsuseid, mis tänapäeval tunduvad kummalised: «Näiteks panime ühel koosolekul boikoti alla kolm asja: tantsu, kino ja «Konka». Praegu muidugi keegi sääraseid otsuseid tegema ei hakka, kuid sel ajal olid nad, hästi või halvasti, kuid siiski põhjendatud. Hulgalistel tantsupidudel kasvatati kraadelikku vaimu ja nende sotsiaalne tellimus seisis töölisnoorsoo eemaldamises klassivõitluse probleemidest. Samasuguseid ülesandeid täitis ka tolleaegne kino, kus repertuaari moodustasid peamiselt ameerika kriminaalfilmid. «Konka» aga pandi boikoti alla kaastunde pärast töökaaslaste — «konka»-hobuste vastu... Tallinnas oli varemgi kõnekäänuks «köhn kui konka-hobune». Eriti maksev oli see sõna päevil, mil heinte hinnad tõusid ja hobuste toidunormi vähendati.»¹

Koos bolševike parteiga võtsid klubi liikmed osa mitmesugustest poliitilistest üritustest. Neist oli üheks tähtsamaks Tallinna linnaomavalitsuse valimiskampaania 1917. a juulis-augustis. Noored esinesid paljudel vali-

¹ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1957, lk 266—268.

¹ H. Allik. Esimesed kommunistlikud Noorsooorganisatsioonid Eestis. Kogumikus «Karastumine». Tallinn, 1958, lk 58.

miskoosolekutel. Nad külastasid ka tööliste, kojameste, teenijate jne kortereid, agiteerides bolševike partei kandidaatide nimekirja nr 1 poolt. Vahetult enne valimisi korraldati 3000 osavõtjaga noorte ja laste meeleväljendus. See toimus punaste lippude ja loosungite all: «Vanemad, hääletage nr 1 poolt, sellega hoolitsete meie tuleviku eest!», «Me nõuame kooli! Seda annab meile nimekirja nr 1» jne. Noorte osa tööliste valimisvõidu kindlustamiseks, mille tulemusena juhtiv osa Tallinna uues linnavalitsuses läks bolševike kätte, oli küllaltki suur. Linnavolikogu uueks juhatajaks valiti Jaan Anvelt ja linnavalitsuse esimeheks V. Võõlmann. Muude sammude hulgas viis uus linnavalitsus septembris Tallinna algkoolides sisse emakeelse õpetuse ning avas rea uusi algkooli ligi 1000 õpilasele. Koolielu demokratiseerimine oli Tallinna SDN Klubi üks aktuaalsemaid nõudmisi. 21. septembril toimunud koosolekul otsustati: «Meie, noored töölised, nõuame, et meie elukutselise ja üldhariduslike sisuga makstava kursused avataks. Meie tarvitame haridust ja nõuame seda nende kumul, kellele meie oma noore tervise ohverdame. Linnavalitsus ühes soldatite ja tööliste saadikute nõukoguga peab selleks sammusid astuma, et noorte õiglane nõudmine täidetakse.»¹

Tööraha tähtsaimateks esindusorganiteks olid nõukogud. Juuli lõpul taotles klubi, et tal lubatakse saata oma esindaja Tallinna Nõukokku. Tollal veel ülekaalus olevate esseeride häältega lükati see ettepanek tagasi. Ent klubi autoriteet tõusis kiiresti. Septembri algul valiti klubi esindajad Erna Raudkepp ja Valter Juhkum (tulevane kirjanik) nõukogu saadikuteks, nad teatasid, et ühinevad bolševike fraktsiooniga. Viimane oli sellal just saavutamata ülekaalu teiste parteide üle. Seda soodustas nõukogudes kehtiv kord, et valijatel oli õigus igal ajal oma saadikuid tagasi kutsuda ja uusi esindajaid valida. Selliste osaliste ja ka üldiste ümbervalimiste tulemusena saadi nõukogude koosseis alati viia vastavusse tööraha nõudmistele ja poliitiliste meeoludega. Septembris-oktoobris läkski suurem osa Eesti nõukogudest bolševike mõju alla. Saadikute tagasikutumise õigus, mis pärineb 1917. aastast, on nõukogude konstitutsioonis säilinud tänapäevani. Kuid 1930ndatest aastatest taandus see põhimõtte formaalsuseks, mida praktikas ei kasutatud. Käesoleval uuendamisajajärgul tõuseb ta uuesti päevakorda. Saadikute arupärimised täitevorganitele, ent ka saadikute aruandlus oma valijate ees omandavad uutmisprotsessis uue tähenduse ja väärtuse.

¹ «Tööline» 1917, 26. sept.

Proletaarse sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide arvu tõus kogu Venemaal ning vajadus koondada kõik tööliklassi jõud relvastatud ülestõusuks olid põhjusteks, miks VSDT(b)P VI kongress võttis vastu otsuse «Noorsooühingute». Selles peeti vajalikuks võidelda kodanliku ideoloogia mõjude leviku vastu ning taotleti proletaarse noorsoo klassiteadlikkuse ja organiseerituse tõusu. «Praegusel ajal, kus tööliklassi võitlus läheb üle otseselt sotsialismi eest võitlemise faasi,» öeldi resolutsioonis, «peab kongress kaasabi töölisnoorsoo sotsialistlike klassiorganisatsioonide loomisele üheks momendiks edasilükkamatuks ülesandeks ja teeb parteiorganisatsioonidele kohuseks pöörata sellele tööle maksimaalset tähelepanu.»¹

Kongressile järgnenud sotsiaaldemokraatliku noorsooliikumise laienemine ning eriti sotsialistliku Töölisnoorsoo Ühingu loomine Petrogradis avaldasid mõju ka noorsooliikumisele Eestis. See ilmnis kõige otsesemalt Narvas, kus Viktor Kingissepa juhendamisel alustati ettevalmistusi kohaliku ühingu loomiseks. Augusti keskel moodustati vastav organiseeriv büroo (R. Eige, A. Anni, Z. Streljajeva jt). Narva Sotsiaaldemokraatliku Noorte Ühingu esimene üldkoosolek toimus 3. septembril, kus valiti ka ühingu juhatus. Määratledes Narva SDNÜ võitlus-eesmärke kirjutasid selle liikmed kohalikus bolševike häälekandjas: «Meie oleme noored, kellele on vastik pettus ja ülekohtus, kellede südames vabaduse leek loidab ja õiguse tundmine asub... Võidelda tahame rahu, III Internatsionaali, sotsialismi eest...»²

Tegelikult oli ka Tallinna SDN Klubi tegevus 1917. a suvest, mil hakati looma klubi vabrikukomiteesid ettevõtetes, ületanud klubilise töö raamid. Otsuklubi ümbernimetamisest Tallinna Sotsiaaldemokraatlikuks Noorte Ühinguks (Ühenduseks) tehti siiski alles 27. oktoobril, s.o vahetult pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu.

Oktoobri relvastatud ülestõusu teostamisel oli tähtis koht töölisnoortel, kes olid hulgaliselt astunud Punakaarti. Nende erilist osa ülestõusus rõhutas V. I. Lenin oma kirjas «Eemalseisja nõuanded»: «Moodustada kõige energilisematest elementidest (meie «löögi-meestest» ja töölisnoortest, samuti parimatest madrustest) väikesed salgad, kes hõivaksid kõik tähtsamad punktid, võtaksid osa kõikjal, kõigist tähtsast operatsioonidest...»³

¹ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa. Tallinn, 1956, lk 387.

² «Rahvaleht» 1917, 16. sept.

³ V. I. Lenin. Teosed, 26 kd, lk 154.

Just nii komplekteeriti ja tegutsesid Petrogradis ülestõusu päevil töölisnoorsoo ja madruste löögisalvad. Sama põhimõtet kasutati strateegiliste objektide vallutamisel Tallinnas, mis Petrogradi tagala kindlustamiseks algas juba 23. oktoobri õhtul. Tallinna, Narva ja Tartu Punakaardi ridades võtsid võimu ülevõtmisest Eestis osa sajad töölisnoored. Nad aitasid kaasa ametiasutuste, telegraafi ja teiste strateegiliste punktide vallutamisele. Kuna Eesti kodanlus ja kohalik sõjaväe juhtkond olid võimetud vastupanu osutama, siis toimus võimu ülevõtmine siin rahulikult, ilma verevalamise ja ohvriteta.

Revolutsiooni võidule järgnes nõukogude võimu kindlustamine ja sotsialistlik ülesehitustöö, millest noored võtsid samuti aktiivselt osa. Laienes sotsiaaldemokraatlike noorte ühingute võrk. Uued ühinged loodi Tartus, Aseris, Kundas ja Haapsalus. Narva noorte hulgas avaldus ka anarhistide mõju ning siin võeti ühingu uueks nimetuseks Narva Anarhistlik-Kommunistlik Noorte Ühing. Tekkis vajadus ühendada üksikute sotsiaaldemokraatlike ühingute tegevus. Selleks tuli 17. veebruaril 1918 Tallinnas kokku Eesti sotsiaaldemokraatlike noorte kongress, kus oli esindatud üle 2000 ühingu liikme. Suurim oli Tallinna SDNÜ, kus liikmete arv ulatus 1000ni. Kongress otsustas hääletenamusega nimetada uus üle-eestiline ühing Põhja-Balti Kommunistlikuks Noorsoo Liiduks (PBKNL). Valiti ka selle liidu juhtiv organ — keskkomitee. Liidu rajamisel oli suur põhimõtteline tähtsus. Ta oli hilisema Üleeestimaalise Noorproletaarlaste Ühingu ja pärast selle sulgemist loodud illegaalse Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu eelkäija.

EDGAR SAVISAAR

REVOLUTSIOON JÄTKUB I

Esmakordselt sotsialistliku ühiskonna ajaloos tunnetatakse vajadust kõikehõlmavate sotsiaalsete ümberkujunduste — perestroika — ning ühiskonnaelu uuendamise järele. Alanud kvalitatiivsed muutused on revolutsioonilise iseloomuga ning kannavad Suure Oktoobri aateid.

Jutt pole 1917. ja 1987. aasta formaalsest analoogiast: historistlik lähenemisviis ei luba samastada neid ülesannete iseloomult ning revolutsiooniliste muutustate läbiviimise vahenditelt erinevaid ajajärke.

Ometigi on Oktoobri ideaalid kaasajale

Tegevust ühtse organisatsioonina ei jõudnud PBKNL praktiliselt alata, sest 18. veebruaril algas saksa imperialistlike vägede pealetung. Paljud tema liikmetest haarasid relvad ja läksid Punakaardi salkades lahingusse. 23. veebruaril Keila lahingus langesid Kommunistliku Noorsoo Liidu liikmetest Eduard Tiitsen, Harald Telliskivi, Villem Rundstück, Alice Tisler ja mitmed teised. Sajad eesti noorkommunistidest võitlesid hiljem kodusõjarinnetel.

Kodanlikus Eestis kuulusid sotsiaaldemokraatlike ühingute aktivistid (H. Allik, J. Lauristin, A. Resev jt) Eestimaa Kommunistliku Partei ridadesse. Nad olid ka 1940. a sotsialistliku pöörde organiseerijad ja Nõukogude Eesti rajajad.

Just Oktoobrirevolutsiooni päevil astus bolševike partei ridadesse Tallinna SDNÜ aktivist Hendrik Allik, kes nüüd koos Oktoobrirevolutsiooni 70. juubeliga tähistab oma parteisoleku 70. aastapäeva. Kõigis võitlustes ja katsumustes on ta tänini säilitanud põhimõttekindluse, selge mõistuse ja isikupärase huumorimeele. Äsjustes meenutustes oma võitlustest märgib ta, et ka praegu meie ühiskonnas toimuvates revolutsioonilistes protsessides elab Suure Oktoobri vaim. Tänaastelt kommunistlikelt noortelt tahaks veteran enam iseseisvust ja kriitilist mõistust, loobumist lastesõime-mentaliteedist. «Seepärast,» kirjutab ta, «soovin tänastele noortele rohkem julgust, hakkamist ja enesekindlust kõigis heades ettevõtmistes. Kui vahel tulebki komistada ja mõne muhu saada, siis olgu teadmiseks, et ainult nii võibki õppida sirgelt kahel jalal käima.»¹

väga lähedased. Oktoobrirevolutsioon sisaldas eneses olnu kriitilist ümberhindamist — «tõe tundi», püüdu sotsiaalsetele ja demokraatlikele ümberkujundustele. Nende ideede järjepidevuses, mis innustasid edumeelseid jõude nii 1917. kui ka 1987. aastal, avaldub leninlik traditsioon. Perestroika on suunatud sotsialismi arengu leninlike printsiipide taastamisele ja teostamisele.

Sügavad sotsiaalsed ümberkujundused

¹ «Eesti Kommunist» 1987, nr 8, lk 84.

* avavad aastakümnetega kuhjunud vastuolud, näitavad kätte pidurdusmehhanismi olemuse ja erinevate sotsiaalsete jõudude osa selle tekkimisel, viivad vastuolude ületamisele ning sel teel ühiskonna hüppelisele edasimineku. Arengu aeglustumisele, pidurdumisele ja seisakule vastandub kiirendus kui revolutsiooniliste muudatuste spetsiifiline vorm;

* kinnistavad sotsialistliku ühiskonna liidrirolli maailmas, kujundades ta kohaseks kolmanda aastatuhande väljakutsetele. Uus poliitiline mõtlemine ei vastanda abstraktselt sotsialistlikku ja üldinimlikku. Sotsialismi missiooniks on olla üldinimlike väärtuste hoidja ja kaitsja — seda nii kõikehävitava tuumasõja, hingetu massikultuuri kui ka kitsalt ratsionaalse tehnokraatia eest. Ka Karl Marx ei seadnud kunagi sotsialistliku ühiskonna huvisid vastu inimkonna kui terviku huvidele. Vastupidi, ta püstitas ülesande vabastada töölisklassi ajaloolise missiooni kaudu kogu ühiskond ja luua kõigile inimestele perspektiiv niisugusteks elutingimusteks, milles igaüks saab võimaluse vabalt arendada oma inimlikku olemust ja elada oma lähedastega inimlikes suhetes. Siit selgub, et globaalprobleemide lahendamine on samavõrd kommunistlik kui üldinimlik ülesanne;

* virgutavad inimesi aktiivsele osalemisele ühiskonna elus. Poliitika kätt-tõstvatest objektidest muutuvad inimesed poliitilise tegevuse subjektideks. Pärast NLKP Keskkomitee 1987. aasta juunipleenumit toimunud kohtumisel massiinfovahendite ja loominguiliste liitude juhtidega märkis M. S. Gorbatsšov, et viimastel aastatel hoiti inimesi poliitikat eemal. «See on rahva mitteastumine, see on mingisugune elitarism,» nentis NLKP Keskkomitee peasekretär. «Nüüd on vaja demokratiseerimise protsessi käigus asetada kõik õigele kohale.» Rahvahulkade aktiivseerimine võitluses revolutsiooniliste uuenuduste eest on perestroika lähtepunkti.

Esimene katse taastada leninlikud traditsioonid parteis ja riigielus tehti NLKP XX kongressil ja sellele järgnenud perioodil. Aastad 1953—1964 andsid meile olulise poliitilise õppetunni, mille omandamine hoiab vigade, pettumuste ja lüüasaamiste eest tulevikus.

PÄRAST 1953. AASTAT ...

Stalin oli surnud, tema peamine tööriist Lavrenti Beria paljastatud, rohmaka jäikusega töötav masinavärk peatatud. Inimesed hakkasid olnud pikkamööda toibuma, absurdne ja kisendav ülekohus jäi minevikku. Anti aega mõtlemiseks. Enam ei pidanud olema igal ajal valmis ja saadaval, kui vaid personi-

fitseeritud töö seda nõudis. 1953. aasta septembris ilmus NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus, millega ministritel, keskasutuste ja teiste asutuste juhtidel keelati kategooriliselt töötajate väljakutsumine tööle väljaspool tööaega ning tööpäeva pikendamine asutustes ja organisatsioonides. Ettenähtud kellaaajaks kohustati asutusi tööruumid tühendamaks.

Nõnda algas isikukultuse likvideerimise ja demokraatia laiendamise periood. Mõõdus aasta, teine, kolmas... Sirvisin 1956. aasta alguse keskajakirjandust. On näha, et Moskvas keeb elu, isegi jaanuarikuu õhk on täis kevadist sula. Ajalehtedes pole enam hosianinat Stalinile, aga harva kohtab ka N. Hruštšovi nime. **Halastamatu sõda on kuulutatud bürokraatiale.** 21. jaanuaril kutsus N. Hruštšov uudismaa harimisel silmapaistnud noori «tõmbama välja oma mõõgad võitluses bürokraatismiga... Kas ei saaks karmimalt talitada bürokraatidega... Tuleb võidelda kooseliste vähendamise eest, et meil poleks liigseid inimesi». Kahe aastaga on ametkondasid vähendatud 750 tuhande inimese võrra, aga «ikka on administratiivaparaat ülemäära suur, tema ülalpidamiseks kulutatakse tohutuid summasid». NLKP Keskkomitee I sekretär nendib, et bürokraatia on «talumatu pahe, mis tekitab suurt kahju» ja nõuab bolševistlikku kriitikat «isikute peale vaatamata».

Laiendatud on liiduvabariikide õigusi. Paljud seni keskuses lahendatud küsimused antakse üle liiduvabariikide pädevusse. Vabariikliku tööstuse osakaalu on suurendatud Ukrainas 67%-ni, Aserbaidžaanis 80%-ni ja Kasahstanis 62%-ni tööstustoodangust. **Kärbitud on sõjalisi kulutusi. Relvajõudusid vähendati** ainuüksi 1955. aastal 640 tuhande mehe võrra. Soomele anti üle Porkkala-Uddi mereväebaasi territoorium. Sõbralikke läkitusi vahetasid D. Eisenhower ja N. Bulganin. Bulganin kirjutas: «Ma usun, et meil läheb korda likvideerida ühiste jõupingutustega niinimetatud «**raudne eesriie**» ning luua tingimused isiklike kontaktide laialdaseks arendamiseks meie maade kodanike vahel.» Veebruaris tuli kokku NLKP XX kongress. Printsipaalselt kritiseeriti J. Stalini jämedaid vigu partei ja riigi juhtimisel. Hinnati ümber alles hiljuti sakraalseks peetud tõdesid.

Pidi olema tohutu hingejõud ja usk oma tõesse neis inimestes, kes suutsid pöörata riigi kõrvale isikukultuse hukatuslikult rajalt. Esimestena olid stalinismis sisalduvat ohtu märganud ja sellele vastu seisnud vanad bolševikud; nendega õiendasid stalinistid ka kõigepealt arved. Imetluse ja sügava lugupidamisega mäletame G. Raskolnikovi tao-

lisi võitlejahingega kommuniste, kes terrori-
režiimile esitasid esimese väljakutse. Ja kuigi
püüan mõista ka neid nõukogude väejuhte,
kes Stalini mahitusel süütult surmamõiste-
tuna hüüdsid mahalaskjate rivi ees ikka veel
pimedas usus «Elagu Stalin!», pean ometigi
palju rohkem lugu neist inimestest, kes suutsid
läbi näha stalinismi kuritegelikkuse ole-
must, astusid sellega võitlusesse, ja kui hukku-
sidki, siis veendumuses, et lõpp tuleb ka
alandustele ja terrorile.

Vabanemine stalinismist ei tulnud ker-
gesti. Temast olid läbi imbutud ühiskonna
kõik elutähtsad struktuurid. NLKP XX
kongressil näis küll, et Stalini vigade hukka-
mõist on üldine ning kogu parteijuhtkond
püüdleb ühtemoodi leninlike normide taas-
tamise suunas. Peatselt sai aga selgeks, et
uute ideede elluviimine vana mõtteviisiga
juhtide abil ei kanna head vilja. Näiteks
määrati Stalini lähikondlane Vjatšeslav Mo-
lotov juhtima komisjoni, kes pidi uurima
sotsialistliku seaduslikkuse rikkumise asja-
olusid isikukultuse perioodil. Usinalt see ko-
misjon aga ilmselt ei töötanud, sest hiljem
küsis üks delegaate NLKP XXII kongressi
kõnetoolist: «Kas Te tõesti kujutate ette, et
Molotov oleks võinud arhiivist välja tuua süü-
tult arreteeritute ja mahalastute nimekirjad
ning kanda Keskkomiteele ette, et just nimelt
tema sanktsioneeris arreteerimisi ja maha-
laskmisi?» Tõepoolest, Molotovi ajal võeti
kasutusele niisugune seadusvastane meetod,
nagu seda on inimeste süüdimõistmine nime-
kirjade järgi. Veelgi enam, Molotovi ette-
kanne Keskkomitee 1937. aasta veebruari/
märtsi pleenumil kahjulusest ja diversioo-
nidest sai «rahvavaenlaste» massilise rep-
resseerimise teoreetiliseks aluseks. V. Mo-
lotov väitis sellel pleenumil: «Praeguste diver-
sioonilis-kahjulike organisatsioonide eriline
ohtlikkus seisab selles, et need kahjurid,
diversandid ja spioonid teesklevad kommu-
niste, nõukogude võimu tuliseid pooldajaid.»
Need sõnad panid nägema igas partei- ja
nõukogude aktivistis hästimaskeeritud vaen-
last.

Teine NLKP Keskkomitee Presiidiumi
liige Kaganovitš oli repressioonide perioodil
töötanud välja ettepaneku kohtuväliste orga-
niste moodustamise ning erakorraliste krimi-
naalseaduste vastuvõtmise kohta. Sellise mi-
nevikuga inimesed ei saanud täna mõelda
teistki kui eile. Tunnistades sõnades küll XX
kongressi otsuseid, klammerdusid nad tege-
likult vana külge, pidurdasid edasilikumist
ja püüdsid takistada J. Stalini isiku kultuse
perioodil tehtud vigade ning moonutuste
väljaselgitamist.

Vanad stalinistid partei juhtkonnas olid
ise orgaaniliselt seotud isikukultusega ja kuigi

ei vaeelnud XX kongressil vastu partei
poliitilisele joonele, püüdsid hiljem saavu-
tada selle revideerimist. Eriti äratas vastu-
seisu seaduslikkuse taastamine ja sisepar-
teilise demokraatia arendamine. Olid ju pal-
jud neist ise vahetult süüdi Stalini ajal toime-
pandud massilistes arveteõidandustes ja repres-
siooniaktides. Kartus paljastamise ees sidus
neid ühiskäendusega. Veel aasta pärast XX
kongressi kirjutas Molotov ühes artiklis:
«Selliste suurte ja keeruliste ajalooliste küsi-
muste lahendamisel (nagu seda on sotsialismi
rajamine — E. S.) on üksikud vead ja
mõnikord raskedki vead vältimatud. Selle
vastu ei ole ega saagi olla keegi kindlustatud.»
Viidates stalinismi perioodil industrialiseeri-
misel ja kollektiviseerimisel saavutatud edule,
püüti selle kaudu isikukultust õigustada.

Partei- ja riigiparaadis kuulused neile ka
pärast XX kongressi mitmed võtmekohad.
Molotov ja Kaganovitš töötasid Ministrite
Nõukogu esimehe esimeste asetäitjatena,
Malenkov Ministrite Nõukogu esimehe ase-
täitjana, Vorošilov Ülemnõukogu Presiidiumi
esimehena. Kõik nad olid NLKP Keskkomi-
tee Presiidiumi liikmed, jäädes aga selle
koosseisus vähemusse. Olid ka teada mitmete
vanade stalinistide omavahelised ebasõbra-
likud suhted, mistõttu võis arvata, et nad
ei suuda luua ühisrinnet. N. Hruštšov isegi
arutles XXII kongressil selle üle, millel põhi-
nes isikukultuseaegsete tegelaste liit. «Mis-
pärast? Missugusel pinnal.» küsis ta ja vastas
ise: «selletõttu, et pärast XX kongressi kart-
sid nad edasisi paljastusi nende seaduse-
vastase tegevuse kohta isikukultuse ajal. Vas-
tutuse kartus ühendas neid.»

1956.—1957. aastal korraldas partei juht-
konna edumeelne osa ümber tööstuse ja ehi-
tustegevuse juhtimise, lõi territoriaalsed rah-
vamajandusnõukogud ning laiendas liidu-
vabariikide õigusi. Sellega polnud nõus tsent-
ralismi ainsa juhtimisvormina tunnistanav osa
partei juhtkonnas ning nõnda laienes N.
Hruštšovi vastaste leer Keskkomitee Presi-
idiumi Ministrite Nõukogu esimehe Bulgani-
ni, Ministrite Nõukogu esimehe esimeste
asetäitjate Pervuhhini ja Saburovi ning
NLKP Keskkomitee sekretäri Šepilovi arvel.
Isikukultuse poolehoidjad poliitikas ja tsent-
ralistid majanduses leidsid ühise keele. Võit-
lus Keskkomitee Presiidiumis jõudis hari-
punkti. Saavutanud aritmeetilise enamuse,
taotlesid vanameelsed poliitilisi muudatusi
juhtimises, püüdsid haarata võimu ning
seada partei ja riik sündinud fakti ette. Kasu-
tusele võeti äärmuslikud abinõud. Bulganin
paigutas Kremli laiali oma kaitsemeeskonna
ja pani välja täiendavad valvepostid, kes ei
lasknud ilma tema korraldusteta kedagi valit-
suse hoonesse, kus toimus NLKP Keskkomi-

tee Presiidiumi istung (Riikliku Julgeolekukomitee esimehe A. Šelepini sõnavõtust NLKP XXII kongressil). Käis terav võitlus uue ja vana vahel, mida komplitseeris seegi, et vana nimel astusid välja inimesed, kes kaua aega olid töötanud juhtivatel kohtadel ning omasid autoriteeti.

Saanud kuulda Presiidiumis kujunenud olukorrast, nõudis rida Moskvas viibivaid Keskkomitee liikmeid Keskkomitee pleenumi kokkukutsumist (teatavasti valib I sekretäri keskkomitee pleenum, aga mitte tema presiidium). Nad ilmusid Presiidiumi istungile ja esitasid järgmise avalduse: «Keskkomitee Presiidiumile. Meile, NLKP Keskkomitee liikmetele, on saanud teatavaks, et Keskkomitee Presiidium peab istungit vahetpidamata. Meile on ka teada, et Te arutate Keskkomitee juhtimise ja sekretariaadi juhtimise küsimusi. Ei tohi varjata Keskkomitee pleenumi liikmete eest kogu meie parteile nii tähtsaid küsimusi. Ühenduses sellega palume meie, NLKP Keskkomitee liikmed, kiires korras kokku kutsuda Keskkomitee pleenum ja panna see küsimus arutusele. Meie, Keskkomitee liikmed, ei või eemale jääda meie partei juhtimise küsimuse lahendamisest.» Presiidiumi vanameelsel enamusel polnud selliseks kohtumiseks mingit soovi ning ühel meel otsustati mitte lubada ka I sekretäri N. Hruštšovi kohtuma Keskkomitee liikmetega. Kui N. Hruštšov seda ikkagi taotles, saadeti Keskkomitee liikmete juurde neli esindajat — ühelt poolt Hruštšov ja Mikojan, teiselt poolt aga Bulganin ja Vorošilov. Kuid ka Vorošilovi legendaarne kuulus ei sundinud Keskkomitee liikmeid loobuma pleenumi kokkukutsumise ideest. Praktikas pörkas see aga mitmetele takistustele. NLKP XXII kongressil oli juttu ka sellest, et Presiidiumi vanameelne enamus andis valvemeeskonnale juhendi mitte lasta I sekretäri toetavaid Keskkomitee liikmeid Kremlisse ja osa neist tuligi toimetada kohale salaja.

Pleenum toimus 1957. aasta juunikuus, kestis kaheksa päeva (22.—29. juuni) ning vanameelsed pidid selle tulemusena lahkuma Keskkomitee ja selle Presiidiumi koosseisust. Nende sündmuste mõju nõukogude ühiskonna järgnevale ajaloole on raske ülehinnata. Otsustamisel oli küsimus, kas partei ka edaspidi teostab XX kongressil kindlaksmääratud poliitikat või ärkavad uuesti ellu vahepeal hukkamõistetud isikukultuse perioodi meetodid. Nagu ütles üks NLKP XXII kongressi delegaate, «me kõik saame suurepäraselt aru, et kui parteivastased oleksid 1957. aasta juunis peale jäänud... siis oleksid täna siit saalist puudunud paljud kongressi delegaadid. Meie parteile oleksid osaks saanud uued julmad repressioonid...»

Vanameelsete opositsioon purustati 1957. aasta juunipleenumil. Aga möödus veel neli aastat, kuni olukord stabiliseerus sedavõrd, et kõigest sellest 1961. aastal NLKP XXII kongressil ka üksikasjalikumalt kõnelda.

NLKP XXII kongressil võeti vastu partei kolmas programm. Vastuseisu uutele ideedele enam justkui ei olnud. Pigem olid nii mõnedki kõned lausa ülesuhkurdatud kiidusõnadega «meie kalli Nikita Sergejevitši» aadressil. Eriti sügava mulje jätab tollaegse NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe L. I. Brežnevi kõne, millest suur osa on pühendatud partei keskkomitee I sekretäreile ja tema isikulistele omadustele. Kõnes öeldakse, et «Nikita Sergejevitš Hruštšovi... ammandamatu energia ja revolutsiooniline kirglikkus innustavad meid kõiki võitlema... tal on suur usk rahvasse, meie partei jõesse, ta on kindlameelne ja vankumatu partei joone elluviimisel, leppimatu kommunismi vaenlaste suhtes, julge ja resolootne partei ja Nõukogude valitsuse sise- ja välispoliitika teostamisel... sügavalt parteilisel ja peenestundelisel suhtub töötajate ettepanekutesse, oskab tähelepanelikult kuulata lihtsate inimeste häält. Kõik me tunneme hästi tema oskust arusaadavas ja selges vormis selgitada rahvale kõige keerulisemaid küsimusi, tema pidevat elavat sidet rahvaga, oskust ammandada sellest puhtast ja selgest allikast innustust ja rahvatarkust, tema tohutut organisatsioonilist talenti. Need omadused on õigusega toonud Nikita Sergejevitšile meie partei ja kogu nõukogude rahva armastuse ja sügava lugupidamise.»

SAABUB 1964. AASTA

Miski ei näi ennustavat peatseid suuri muudatusi partei ja riigi juhtimisel. **Majanduses** oli küll raskusi, aga need näisid ületatavad. Juulikuus toimunud NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärg oli pühendatud abinõudele NLKP programmi täitmiseks rahva heaolu tõstmise valdkonnas. Alanud oli tarbekaupade masstootmine, pakkumine hakkas kohati nõudmist rahuldama. Propageeriti uusi kaubandusvorme ja -meetodeid, eriti iseteenindamist kauplustes ja sööklates. Elamuehituse ulatuse üle võib vaid imetlust tunda. N. Hruštšov kandis istungjärgule ette, et «108 miljonit inimest ehk peaaegu pool meie elanikkonnast on viimase kümne aasta jooksul kolinud uude majja või parandanud oma korteriolusid. Sääraseid elamuehituse mastaape ei ole meil veel kunagi olnud». **Välispoliitikas** oldi õnnelikult üle saadud Kariibi mere kriisist ning suurriikide suhted näisid paranevat. **Teadus** arenes võrdlemisi dünaamiliselt. Edukas oli nõukogude kosmonautika. Uusi ideid esitasid ka ühiskon-

nateadlased. Maikuus ilmus akadeemik V. Nemtšini artikkel «Sotsialistlik majandamine ja tootmise planeerimine», mis jätkuvaid ja ka tulevasti majandusreforme teoreetiliselt põhjendas. **Sisepoliitikas** demonstreeris partei oma monoliitsust ja ühtset meelt. Ainus arvestatav kaadrimuutus toimus 15. juulil, kui L. Brežnev NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe kohal asendati A. Mikojaniga. L. Brežnev jäi aga edasi üheks NLKP Keskkomitee üheksast sekretärist.

Septembri lõpus esineb N. Hruštšov kõnega NLKP Keskkomitee Presiidiumi ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu laiendatud istungil. Kõnes nenditakse vajadust muuta tulevikus prioriteete: rasketööstuse eelisarendulgult rahva elatustaseme tõstmisele; toodangu mahu suurendamiselt kvalitatiivsete näitajate parandamisele. Oktoobri algul lahkub N. Hruštšov koos A. Mikojaniga puhkusele lõunasse. Ajalehesõnumite järgi külastab ta 2. oktoobril Krimmi linnukasvatussõhvoo, 3. oktoobril võtab vastu grupi Jaapani ja 4. oktoobril Pakistani parlamendisaadikuid. 9. oktoobril avaldatakse N. Hruštšovi tervitus XVIII olümpiamängudest osavõtjatele Jaapanis, 12. oktoobril aga on tal koos A. Mikojaniga pikem telefonikõne kosmonautide V. Komarovi, K. Feoktistovi ja B. Jegorovi-ga. NLKP Keskkomitee I sekretär soovib kosmonautidele peatset kohtumist Maal. 13. oktoobril võtab N. Hruštšov Sotšis vastu Prantsuse riigiministri teadusliku uurimistöö, aatomi- ja kosmoseküsimumste alal. Järgneb kaks päeva vaikust ajakirjanduses, kuni saabub teade 14. oktoobril toimunud NLKP Keskkomitee pleenumist, kus otsustati rahuldada N. Hruštšovi palve vabastada ta kõigist ametitest «seoses kõrge ea ja tervisliku seisundi halvenemisega». Kosmonautide vastuvõtule Vnukovo lennuväljal tulevad juba uued juhid.

Kuu aega hiljem, 16. novembril 1964 vabastati oma kohtadelt NLKP Keskkomitee sekretärid F. Kozlov (suri 1965. aasta jaanuaris 57. eluaastal) ja V. Poljakov ning arvatult Keskkomitee koosseisust välja «Izvestija» peatoimetaja N. Hruštšovi väimees A. Adžubei. Märtsis 1965 lahkus ametist ka NLKP Keskkomitee sekretär L. Iljitšov ning detsembris NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi esimees A. Mikojan. Sellega olid poliitikaareenilt kõrvaldatud kõik põhilised partei liidrid, kes juhtisid 1950. aastate lõpul — 1960ndate algul võitlust isikukultusega ning viisid ellu N. Hruštšovi kavandatud reforme majanduse ja juhtimise vallas.

Jätkem parteiajaloolastele oletused 1964. aasta oktoobrisündmuste tegelike tagamaade kohta. Vaevalt võib aga uskuda, et intensiiv-

set sise- ja välispoliitikat arendanud I sekretäri ja tema mõttekaaslasti tabasid päeva-pealt kõrge iga ja tervisliku seisundi halvenemine.

Esimesi kriitilisi vihjeid võimult kõrvaldatud juhtkonna aadressil tehakse 6. novembril 1964. aastal Kremli Kongresside Palees toimunud pidulikl koosolekul. Uus NLKP Keskkomitee I sekretär L. Brežnev mõistab hukka tõtlikkuse rahvamajanduse juhtimise täiustamisel. Tsiteerides Lenini sõnu — «Meil on kole palju inimesi, kes aina tahavad igati ümber korraldada, ja nende ümberkorralduste tagajärjeks on niisugune nuhtlus, et me oma elus suuremat nuhtlust näinud ei olegi» — ütleb ta ümberkorralduste tuuma olevat mitte uutes dekreetides, vaid «inimestes ja täitmise kontrollis». Sama mõtet kordab L. Brežnev ka 1965. aasta märtsi-pleenumul, väites juhtimisstruktuuri seniseid ümberkorraldusi olevat vaid tööd kahjustanud, «vastutustundetud ja närvilise õhk-konna» tekitanud.

Igasugune ümberkujundus tekitab **närvilise õhkkonna** nende inimeste seas, kes selle tulemusena peavad loobuma harjunud elustiilist ja omandatud privileegidest. Paigalseisja vaatevinklist näib ka aeglane edasiliikumine lubamatult **tõflik**. Püüame selgitada, milliseid sotsiaalseid grupe N. Hruštšovi ümberkorraldused häirisid, kelle seas närvilise õhkkonna tekitasid. Detektiivromaani kaanonite järgi küsitakse: kellele tõi vahtkonnavahetus kasu? Selle väljaselgitamiseks analüüsime, millised uuendused pärast 1964. aasta oktoobrit nurjati, millistele reformidele anti tagurpidikäik.

* 1962. aasta novembris oli üle mindud **parteilise juhtimise uutele vormidele**. Parteiorganisatsioonid jaotati tööstuslikeks ja põllumajanduslikeks, juhtimine rajati tootmisprintsibile. Ka EKP Keskkomitees moodustati eraldi tööstuse ja ehituse juhtimise büroo ning põllumajanduse juhtimise büroo. Ümberkorraldustega kaasnes parteiaparaadi kärpimine. Linnade ja rajoonide parteielu korraldamine pidi edaspidi toimuma põhiliselt ühiskondlike jõududega.

Tööstuslike ja põllumajanduslike parteiorganisatsioonide eraldamine võimaldas nii tööstust kui ka põllumajandust parteilises liinis juhtida konkreetselt ja plaanipäraselt. Samuti aitasid need ümberkorraldused paremini väljendada linna ja maa erinevusi ning esindada tööliste ja talupoegade huvisid. Sageli on kurdetud dispropertsioonide üle kapitaalvahutuste jaotamisel põllumajanduse ja tööstuse vahel. Maainimeste huvide ebapiisavast arvestamisest annavad tunnistust ka vähesed eraldised ühiskondlikest tarbimisfondidest, linnaga võrreldes halvem

varustatus kaupadega, mitterahuldavad töö- ja elutingimused. Põllumajanduslike ja tööstuslike parteiorganisatsioonide eraldamisega tekkis parteis mitmekesisus, kus maa ja linn võisid oponeerida ka üksteise vigu ning kumbki ei saanud pretendeerida tõe monopolile. Muide, sõltumatut oponenti otsitakse ka praegu. Ajakirjas «Kommunist» soovitas filosoofiakandidaat K. Fedjukin organiseerida partei- ja nõukogude organite vastastikune kontroll. Vaevalt saab aga selline kontroll olla efektiivne, kuna partei- ja nõukogude organid täidavad (peaksid täitma) selleks liialt erinevaid funktsioone.

— 16. novembril 1964. a likvideeriti eraldiseivad tööstuslikud ja põllumajanduslikud parteiorganisatsioonid. Parteiaparaadi kärpimine kaotas aktuaalsuse. Kasu said *status quo* taastamisest need aparadiitöötajad, kes ei olnud huvitatud parteisisese demokraatia süvendamisest, kes vältisid konkreetset tööd inimestega ning elasid valulikult üle igasugust kriitikat.

* F. Kozlovi ettepanekul tehti NLKP XXII kongressil partei põhikirja täiendused, mis pidid tagama värske jõudude pideva juurdevoolu partei juhtorganitesse. Otsustati, et NLKP Keskkomitee ja tema Presiidiumi koosseisu uuendatakse igakordsetel valimistel vähemalt neljandiku võrra; määrati kindlaks, et NLKP Keskkomitee Presiidiumi, samuti liiduvabariikide kommunistlike parteide keskkomitee liikmeks ei valita üldreeglinna mitte rohkem kui kolm korda järjest.

— Pärast 1964. aastat hakati neid põhimõtteid kuidagi märkamatuult unustama. Paljude kõrgemate partei-, majandus- ja nõukogude organite juhtkonnas ei toimunud kaadrimuudatusi aastakümnete jooksul. 1987. aasta jaanuaripleenumil nentis M. Gorbatšov, et pika aja jooksul ei tagatud Keskkomitee ja valitsuse koosseisu uuenumist, nende pidevat täienumist uue kaadriga, nagu seda nõudis elu.

* 1957. aastal loodi NSV Liidus piirkondlikud rahvamajandusnõukogud. Paljude liiduliste ministeeriumide likvideerimise ja rahvamajandusnõukogude loomisega astuti tähtis samm liiduvabariikide ja kohalike organite õiguste taastamise suunas. Kõrvaldati tootlike jõudude arengut pidurdanud ametkondlikud barjäärid, suurendati territoriaalse juhtimise osatähtsust. Ümberkorraldused juhtimisstruktuuris olid aga ebajärjekindlad ning lõpuni läbi mõtlemata. Raskusi oli arengu kompleksuse tagamisega, kuna rahvamajandusnõukogud juhtisid ainult tööstust ja ehitustegevust, neile ei allunud kaubandus ja paljud teised tegevusalad. Mõnede piirkondade rahvamajandusnõukogud ei õigustanud neile pandud lootusi ja jäid oma

arengus paigale tammuma. Peatselt hakati mitmesuguste täiendavate määruste, ettekirjutuste ja instruksioonidega rahvamajandusnõukogude funktsioone piirama, nende õigusi kitsendama. Osa nõukogusid ühendati, neist eraldati ehitusorganisatsioonid ja koondati iseseisvateks töövõtueorganisatsioonideks, kusjuures nõukogudele jäid vaid tellija funktsioonid.

Eesti NSVs andis rahvamajandusnõukogude tegevus häid tulemusi. Edaspidi kavandati täiendavaid abinõusid territoriaalorganite ja ettevõtete tegevuse kooskõlastamiseks, mõlemapoolsete huvide ühitamiseks. 1962. aastal otsustati NLKP Keskkomitee pleenumil välja töötada «Seadus sotsialistliku ettevõtte kohta», pidades silmas «ettevõtete juhtide õiguste edasist laiendamist ja töötajate aktiivsemat osavõttu tootmise juhtimisest».

Rahvamajandusnõukogude tegevuse edasise täiustamise plaanidel polnud aga määratud täituda. NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumi otsusega rahvamajandusnõukogud likvideeriti. Seda sammu põhjendati vajadusega tagada tööstusharu sentraliseeritud juhtimine keskusest (mitte kyllustada juhtimist paljude majanduspiirkondade vahel), kindlustada ühtne tehnikapoliitika ja kvalifitseeritud kaadri sihipärase jaotus. Rahvamajandusnõukogud olevat tekitanud kahju tehnilisele progressile, tööstusliku tootmise arendamisele, spetsialiseerumisele ja eri majanduspiirkondades asuvate ettevõtete ratsionaalsetele tootmissidemetele. L. Brežnevi sõnade järgi on rahvamajandusnõukogude tegevusest «tekkinud olukord, et teaduse ja tehnika saavutuste ning eesrindlike kogemuste juurutamist tööstusesse on paljudel juhtudel kunstlikult pidurdatud».

Taasloodavaid ministeeriume ja ametkondi lubati kaasajastada. Tootmisharuline juhtimine pidi lahendama kõik kitsaskohad ja tagama nii rahvamajanduse kui ka elanikkonna vajadused toodangu järele. «Esimisel pilgul võib tunduda, et soovitakse lihtsalt tagasipöördumist endiste ministeeriumide juurde,» arutles A. Kossõgin NLKP Keskkomitee 1965. aasta septembripleenumil. «Kuid mõelda nii tähendab eksida. Organiseeritavad ministeeriumid hakkavad töötama täiesti teistsugustes, uutes tingimustes, kus tööstuse administratiivse juhtimise funktsioonid ühendatakse isemajandamise meetodite ja majanduslike stiimulite tunduva intensiivistamisega ning kus oluliselt laiendatakse ettevõtete majanduslikke õigusi ja initsiatiivi.» Järgnevad aastad näitasid paraku, et tootmisharust lähtuv juhtimine löi soodsad tingimused vaid administratiivsele käsumajandusele, tagas monopolistidest ette-

võtete võimu laienemise ja tootja kasvava diktaadi tarbija suhtes. Ministreeriumid aina suurenesid, isemajandamine aga sumbus peatselt.

Demokraatia kärpimine majanduses ning ametkondliku tsentralismi järsk tugevdamine regioonide õiguste arvel oli kasulik, isegi hädavajalik nendelesamadele ministeeriumidele, ametkondadele ja riiklikele komiteedele, kes N. Hruštšovi võimuloleku perioodil olid sunnitud «taluma» mitmeid piiranguid ja funktsioonide ümberjaotamisi (võib arvata, kui vastukarva oli näiteks põllumajandusministeeriumile, kui kogu tema koosseisu pealinnast ühte kolhoosi ümber otsustati paigutada).

* 60ndate aastate algul omandas isikukultusevastane võitlus uusi jooni. Alles NLKP XXII kongressil — kaheksa aastat pärast Stalini surma — jõuti otsusele paigutada tema pörm Lenini mausoleumist ümber teise kohta. Võimult olid kõrvaldatud Stalini lähikondlased, tema pooldajaid jäi aga nii parteisse kui ka riigiaparati veel küllaltki palju. Võib arvata, et järgmisel etapil oleks isikukultuse perioodi kuritegude avalikustamine liikunud loogilist rada mööda ülalt alla. Algas S. Kirovi mõrvaga seotud asjaolude uurimine, mis võis paljastada terve kuritegude ahela nii parteis kui ka julgeolekuaparatis.¹ A. Tvardovski hoiatas NLKP XXII kongressil, et ehk küll isikukultust enam pole, on selle inerts ometigi säilinud. Mihhail Šolohhov küsis samal foorumil: «Kui kaua me siis oleme partei ridades käsikäes nendega, kes on parteile nii palju parandamatut kurja teinud? Kas me pole liiga kannatlikud nende suhtes, kelle südametunnistusel lasuvad tuhandet hukkunud ustavad kodumaa ja partei pojad, tuhandet nende omaste hukutatud elud? ... Rahva ja partei vastu toimepandud kuritegude eest nad peavad vastutama ja vastutavadi. Niisugune on üldinimlik seadus.» Need sõnad kätkesid ohtu paljudele stalinismi perioodil võimuhierarhiasse haakunud tši-

¹ Kirovi mõrvamisega põhjendati massilisi repressioone 30ndate aastate lõpul. Seoses sellega toodi NLKP XXII kongressil esile rida selgitamata asjaolusid. (Näiteks. Kirovi kaitsemeeskonna ülem arreteeriti pärast atendaati. Teel ülekuulamisele olevat ta autoõnnetuse tagajärjel hukkunud. Mõni aeg hiljem lasti maha ka need Siseasjade Rahvakomissariaadi töötajad, kes olid «autoõnnetuse» pealtnäijateks). Parteikontrolli komitee esimehe I asetäitja Z. Serdjuk märkis kongressil, et seadus poliitiliste kohtuasjade kiirendatud, lihtsustatud ja lõpliku läbivaatamise kohta võeti vastu juba samal päeval, kui Kirov mõrvati. Kohe algas ka arreteerimiste ja poliitiliste kohtuprotsesside laine. Justkui oleks oodatud sellist juhust, et parteid pettes käiku lasta antileninlikud, parteivastased võitlusmeetodid juhtiva seisundi säilitamiseks parteis ja riigis — järeldas Z. Serdjuk.

novnikutele. Olnud ei kavatsatudki maha vaikida. Moraalne (aga osal ka kriminaalne) kohus mineviku üle oli veel ees.

— Pärast 1964. aasta oktoobrisündmuse võisid stalinistid olla oma tuleviku pärast muretud. **Algas hiiliva stalinismi periood**, mil isikukultuse perioodi kuritegudest sai kombeks vaikida. Kõik kadus, kõik ununes, nagu poleks midagi olnudki. Unustatud on N. Hruštšovi ettepanek püstitada Moskvas mälestussammas, et jäädvustada vägivalda ohvriks langenud seltsimeeste mälestus. Vaikitakse S. Kirovi mõrvaga seotud asjaoludest, arvan, et nende uurimine lihtsalt peatati. Kahekümneks aastaks jäid riulitele lebama A. Tvardovski, A. Beki, A. Rõbarkovi, V. Dudintsevi ja paljude teiste kirjanike avaldamata käsikirjad. Ja kui N. Hruštšovile heideti ette asjatundmatuid mõtteavaldusi kirjanduse ja kunsti teemadel, siis järgnevatel aastatel kohtas loominguine intelligents hoopis jäigemad survet. Hiljutises «Kommunistis» kirjeldab Igor Dedkov, kuidas juba 1965. aastal hakati kirjanikke õpetama, mis-sugusena peab kujutama ülemusi — vastukriitika heitis ette ülemuste kirjeldamist «ebaõigesti», hingetuna ja võimukana. Rünak Aleksandr Tvardovski vastu algas keskajakirjanduses juba 1965. aasta kevadel. Jevgeni Vutšetiš noomis Tvardovskit kollektiviseerimisperioodi kirjandusele antud pessimistliku hinnangu pärast. «Kas tõesti oli meie kirjandus neil aastatel sedavõrd rõõmutu? Ei saa süüdistada aega, alati on olnud nii meistreid kui ka käsitöölisi.» Veel ei meeldi Vutšetišile Tvardovski etteheited nende kirjanike aadressil, kes kodanlikust maailmast pärit vaenlasi kartes ei sõanda kirjutada tõtt meie elust. Vutšetiš õpetab: «On olemas tõde ja ainult näiline tõde, on fakti tõde ja nähtuste tõde ... Väga tähtis on õigesti aktsentueerida oma ideelisi ja kunstilisi printsiipe ning kiindumusi. Muidu võidakse neid ebaõigesti tõlgendada, need võivad lüüa õigelt teelt kõrvale ettevalmistuseta lugejaid, isegi mõningaid kirjanikke, eriti noori.» Autorid, kellel oli raskusi tõe doseerimise ja «ettevalmistamata (või liiga hästi ettevalmistatud) lugeja» maitsele ümberorienteerimisega, märkasid varsti üha sagedamaid tõrkeid oma kirjutiste avaldamisel.

Kõrvalepõige Eestisse lubab arvata, et 50ndate lõpus—60ndate algul valitses meil samasugune äraootamise sündroom nagu praegugi. Ümberkorraldused alles algasid, kuhu nad pööravad, see pole veel teada, järelikult peab end tagasi hoidma. Vaoshoitud on ka tollaegne Eesti ajakirjandus. Veel 1962. aastal heidab Max Laosson «Sirbis ja Vasaras» mõningatele autoritele ette «delikaatset» ja põiklevat kriitikat F. Tuglase

«Mälestuste» ja teiste tema teoste suhtes. Ideelise analüüsi olevat need autorid asendanud «ebaprantsipiaalse ja diplomaatlikult ülelibiseva refereerimisega», osa neist aga langenud koguni «abstraktsesse psühholoogitsemisse» ja «abstraktsesse humanismi». Sama lehe veergudel on 1962. aastal hoos vaidlused keelekorralduse üle, Valter Ojakäär kaitses džässmuusikat artiklis «Saksofonist soome pussini» ja Vladimir Beekman kirjutab avaliku kirja Nõmme rekonstrueerimise asjus Tallinna peaarhitektile Dmitri Brunsile. Viimane ei jää vastust võlgu ja teatab 5. oktoobril 1962: «Lähematel aastatel tehakse lõpp korteripuudusele, perekonnad, kes elavad veel kitsastes ja halbades tingimustes, saavad uued korterid...»

Kirjutades «lubatud noovatorluse» teemadel tunnistab Enn Põldroos skeptiliselt: «Vahest tundub koguni, et sõna **uudne** tähendab — vaadake ette».

Parandagu mind need, kes toleaeegseid olusid paremini teavad, aga 60ndate aastate alguse eesti ajakirjanduse lugemine lõi minus arusaama, et isikukultusevastane kriitika ja sellega seotud enesepuhastus oli meie vabariigis võrdlemisi pealiskaudne. Oma hinges me isikukultusest ei vabanenudki ning seetõttu polnud meil ka 1964. aasta oktoobris suurt midagi kaotada. Aga ikkagi pidi Teet Kallas 1965. aastal tunnistama: «Juba kostab siit-sealt nurisevaid häälid: kas ei aitaks juba? Kaua me räägime asjadest, millest juba üle kümne aasta möödab? Ära on tüüdanud see isikukultuse teema.»

60ndate aastate lõpus — 70ndate algul suureneb teatud osal ühiskonnast hirm tege-likkuse ees. Piirangud nii mineviku kui ka oleviku suhtes muutuvad karmimaks. Suletakse üha uusi valdkondi, mis kippisid häiri-ma välist heaolupilti. Valitseb selektiivne läh-enemiseviis faktidele ja ajaloosündmustele; ajaloomoonutuste apoteosiks saab «väikese maa» esitamine Suure Isamaasõja pöörde-punktina.

Sellel perioodil hakkasid ilmuma Aleks-ander Tšakovski mitmekõitelised romaanid «Blokaad» ja «Võit», kus loodi uut *image*'it Stalinist ja tema lähikonnast. Raamatutesse ja filmilinale ilmus inimliku näoga Stalin, tark ja kaugelenägev poliitik, oma maa ja rahva käekäigu pärast isalikult muretsev riigijuht, kes mängeldes purustab USA ja Inglismaa diplomaatilised salaseptsused ning keda vaenlasedki Peeter Suurega võrdlevad. Stalini lähikonda kirjeldatakse kui temale eriliselt andunud inimesi — ja kui nad julge-vadki mõelda mõnikord oma mõtteid, siis lõpeb lõik ikka sõnadega — «Jah, Stalinil oli kahtlemata õigus...» Nendes romaanides piisutatakse üles rahva soovi liidri järele. Jutustatakse inimeste usust Stalini võimsuses-

se ja tarkusesse, sellest, et temalt oodati ime-sid.

Romaani «Võit» II köide lõpeb Stalini läbielamiste ja kannatustega kaasmaalase polgukomissar Revaz Bakanidze hukkamise pärast lahingutes Moskva all. A. Tšakovski paneb Stalini ütlema liigutavaid sõnu. Arvan neid aga paljude luigetate jaoks kõlvat võltsilt ja ajaloolist tõde moonutatvalt. Kannatuskrambid ja «valupitser tema muidu nii rahulikud näol» võinuksid Stalinist panna võpatama siis, kui talle oleks meenunud provokatsiooniline Mingreelia kohtuasi, mille järel hukati paljud tema kaasmaalased. Valupitser võinuks ilmestada Stalini nägu siis, kui talle meenunuks omaenda sugulased, kes tema korraldusel hukati. Need inimesed aga olid 70. aastate kirjanduse jaoks olemat-ud. Stalinistliku režiimi kuritegudest libiseti üle, neid puudutati kergelt ja möödaminnes kui asju, mis on kauge minevik ja millest pole vaja rääkida. Nõnda loodi noorel põlv-konnal ilustatud pilt Stalinist ning mõnigi kultusaegade traagikast süüitus teadmatuses olev kahekümneaastane nooruk õhkab mine-vikku tagasi.

N. Hruštšovi teavad paljud praegused noored vaid kui emotsionaalset «maisikasva-tajat», kes olevat kord ÜRO Peaassamblee istungjärgul kellegi kõne ajal kingaga lauale tagunud. J. Stalin aga rajas üksikute vigad-est hoolimata sotsialismi ning võitis Suure Isamaasõja. Nõnda kujutab asja osava prop-agandaga moonutatud massiteadvus. Ajaloos aga tegid Stalin ja tema režiim parteile ning rahvale kahju rohkem kui kõik meie vaenlased kokku. N. Hruštšovi kangelastegu aga selles seisneski, et ta suutis stalinismi läbi näha ja temaga võitlusesse asuda.

Tagurpidikäik vaimumaailmas seletab ära ka 1965. aasta majandusreformide eba-õnnestumise. Uuendused saavad toimuda ainult kõigis ühiskonnaelu sfäärides sünk-roonselt, muidu tulemused moonduvad ja osutuvad lühiajaliseks. Aastatel 1966—1970 kasvasid kiiresti nii töövõiljakus kui ka rahva-tulu, suurenesi elanikkonna reaaltulud. Ku-na aga ideoloogia- ja kultuurisfääris hakkas samal ajal domineerima hiiliv stalinism, siis ei suutnud ka majandus üksi enam kuigi kaua kanda ümberkorralduste koormat ning alates 70. aastate keskpaigast algas tagasimineki ka selles vallas.

Samal ajal oli vaja igal juhul näidata, et 1964. aasta oktoobris toimunud poliitilised muutused kindlustavad kiire majandusliku edu. Subjektivismist kantud säravaid tulevi-kuutoopiaid oleme harjunud ette heitma N. Hruštšovile. Kuid tasub meenutada, et juba 1965. aasta veebruaris algatasid mitu-kümmend Moskva ja Leningradi ettevõtet liikumise eesmärgiga saavutada 3—4 aastaga

tähtsamate toodete osas maailma parimate standardite tase. Algatusel oli palju järgijaid — Eestist reageerisid esimeste hulgas «Volta», «Estoplast», V. Kingissepa nimeline Tselluloosi- ja Paberikombinaat. Koondis «Kommunaar» teatas, et garanteerib alates 1968. aastast kogu toodangu valmistamise maailma parimate standardite tasemel. «Bal-

tika» andis sama lubaduse 1969. aastaks. Näib nii, et mõningate majandusmeeste ja poliitikute jaoks oli bluff 1965. aasta reformi algusest peale sisse programmeeritud. Seetõttu võetigi peatselt alanud sõna ja teo lahkuminek nii enesestmõistetavalt ja lausa oodatult vastu.

FANNY DE SIVERS

SURRA, KUI OLED VEEL NOOR I

PARFÜMEERITUD SURMAINGEL
Louis-Antoine-Léon de Saint-Just
(1767—1794)

Ta oli ilus poiss. Blondid lokid, tumedad kulmud, sirge nina ja kaunivormilised huuled. Otsaesine võib-olla veidi madal, aga see kadus enamasti soengu alla. Igatahes ta meeldis naistele ja mehedki leidsid, et ta on *très joli*, «väga kena». Võib-olla ta siiski ei olnud nii ilus kui rootslaste «pikk Axel», kuulus krahv Fersen, kes revolutsiooni-eelse Pariisi daame võlus ja keda kuninganna Marie-Antoinette surmani oma südames hoidis. Aga kahjuks on mineviku portreed enamasti nagu meie aja passipildid, tõsiste neutraalsete nägudega. Võib ainult aimata, mismoodi avaldus neis elu, kuidas nad kõnelesid, naersid, karjusid või nutsid.¹

Saint-Justi kohta on teada, et ta ilme oli karm ja pilk jääne, ja et ta tugev veidi kähisev häääl ajas hirmujudinad selga, kui ta Konvendis oma vastaseid süüdistas. Nagu hauahõng käis temaga kaasas, ja kui ta saali uksele ilmus, tõusis tema taga juba giljotiini vari. Ajaloolane Taine defineerib teda «elava mõõgana», Sainte-Beuve leiab, et see noormees on ainult «jõle ja teatraalne». Muid epiteete on talle jaganud veel paljud teised: Vigny, Lamartine, Barrés, meie kaasaegsetest on temast kirjutanud muuseas André Malraux ja Roland Barthes. Kuid kõige populaarsemaks on jäänud Michelet' väljend *archange de la mort* — «surmaingel».

See uhke, ülbe ja elegantne noormees tähendab veel praegugi paljudele rahva ideaalide vaimustatud kaitsjat, sealjuures ei saa keegi salata tema südametust ja toorust. Kas on üldse võimalik paari sõnaga seda keerulist isiksust iseloomustada? *Ambigu*,

«kahemõtteline, ebaselge» on epiteet, mis esineb kõige sagedamini ajaloolaste analüüsid. Kes oli Louis-Antoine de Saint-Just tegelikult, romantiline unistaja või inimene, kelle loomus nõudis alalist rahmeldamist? Rahva sõber või võimuahne oportunist? Ingel või kurat, või mõlemad kokku? Kui ta oma 26aastase pea giljotiinikirve alla paneb, jätab ta need küsimused tulevastele põlvetele vastata.

Saint-Justi lugu on õpetlik juba selles suhtes, et ta näitab, kui visa elu on eksi-arvamustel. Teda esitatakse sageli kui «revolutsiooni teoreetikut» ja isegi sõnastikes tsiteeritakse temalt lööklauseid, mis on rahvale mällu sööbinud, nagu näiteks «õnn on uus idee Euroopas» (*le bonheur est une idée neuve en Europe*). Kuid tema kirjutised — mida enam vaevalt keegi loeb! — ei sisalda üldse mingit teooriat. Sealt loeme palju lobisemist ajakohastel teemadel, üksteise otsa lükitud aforisme, mida ta hoolega märkmikku korjas, ja 18. sajandi standardväljendeid sõbrusest, vabadusest, vourusest, nopitud enamasti antiikkirjandusest, mis sel ajal oli suure hooga moodi läinud.

Võtame lõigu ühest paar kuud enne surma redigeeritud tekstist: «Rahvas, karista seda, kes haavab õiglust; õiglus on vaba valitsuse garantii; see on õiglus, mis teeb inimesed võrdseks. Rikutud (*corrompus*) inimesed on üksteise orjad; kurjade inimeste seas on seaduseks kõige tugevama õigus. Olgu õiglus ja ausus Prantsuse Vabariigis päevakorral! Nüüdsest peale ei andesta valitsus enam ühtegi kuritegu. Rahvas, ära kuula enam leplikke hääli ega ka meeletuid hääli; armasta (*chérís*) moraali; otsusta ise; toeta oma kaitsjaid; kasvata oma lapsi kasinuses (*pudeur*) ja isamaa-armastuses; ole rahujalal iseendaga, sõjajalal kuningatega; sind tahetakse iseenda vastu sõtta ajada, et sa kuningate vastu aeglasem oleksid. Kuidas! (*Quoi!*) Sa olid

¹ Davidi maalitud Saint-Justi portreed, mis esineb mitmes entsüklopeedias, peetakse kõige tõetruumaks.

määratud nərbuma türannide asevalitsuse all, kes sulle oleksid tagasi toonud Bourbonid! Kuidas! Kõik sinu vabaduse eest surnud laste veri oleks olnud ilmaasjata! Kuidas! Sa poleks enam julgenud neid taga nutta ega nende nimegi välja öelda.»² Jne. Jne. Sellise proosa võib tänapäeval gümnaasiumi lõpu-eksamil läbi kukkuda. Aga proosa on proosa ja teeb autorist soodsates oludes kirjaniku.

Kirjanikukarjäär paistabki olevat olnud Saint-Justi ambitsioonide aluseks. 18. sajandil oli kirjanik ülitähtis tegelane, palju lugupeetum kui maalikunstnik, kujur või helilooja. Raamatuid ilmus ju vähe. Paber oli kvaliteetne, kuid maksis hingehinda. Peaaegu iga ilmunud teos tähendas suursündmust pealinna kultuurielus ja avas õnnelikule autorile peente salongide ukseid.

Sellistest salongidest unistas noor Louis-Antoine. Aga kuidas saada minema igavast Põhja-Prantsuse koduproovintsi³, kui puuduvad raha ja suured sidemed?

Tegelikult ei võinud Louis-Antoine miljöö üle just kaevata. Tema isa Louis-Jean de Saint-Just de Richebourg, küll ainult *chevalier* (tiitel, mis ei kaalunud palju markiide ja hertsogite kõrval), oli siiski ratsaväekapten ja hiljem ühe suure isanda maadevalitseja. Ema poolt oli tulnud perekonda notareid ja preestreid. Igatahes igal perekonnaliikmel oli oma maja ja küllaldane sissetulek, nii et poisikese võis 10aastaselt saata Soissons'i Oratooriumi⁴ kooli, kuhu võeti ainult nn paremate perekondade poegi, kes siis hiljem võisid sealt edasi minna Pariisi kuulsasse Louis-le-Grand'i keskkooli.

Soissons'is õppis Louis-Antoine kaheksa aastat prantsuse ja ladina keelt, loodusteadust ja matemaatikat. Aga ka elegantsi, mis talle eluks ajaks külge jäi. Kooli juhatus nõudis lastele küllaldaselt taskuraha puudrite, pumatite ja muude moesjade ostmiseks. Soengu eest hoolitseti eriti hästi: öösel magasid õpilased papiljottidega ja hommikul tilgutati lokiidesse ka veidike lõhnaõli, nagu kõrgemas seltskonnas kombeks.

Koolis selgub, et Louis-Antoine'il on mitmesugust andi: ta joonistab, luuletab ja improviiseerib kõnesid. Haruldaselt hea mälu lubab tal tarku tsitaate sisse põimida ja nõnda kuulajate imetlust äratada. Aga ta on ka edev, äge ja valitsushimuline. Provintsi

² Saint-Just, Théoricien de la Révolution, sissejuhatus ja tekstide valik Charles Vellay'lt, Monaco, 1946, lk 185.

³ Blérancourt, umbes 100 km Pariisist põhja poole, Aisne'i departemangus.

⁴ 16. sajandil Roomas asutatud preestrite kongregatsioon. Prantsuse *Oratoire* loodi 17. sajandil kardinal Bérulle'i algatusel ja tegeleb veel tänapäevalgi koolikasvatusega.

tundub sellele rahutule noorele lämmatav. Tahaks laia elu elada ja suuri asju korda saata! Nagu näiteks La Fayette, kelle kangelastegudest Ameerikas räägib kogu maa.

Esimene reis Pariisi on joovastav. Louis-Antoine raiskab oma energia ja raha Palais-Royali teatrites ja kohvikutes. Seal on sagimist, seal on naisi, seal saab kuulda igasugu hullu lugusid. Vahepeal räägiti küll mingist hellast armuloost kodulinna tütarlapselga, aga vaevalt Saint-Just on kedagi tõeliselt armastanud peale iseenda. Igatahes tüdruk abiellub varsti ja Louis-Antoine lõhetseb Pariisis, kuni võlad üle pea kasvavad.

Mis teha? Ei jää üle muud, kui minna koju, varastada ema tagant perekonna lauahõbe ja see maha müüa. Arhiivid on alal hoidnud kirja, milles Saint-Just püüab emale seletada — võõra nime all! — kuidas pojuke on haigestunud, vajab palju raha arstiarvete maksmiseks ja peab vältima mis tahes pingutatavat tegevust, kui ta veel üldse ellu tahab jääda. Lauahõbeda-lugu on meeleheitlik žest ülipiinlikus olukorras! Ema saagu aru ja tundku kaasa. Aga küllap ema tunneb oma võsukest. Ta laseb noormehe paariks kuuks Picpus'i arestimajja panna. Louis-Antoine võib seal oma sulitembu üle järele mõelda ja tulevikuplaane teha.

Minna Ameerikasse seiklema? See oleks ju ahvatlev. Räägitakse, et laevad võtavad kaasa, kes aga tahab minna. Aga laevad väljuvad Calais' sadamast ja sinna on üle paarisaja kilomeetri jalgsi kõmpida, kui reisiraha pole välja panna. Kirjanikuamet oleks ehk kergemini kättesaadav ja võib-olla ka tulusam.

Louis-Antoine hakkab kirjutama satiirilist eepost «Organt». Sinna laulab ta kogu oma viha, häbi ja loetud tarkuse. Organt on rüütel, kes mõtleb, tunneb ja tahab nagu Louis-Antoine, tema armastatu abiellub teisega, ta peab varastama, et oma võlgu maksta, leiab lõpuks siiski ausa tegevuse ja otsustab olla vooruslik.

Neis kahekümnnes laulus ei ole midagi originaalset. Ideed on silmanähtavalt laenatud sel ajal populaarsetelt autoritelt nagu Ariosto, Voltaire, Rousseau. Sisse on põimitud moraliseerimist moemõistetega nagu vabadus, õiglus, isamaa ja voorus. Ta püüab olla küüniline, unistab võimust: *Ah, je ne suis pas Roi!* («Ah, ma ei ole kuningas»). Kui oleks, siis teeks seda ja teist... Ta püüab meeldida valgustussajandi lugejale, kritiseerides kuningakoda ja haletsedes vaest põllumeest, kes õhtul saabub koju ja avastab, et kuningas on vahepeal ta hüti paljaks röövinud...

20. sajandi lugejat üllatavad kõigepealt pornograafilised stseenid ülirealistlike detailidega (seiklus eesliga, orgiad nunnakloostriis). On selge, et Louis-Antoine tunneb juba

põhjalikult armastuse tehnikat. Kuid ka selles «kasarmu stiilis» luules ei esita autor midagi eripärast. 18. sajand on moraalselt laostunud ja rõve. Pornograafiline kirjandus leiab alati trükkijaid ning ostjaid.

Üldmulje teosest on, et Saint-Just ei ole veel valminud isiksus, vaid otsib iseend ja teed eneseteostusele. Revolutsiooni kummar-davad biograafid, kellele meeldiks vooruslik noormees, vaba kõikidest tungidest ja kõva ning selge nagu kristall, vaatavad meeleldi sellest eeposest mööda. Nooruslollus, millest ei maksa kõnelda. Aga kas ainult?

Vahepeal on Louis-Antoine jõudnud Reimsis paar kuud õigusteadust õppida ja sealt ka mingi diplomi kaasa tuua. Kurjad keeled väidavad, et Reimsi diplomeid sai osta ja et sellepärast ei nõutudki väga pikka õpinguaega.

«Organt» ilmub 1789. a mais, niisiis paar nädalat enne revolutsiooni puhkemist, kuid ei ärata tähelepanu ja pealegi keelab tsensuur selle levitamise. Aga ilmumise puhul tuleb Saint-Just Pariisi ja satub siin algava Revolutsiooni rabinasse. Generaalstaadid teevad suuri sõnu ja lubavad maailma muuta. Mirabeau vägev hää! kõlab üle linna. Vaimustav, uimastav õhkkond! Siin tehakse ajalugu! Siin on elu, siin on võim!

Uus plaan on selge: tuleb minna tagasi kodulinna Blérancourt'i ja seal välja võidelda rahvasaadiku tiitel. Louis-Antoine oskab kõnelda, meelitada ja meeldida, mängida viletsate talupoegade ees lahket härrat, töötades neile paremaid päevi.

Aprillis 1790 tuleb ta toime oma elu esimese suure lavastusega. Ajendiks on mingisugused usulise sisuga brošüürid, mis linnavalitsus otsustab avalikult ära põletada. Louis-Antoine tõstab käe leegi kohale ja töötab surra isamaa ja Rahvuskogu eest ja pigem hävida tules nagu see kahjulik kirjandus kui seda vannet unustada. Rahvas valab liigutuspisaraid. Nii noor ja nii õilis! Linnapea ja linnanõunikud kordavad sama vannet, ja nüüd on kõigil selge, et selle tulihingelise noormehe õige koht on Rahvuskogus. Seniks tehakse temast distrikti rahvuskaardi kommandant.

Vahepeal tõuseb Robespierre'i täht. Tema portreed ilmuvad pealinna vaateakendele. Imelik mees, see Maximilien, inetu, sünge, eluvõõras, viletsa häälega, kuigi ta selle parandamiseks sööb hoolega apelsine. Aga millegipärast meeldib ta naistele ja ka meie Saint-Justile — arvatavasti lootustandva poliitilise positsiooni pärast. «Teie, kes Te toetate kõikuvat isamaad despotismi ja intriigi voolude vastu,» kirjutab ta Robespierre'ile, «Teie, keda ma tunnen nagu Jumalat ainult Teie imede kaudu, ma kirjutatan Teile,

Monsieur, et Teid paluda tulla minuga koos minu vaest maad päästma.»

Siitpeale algab nende kahe sõprus ja koostöö. Robespierre, kes oli võrdlemisi saamatu suure publiku ees, vajas just noort atleeti, meeldivat ja efektset, keda võiks enda eest areenile saata. Võib-olla segunesid selles sõpruses ka muud vähem kiitust vääri-vad motiivid. Dominique Jamet on pühendanud nende kahe revolutsioonikangelase suhetele omapärase romaani⁵, mille argumente ja miljöökirjeldusi ajaloolane Pierre Chaunu peab vägagi tõenäoliseks. Robespierre ei tundnud erilist huvi naiste vastu ja revolutsioonilises Pariisis, kus jahvatati vahetpidamata sõnu ja sententse — isegi 4aastased lapsed pidasid tänaval kõnesid! — ja tehti äri röövitud ning konfiskeeritud varandustega, võis ka seksuaalseid väärustusi peita isamaaliku paatose taha.

Aga võimuni on veel mitu pikka aastat ronida. Louis-Antoine ei loobu ka literaadikutsest. Ta asub nüüd hoolega «Revolutsiooni vaimu» kallale (täistitel: *Esprit de la Révolution et de la Constitution de la France*) Koolipoisiliku õhinaga laotab ta lugeja ette, mis ta on raamatutest lugenud ja õppinud. Ta tahab poliitikameestele selgeks teha, et konstitutsiooniline monarhia on parim riigivorm, kui see toetub isamaa-armastusele. «Ükskõiksus isamaa vastu ja enesearmastus on kõige kurja allikas; ükskõiksus iseenda vastu ja isamaa-armastus on kõige hea allikas.» Kas pole geniaalne?

Suurte raskustega saab Saint-Just oma raamatu trükki anda. See ilmub Pariisis juunis 1791. Kahjuks liiga hilja. Just sel tähtsal silmapilgul põgeneb Louis XVI perekonnaga Pariisist, ja kui ta Varennes'is kinni võetakse ja pealinna tagasi tuuakse, on kõigile selge, et monarhia aeg on läbi. Juba ilmumisel on Louis-Antoine'i poliitiline filosoofia aegunud.

Aga Prantsusmaa elu läheb iga päevaga segasemaks. Viimased viljaikaldused on toonud näljahäda. Röövimised ja tapmised on desorganiseerinud majandusliku tegevuse. Provintsid nõutakse vabariigi väljakuulutamist. Kogu suve on Saint-Just palavikuliselt aktiivne, esindab oma kommuuni igal pool, kuid seda vaja. Kodulinn on vaimustuses. Kuid Pariisis tekib mitmesuguseid takistusi, arvatavasti osalt sellepärast, et Louis-Antoine'il ei jätku raha altkäemaksudeks, ja revolutsiooni-Pariis, nagu me juba märkisime ja nagu seda alla kriipsutab Dominique Jamet, oli kõigepealt ärilinn.

⁵ Antoine et Maximilien ou la terreur sans la vertu («Antoine ja Maximilien ehk terror ilma vooruseta»). Paris, 1986.

Siis viimaks ometi tulevad rahvasaadikuvalimised. Saint-Just on populaarne, kuid tähenärijad juristid kuulutavad, et see, kes ei ole veel 25 aastat vana, ei saa olla seaduslikult valitav.

Võib-olla et just sel momendil sünnib Saint-Justi hinges tulevane mõrtsukas. Ta on alati olnud kimbus oma noorusega. Tunne, et ajalugu võib eest ära joosta, ajab ta paanikasse. Juba eeposes «Organt» haliseb ta: «Olen 20 aastat vana, olen teinud halvasti, võiksin teha paremini.» Ka «Revolutsiooni vaimu» kirjutades ohkab ta südamest: «Ma olen oma noorukipõlve ohver.» Ja ka hiljem, kui ta on juba 25, tuleb ikka jälle arvutada vanemate inimestega, kes arvavad, et elatud aastad annavad neile eesõigusi. Võib-olla tuleb siit see ängistusilme, mis kaasaegsetele on silma hakanud ja mis selle algsest kauni näo ebameeldivaks teeb.

Saint-Just on depressiooni äärel. Kõige raskemast näib Robespierre üle aitavat. Jakobiinide seas tunnustatakse Saint-Justi isiksust ja ka rahva hulgas liigub juba tema nimi.

Nüüd kuulutab Prantsusmaa Austriale sõja. Suvi 1792 kuhjab hädaohte üksteise otsa. Rahvas nälgib. Augustis tungivad mässulised Tuileries'sse ja Pariisi tänavaid karjutakse: «Vabadus või surm!»

17. augustil ilmub esimene revolutsioonikohus. Pead langevad. Keegi doktor Guillotin on vahepeal välja haudunud masina tapakunsti mehhaniseerimiseks. Seda peetakse tsivilisatsiooni arengu suurimaks saavutuseks.⁶ «Ohvril on vaevalt aega tunda kaelal kirve külma tera,» öeldakse selle «humaanse» riistapuu õigustuseks. Kuid jääb märkimata, et surma tseremoonia on pikk ja jube. Kõigepealt lõigatakse surmamõistetul juuksed ja särgikaelus; siis seotakse tal käed selja taha ja teda sõidutatakse läbi linna hukkamispäigale, kus ta pannakse kõhuli laua peale, pea läbi giljotiini «prilli». Ja siis hakkab kirves nagnal alla vajuma.

Louis-Antoine de Saint-Just põleb tegutsemishimust. Viimaks ometi saabub 25. eluaasta, mis avab karjääriüksed. 5. sept 1792 valitakse ta Aisne'i departemangu saadikuks Rahvuskonvendis. Ta on kõige noorem rahvasaadik Prantsusmaal.

Pariisis tapetakse parajasti vange. Saint-Just saabub veresauna keskele. Esialgu istub ta vaikselt oma saadikupingil, kuulab, vaatab, vaeb kolleegide, kes rääskavad ja žestikuleerivad. Öhtud veedab ta sageli Robespierre'i juures, kus diskuteeritakse poliitika üle, aga tehakse ka veidi muusikat ja loetakse luu-

letusi. 18. sajandi salongikultuur ei sure nii kergesti välja!

13. novembril saabub suurpäev. Esimest korda tõuseb Saint-Just Rahvuskogu kõnelavale. Ta on kahvatu ja külm ja üllatavalt enesekindel noore kogemusteta oraatori kohta. Juba tema esinemine lööb sumiseva saali vaikseks.

Diskussioonid keerlevad küsimuse ümber, kuidas kuninga üle kohut mõista. Kas kuningat tohib kohelda nagu tavalist kodanikku või mitte? Saint-Just on juba taibanud, et selle *Assemblée* käratsevatel koosolekutel saab ainult kõva plahvatus tähelepanu äratada. Kui keegi teine pole julgenud, siis tema julgeb: Louis XVI ei ole kuningas ega kodanik, ta on Prantsusmaa vaenlane! *On ne peut régner innocemment!* («Ei saa valitseda ja samas olla süütu!») Absuradne lause, aga kõlab hästi. (Huvitav ja üsna tuttav tundub seisukoht, et inimest võib tappa mitte selle eest, mis ta on teinud, vaid põhjusel, et ta on. . .)

Rahvuskogu kuulab, suu ammuli. Nii selgelt, loogiliselt ja külmalt ei ole veel keegi kõnelnud. Siis järgneb tormiline aplaus. Saint-Just on üle öö kuulnud mees.

Nüüd tuleb üks kõne teise otsa. Oraatori külmus ja näiline realism imponeerivad. Arvatavasti märkavad vähesed, et ta vaated igapäevaelule on utoopilised ja vahel isegi lapsikud. Aga kui nad ka midagi märkavad, ei julge nad enam midagi öelda. Sest tema isiksus magnetiseerib, temast hoovab maagilist jõudu. «Ingel» tahab, otsustab, paneb ette, ja rahvasaadikud kuulavad sõna. 19. jaanuaril 1793 saadetakse Louis XVI giljotiinile.

Kuid kuninga hukkamine ei lahenda probleeme. Maa on täis vaenlasi ja vastaseid. Neid tekib üha juurde. Piiridel ähvardavad võõrad võimud revolutsiooni saavutusi. Tuleb ette võtta põhjalik puhastusaktsioon! «Igaüks peab unustama oma kasu ja oma uhkuse. . . Me võidame kõik, või me kõik hukkume!» Terroristide juhtmõte.

Kõigepealt peaks ümber organiseerima kuningliku sõjaväe. Kes saaks ülesandega kõige paremini hakkama? Saint-Just muidugi. Ta on ju lapsepõlvest peale tundnud huvi sõjaväe vastu. Aga sõjamehed ei lase end nii kergesti käsutada. Armeed on omaette maailm, mida mässulised linnasaksad üldse ei mõista. Mõnel kindralil saab süda täis ja ta läheb austerlaste poole üle.

Olukord on pingeline. 6. aprillil luuakse esimene rahvapäästekomitee. Saint-Justi ei kutsuta osa võtma. Aga pole oluline. Ootame ära.

24. aprillil esitab ta Konvendile konstitutsiooni projekti, milles leidub too kuulub

⁶ Pierre Gascar. *L'ombre de Robespierre*. Paris, 1979.

lause: *Tous les arts ont produit leurs merveilles, l'art de gouverner n'a produit que des monstres.* «Kõik kunstid on loonud imesid, valitsemiskunst pole muud loonud kui koletsi.» Ka see lause ei pea paika, kuid kõlab veenvalt. Kindel on küll, et koletised tihti-peale kipuvad valitsema. . .

Mais kutsutakse ta Rahvapäästekomitee juurde, kus ta saab ülesandeks lõplikku vormi panna konstitutsiooni tekst, mille kallal on töötanud ka Voltaire'i õpilane Condorcet.

Juunis võtavad jakobiinid võimu üle. Žirondiinid vahistatakse, kuid nende saatuse ei näi Saint-Justi huvitavat. Ta on endale sepsinud julge voorusliku idealisti maski, kelle vaim liigub kõrgemates sfäärides ja keda niisugune kõrvaline asi nagu inimese surm ei tohi üldse puudutada. Hilisõhtul ja öösiti, kui päevakärest väsinud närvid ei lase magada, märgib ta üles mõtteid tulevase vabariigi «institutsioonide» üle.

Institution on tõsine, väarikas sõna. Sellise tiitliga teost ei lükkaks ükski mõistlik kirjutaja kergekäeliselt tagasi. Pealegi kui autoriks osutub kuulus seltskonnategelane. Kuid ülikiire sündmuste vool ei anna autorile mahti oma suurejoonelise plaani lõpule viia: *Institutions républicaines* ilmub fragmentidena alles a 1800.

Neis katkendites on juttu rahast, abielust, matustest, politseist ja muudest eluküsimustest. Vaatame, kuidas ideaalne Vabariik oma lapsi kasvatab:

«Lapsed kuuluvad kuni 5nda eluaastani emale, kui see neid on toitnud, ja siis Vabariigile kuni surmani.

Emal, kes pole oma last toitnud, ei ole enam ema Isamaa silmis. Tema ja tema abikaasa peavad uuesti magistraadi ette astuma ja oma abielulepingut kordama, või nende abielul ei ole enam mingit tsiviilefekt.

Laps ja kodanik kuuluvad isamaale. Ühine haridus on tarvilik. Lapsepõlve distsipliin on range (*rigoureux*).

Lapsele tuleb sisse kasvatada vaikusearmastust ja põlgus kõnemeeste vastu. Neile õpetatakse lakoonilist keelt. Neile tuleb keelata sellised mängud, kus nad deklameerivad. Neid harjutatagu lihtsate tõdedega. Lapsed mängivad ainult uhkuse- ja kasu-mänge; neil on vaja ainult harjutusi.

Meessoost lapsi kasvatab 5ndast kuni 10nda eluaastani isamaa.

Koolid on määratud 5—10aastastele lastele. Need asuvad maal. Igas seksioonis on üks ja üks igas kantonis.

Lapsed õpivad 5ndast kuni 10nda eluaastani lugema, kirjutama, ujuma.

Lapsi ei tohi lüüa ega kallistada. Neile

õpetatakse head. Nad jäetakse looduse hoolde.

Kes last lööb, saadetakse maalt välja.

Laste kehakatteks on kõikidel aasta-aegadel lihtsakoeline riiet (*toile*). Nad lamavad mattidel ja magavad 8 tundi.

Neid toidetakse ühiselt ja nad elavad ainult juurtest, puuviljast, aedviljast, piima-toodetest, leivast ja veest.» Jne.

Peab tunnistama, et juba teksti tõlkimine võib ajada juuksed peas püsti. Tulge appi, kõik psühholoogid, analüütikud ja muud eriteadlased, ja seletage, mis kirjutaja peaaegu sünnib! Nagu hullumeelse vari lasub kogu teksti kohal. On need hämmastavad pildid sündinud üleväsinud kujutlusest unetutel öödel nagu vastukaaluks õhtul kokkukirjutatud hukatavate nimekirjadele?

Juulis 1793 antakse Saint-Justi hoolde süüdistuskõnede koostamine ja ettekandmine. Selle ülesandega saab ta suurepäraselt hakkama. Surmaingel on täisikka jõudnud, teda ei liiguta ükski valu, ükski ahastus. 8. juulil nõuab ta Žirondiinide päid. 10. juulil saab ta Rahvapäästekomitee täieõiguslikuks liikmeks. 27. juulil saabub sinna ka sõber Robespierre. Nüüd tormavad sündmused. Vahepeal on Marat tapetud (13. juulil). Saint-Just ei jõua enam kõnesid ja süüdistusakte ette valmistada, vaid peab improviseerima. Mis sellest, et andmed jäävad kontrollimata, et tõde läheb valega segamini. Aeg lendab, ei tohi maha jääda. . .

Paari päeva jooksul selgub, et komiteed valitseb hirmuäratav triumviraat: sünge Robespierre, halvatud jalgadega Couthon ja upsakas Saint-Just, kes «kannab oma pead nagu püha altariskramenti». Nende kolme allkiri kinnitab enamasti kõiki surmaotsuseid. Giljotiin käib vahetpidamata. Ja nagiseb. . .

Võim on joovastav, võim kaaskodanike elu ja surma üle. Aga sellest pole veel küllalt. Piiridel käib sõda ja maal valitseb korralagedus. Seal võib lõigata uusi loorbereid. Aga kõigepealt tuleb välja kuulutada diktatuur. Vabariik kasvagu pinnal, mis on enne radikaalselt puhtaks rehitsetud ja läbi küntud. «Vabadus peab võitma ükskõik millise hinna eest.» Otstarve pühitseb abinõu, aga abinõu kahjuks hävitab enamasti otstarbe. . . «Et päästa vabariiki, millest ta oli unistanud,» kirjutab rahvasaadik Levasseur, «oleks ta andnud oma pea, aga ka sada tuhat inimpead enne enda oma.» Surmaingel on jõudnud välja totalitaarse ideaalini: «Te ei pea karistama üksnes äraandjaid, vaid ka ükskõikseid.» Giljotiinikirves töötab, nagu jõuab. . .

Kui diktatuur Pariisis on kindlustatud, kihutab Saint-Just oktoobris Saksa piiri poole Reini armeed «puhastama». Siin on tema võim absoluutne: ei ole vaja arvesse võtta

ühtegi kolleegi, ühtegi ametimeest. Strasbourg'i linnavalitsus aetakse laiali, rikkamad kodanikud sunnitakse sõjaväele ära andma kõik, mis neil on, kas või viimase saapapaari. Tõrkujate majad lõhutakse ja mitu kõrgemat ohvitseri lastakse maha.

Lahinguist võtab Saint-Just julgelt osa. Ta läheb meeeldi sinna, kus kuulid kõige tihedamini vinguvad, ja tema elegantne siluett, alati eeskujulik kravatisõlm, parfümeeritud juuksed ja värviliste sulgedega kübar äratavad imetlust. On see hulljulugus või perversne soov surra nagu teatrilaval?

Saint-Just sõidab kangelasena pealinna tagasi. Maha jääb rüüstatud Elsass.

Muide, sellest võidust on palju kirjutatud ja lauldud: revolutsioonivaimustus hingestas räbalais paljasjalgseid sõdureid jne. Kuid tõelus oli arvatavasti teistsugune. Saint-Just oli juba alguses väejuhid asetanud selge valiku ette: «Kas võit või giljotiin?» Selline dilemma jätab vähe ruumi vaimustusele. Pierre Chau-nu arvab, et revolutsioonarmee võitis peamiselt tänu kuningriigi headele kahuritele. Pealegi reageeris vaenlane üsna loiult; Poola-küsimus köitis Euroopa kuningakodasid rohkem kui Bourbonide saatuse. «Meil kõigil on oma revolutsioon maha suruda,» ütles Katariina II.

Jaanuaris 1794 käib Saint-Just Põhja-Prantsusmaal «korda» loomas, veebruaris on ta juba Konvendi president, ja muidugi ikka veel komitee eksekutiivkäsi. Sõnad ja kõned varieeruvad vähe. Ikka on juttu Voorusest (*vertu*). Voorus, mida keegi ei viitsi defineerida, õigustab kõiki patte. «Vooruseta on terror hukatuslik, terrorita on voorus võimetu.»

Kõik kahtlased peab patrioot üles andma, muidu võib ta ise vahele jääda. Vahistamisi on palju, vanglad kubisevad inimestest, keda valitsus ei suuda enam toita. Siin aitab giljotiin ruumi teha. Ülekuulamistest on juba loobutud. Revolutsiooni vaenlastega ei tohi aega viita. «Aitab sellest, et nad ära tunda,» arvab Couthon. Märtsis lõigatakse hebertistidel pead maha, aprillis likvideeritakse Danton ja tema pooldajad. Iga päev voolab värsket veri hüübinule peale. Surm saadab kõiki igapäevaseid toiminguid, ja rahvas aktsepteerib seda. Françoise Kermina kirjutab, et prantslasi valdas tol ajal üllatavalt sadomasohhistik ellusuhtumine. Mõrvamisi käidi vaatamas nagu teatrietendust, naised

kandsid giljotiinikujulisi kõrvarõngaid ja sõpradele pakuti eineks giljotineeritud kanu. Cambrai linnas anti lastele mängimiseks väikseid giljotiinimudeleid, millega nad harjutasid pea mahavõtmist hiirtel, kassidel, lindudel. . .

Aprillis-mais võtab Saint-Just osa uutest sõjaretkedest põhjaprovintssidesse. (Põletab muuseas maha Aulne'i kloostrit, kust piiskop Balduin 13. sajandil tuli Läänemere rannale lootuses seal vaba rahva riiki luua.) 28. juunil, Fleurus'i võidu järel, tuleb ta tagasi Pariisi, kus komitee liikmed juba omavahel kaklevad. Saint-Justi käsi annab allkirju ja saadab surma sama automaatselt nagu giljotiin. Alfred de Vigny ironiseerib romaanis «Stello» (1832): «Sinu mõtted on puhtad nagu kastetilk roosilehel ja meie siin viriseme mõne vankritäie inimeste pärast, keda sa saadad noa alla iga päev ühel ja samal tunnil. Ja sa ei näegi neid, sa ei puudutagi neid, hea noormees! Sa kirjutad ainult nimesid paberile! — ka mitte seda: sa näed nimekirja ja kirjutad alla! — isegi mitte seda: sa ei loe seda üldse, kirjutad vaid alla!»

Kuid lõpuks reageerib rahva enesealalhõiuinstinkt. Kui järg jõuab Konvendi liikmete kätte, märkavad need, et kannatuste piir on ületatud. Surmahirm annab julgust vastu hakata. 27. juulil 1794 (revolutsioonikalendri järgi 9. terminooril aastal II) kukutatakse diktatuur. Robespierre'i ja Saint-Justi, kes kogu eelneva öö on töötanud oma kõnede kallal, ei lasta enam sõna võtta. Triumviraat, Revolutsioonikohtu eesistuja ja nende kaastöölised vahistatakse. Pariisi kommuun püüab neile appi tulla, aga vabastuskatse ei õnnestu. Kell 2 öösel leiab aset lahing linnavalitsuses. Robespierre tahab end maha lasta, kuid purustab ainult lõualuu, Couthon saab haavata, Robespierre'i vend Augustin hüppab katuselt alla. . . Saint-Just ei tee midagi, ei ütle midagi, tema näos ei liigu ükski lihas.

Järgmisel hommikul langeb surmaotsus. Kell 6 õhtul logiseb hukkamõistetute vanker üle Seine'i silla Vabariigi väljaku poole. Robespierre ja Couthon lamavad vankripõhjal, verised ja oigavad. Saint-Just seisab püsti, kahvatu, sirge nagu rooma raidkuj. Ta ilme on ükskõikne; mitme magamata öö järel mõjub füüsiline väsimus arvatavasti uimastina. Kõrvus suriseb veri. Kas ta üldse kuuleb kirve naginat, kui see alla vajub?

TOOMAS HAUG

SALAKORTERIST LINNAVALITSUSSE

Tänavu möödub 100 aastat eesti naisliikumise algusest — 1887 hakkas ilmuma Lilli Suburgi toimetatud ajakiri «Linda». Muidugi on see piirithäbis võrdlemisi tinglik, sest näiteks naisajaloo klassik Lydia Koidula oli selleks ajaks juba surnud. Lilli Suburg seevastu jõudis täis kirjutada eesti naisajaloo esimese lehekülje ja jaksas alustada veel teistki, tehes nõnda kokkuvõtte naisliikumise esimese perioodi (1887—1917) saavutustest. Eesti esimesel naiskongressil 1917 rääkis ta nõnda: «Seda vahvat väesalka, seda Eesti naiste vaimuväge, kes, oma lootuslippu kõrgel hoides, vapruses särades oma vabaduse, õiguste, inimsuse au eest võitlusele, enne nägemata kogu Eestis, välja astub, seda Eesti naiste värskest elust hõõguvat ühendust tertivan ma armastusest leegitseva südamega. Oh, et ma teie, mu kallid suguõed, ridadesse ei või sammuda.»

Niisuguses meeleolus sammuti naisliikumise teise perioodi (1917—1940). Kui esimese perioodi tähtsamate tegelaste kohta leidub kirjanduslugudes jm laiali pillatuna üsna palju andmeid, siis teisest perioodist on teateid hoopis napimalt. Osalt ilmselt sellepärast, et uutes oludes ei paistnud naisliikujad enam nii ülevas dramaatilises valguses kui varasemal ajal. Aga osalt ka sellepärast, et nimetatud perioodi Eesti ajaloo os üldse kitsamate teemade kaupa ja intiiemsemalt vähe uuritud. Tehkem sedapuhku selle valge laigu kahan-damiseks sissevaade ühe võrdlemisi unustatud naistegelase ellu ja loomingusse. Meie vaatlusalune sündis «Lindaga» peaaegu ühel ajal ning astus Eesti ajaloo väikele lavale 1905. aasta revolutsioonivaatuses. Episoodiliselt oleme teda viimasel ajal kohanud H. Wuolijõe mälestusteraamatust ja Kingisepa-filmis «Saja aasta pärast mais».

Alma Ostra-Oinase (16. IX 1886—2. XI 1960) elukäik avaliku tegelasena, poliitikuna ja kirjanikuna ilmutab ühe osa eesti rahvusliku mõtte ja ühiskonna ajaloost. Veidi lihtsustades võib öelda, et see on lehekülj sajandialguse Euroopa demokraatia indukt-siooni ja reduktsiooni ajaloost, mida saame jälgida näiteks eesti naisliikumise ajaloo kau-du.

Alma Ostra sündis Tartumaal Vastse-Kuuste vallas Sillaotsa talus; alghariduse sai 1893—98 Tartus Schwarzzi elementaarkoolis; õppis lühikest aega piimatalitust G. Faure'i meiereis; jätkas kooliteed Tartu Puškini-nimelises tütarlastegümnaasiumis (1901—

05). Oma autobiograafias (KM KO, f 194, m 19:11) esitleb A.O. ennast üleannetu vigu-rivändana; meie kohus on siit aimata tulevast revolutsionääri.

Puškini gümnaasiumis kujuneb põranda-alune õpilasring, A.O. toimetab käsikirjalist väljaannet «Koit». 1903. a lõpul võtab asi poliitilise ilme, tekivad sotsiaaldemokraatlike aadetega ühendused, omavahel tutvuvad hilisemad revolutsiooni- ja riigitegelased. Mälestuskirjutises «Jooni revolutsioonilisel tegevusel» (koguteos «Punased aastad» I, 1932) mainib A.O. N. Kõstnerit, A. Oinast, Alma Ani (hiljem Ast), Amalie Unti ja K. Asti. Salaja peetakse ühendust Venemaa sotsiaaldemokraatliku parteiga, loetakse «Isk-rat». 1905. a algul tullakse avalikult välja. «Pidasin kõnesid, refereerides Bogdanovit ja Plehhanovit, paar teemat oli filosoofiliste küsimuste alalt,» meenutab A.O. Järgneb kirev põnev aeg vaimustet revolutsioonilist tegevust, illegaalset idüllit, mis lõpeb 1905. a detsembris peaaegu terve Tallinna sotsiaal-demokraatliku linnakomitee arreteerimisega. Edasi tuleb nädal Toompea vanglas (kus ka Tuglas oma tulevast näälimehe naist vilksami si võre vahelt näeb), neli kuud Vene tänava arestimajas ja mai algul 1906 sõidab A.O. koos paarisaja inimesega asumisele Tobolski kubermangu Irtõši kaldale. «Toidu saamine oli hõlpus, hinnad muinasjutuliselt madalad. Aega veetsime lugemisega. Sügiseks olime kõik põgenenud,» võtab ta selle aja-järgu ise kokku. Läbi Peterburi ja Narva naasnud, jätkab ta põrandaalust tegevust Tallinnas, 1907. a suvel käib kohaliku esindaja Londonis sotsiaaldemokraatide kongressil, kogeb enamlaste ja vähemlaste lõplikku lahkulöömist, loobub illegaalsust ja otsustab jätkata õpinguid. Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsis tutvub A.O. iga masti vasakpoolsete tegelastega, muu hulgas V. Kingisepa ja J. Anveltiga. «Et saada usaldusväärset nime, õiget passi ja ustavustunnistust, otsustasin abielluda — fiktiivselt. Tegin ettepaneku J. Anveltile, kes oli nõus. 1909. a abiellusime Peterburis saksa teatris.» Hiljem abiellub A.O. päriselt Aleksander Oinasega (28. XII 1887—2. II 1942). 1910. aasta sügisel astub Peterburis Bestuževi kõrgematele naiskursustele füüsika-matemaatika ja filosoofia teaduskonda, kust 1915 peab lahkuma sõja-vastase kõne pärast (paralleelselt jätkus tegevus sotsiaaldemokraatliku partei Peterburi komitees). Järgneb heitlik ajajärg Narvas,

kodukohas, Võnnus, 1917—18 on A.O. Eestimaa kubermangu tootluskomitees (et takistada toiduainete väljavedu) ja toimetab ajalehte «Sotsialdemokrat» (tarvitades nimekuju Alma Anvelt-Ostra), mis enamlaste poolt suletakse abstraktse humanismi tõttu. Uue ülesanneterohke tegevusperioodi võtame kokku «Eesti avalike tegelaste» (1932) ja «Eesti biograafilise leksikoni» (1926—29; 1940) abil. A.O. on Eesti Ajutise Maanõukogu liige 1917—19; Asutava Kogu ja I, II, III ning IV Riigikogu liige Eesti Sotsialistliku Töölise Partei saadikuna; Tallinna linnavolikogu liige; Tallinna linnanõunik ja hoolekandekesakonna juhataja (1924—34), seejärel vandeadvokaadi abi. Õppis 1920 Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas ja 1921—29 õigusteaduskonnas. Tsiteerime EBLi (1940): «A-il 1927—34 oli ta Eestimaa Töölisühingute Keskliidu juhatusel liige. Ta on a-st 1925 olnud Eesti Lastehoolekande Keskkorralduse juhatusel liige ja a-ni 1934 ühtlasi juhataja, mainitud keskkorralduse sihtasutiseks «Eesti Lastekaitse» muutmisest (1939) peale selle nõukogu liige, 1925—32 Eesti Lastekaitse Ühingu juhatusel liige, a-st 1926 Eesti Lastesõprade Ühingu juhatusel liige ja on aktiivselt osa võtnud ka E. Akadeemiliste Naiste Ühingu Tallinna osakonna tegevusest.»

Eesti naisajaloo kirjutaja ütleb A.O. avaliku tegevuse kohta järgmist: «Alma Ostra-Oinas on esimene eesti naine, kes omab poliitilisel areenil nii kõrget positsiooni. /- - / Linnanõunikuna on tal täita raske ja vastutusrikas ülesanne, kuid ta võitleb huvi ja andumusega sotsiaalsete olude parandamise eest. Eriti kannab ta südamele laste ja nooruse küsimusi, (Eesti Vabariigi algul puudus veel üldisem arusaamine laste ja naiste eriõigustest. — T.H.) Tema ajal asutatakse mitmed uued lastekaitse ja hoolekande organisatsioonid, kus ta töötab ka ise kaasa, püüdes kontakti luua ametliku hoolekande ja seltskondliku hoolekandelise tegevuse vahel.» (Helmi Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Lund, 1957, lk 98). Asutava Kogu päevil oli A.O. üks neist, kelle eestvõttel loodi Eesti Naisorganisatsioonide Liit (1920, aastast 1930 Eesti Naisliit, juhataja 1920—40 Marie Reisik), mille vedamisel (muu hulgas ülemaalistel naiskongressidel) nõuti nn täisõigust, teostati sotsiaalreformide (naiste hariduse, kutsetöö, samuti tervishoiu, hoolekande ja abieluseaduse edendamise). A.O. avaldas kaks romaani, brošüüri «Laisk laps» (1932) ja tõlkis A. Adleri raamatukese «Raskelt kasvatatavad lapsed» (1932); toimetas 1923—27 «Ametiühenduslist Kuukirja», avaldas kirjutisi Naisorganisatsioonide Liidu aastaraamatuis, ajakirjas «Naiste Hää» jm. Lõpuks lisagem, et 1940—41 võttas A.O. advokaadina Tapal, Saksa okupatsiooni ajal

tegutsetes Eesti Raudteevalitsuse tõlgina, areteeriti kevadel 1944 ja uuesti sama aasta sügisel; kandis ära tookordses eriolukorras mõistetud Saastase vanglakaristuse ja jäi kuni surmani Eestist eemale oma sugulaste juurde. Maetud Intas.

Püüdkem seda faktirägastikku mõtestada 1930. aastate vaateveerult. 1930. aastad olid Eesti ajaloos kahtlemata kõige mitmekihilisem aeg. Ühiskondlikku teadvust mõjutas ühelt poolt veel ärkamisaja järelvägi, teise äärmuse moodustasid uusajalikkud küünikud. Pärast 1934. a riigipöört teatavasti demokraatlikud jõud konsolideerusid, demokraatlikke riigikorralduse ideid propageeritakse igal võimalikul puhul, avaldades uuele režiimile nõnda pidevalt kaudset survet, ja mis ehk veelgi olulisem — valgustatakse riigikodanikke, hoitakse pinget üleväl. Isegi Jaan Tõnissoni sajandivahetuse idealism lööb jälle paatoslikult leegitsema. Suurt tähendust omab 1905. a põlvkonna programm ja isiklik eeskuju. Ilmub ohtralt mälestusi ja ülevaateid demokraatlike õiguste eest peetud võitluse ajaloost ning selles osalenute ennastalgavast tegevusest. Alma Ostra kuulub kahtlemata väljapaistvamate hulka, tema *image*'i loomisel pole see juures sugugi tähtsusetud naiselikud omadused. Oma mälestustes kirjeldab A.O. ülimalt detailselt kõiki 1905. a seiklusi, konspireerimist, jälitamisi, võimude altvedamist, kinolikke põgenemisi ja külmaverelist tegutsemist. Trükikoja eksproprieerimise katsetel on 19aastase A.O. käsutada olnud koguni 30—40 meest. Sel taustal ei tundugi ülepakutuna Marta Lepa meenusus: «Mäletan, kuidas ta astus esimene kord üle mu ukse-läve — maailma äravõitja näoga, julge, iseteadva kõnnakuga, pea musta läkiläkiga kuklasse visatud, nagu oleks ta oma rinnaga tahtnud kõik müürid läbi murda. Iseäranis veetlesid ta suured sinised silmad ja kõlaline madal rinnahääl. «Vaata kus Eesti Jeanne d'Arc!» /- - / Ta peaks alati punast lippu kandma, veetlevalt hulga ees kõndima, seda vaimustama ja võitlusse viima.» Need pole M. Lepal üksnes revolutsiooniroomantilised fraasid. A.O. enda sõnul mindud 14. oktoobril 1905 pärast koosolekut «Volts» rongkäiguga parteile sõjariistu muretsema nõnda: «Mina sammusin ees linnakomitee lipuga ja kahel pool kõrval 2 komitee liiget, üks suure kirvega ja teine kangiga. . .» Kui 1929. aastal H. Kruus ja P. Treiberg (Tarvel) asutavad «1905. aasta Seltsi», mis asub koguma vabadusvõitluse mälestusi, siis on A.O. üsna ootuspäraselt esimeste liikmeks palutute hulgas. (Need olid M. Martna, K. Ast, A. Rei, A. Ostra-Oinas, E. Vilde, J. Teemant, Tuglas jt, vt KM KO, f 172, m 10 : 8.)

1905. a värvikatest episoodidest koorub

mitmekülgse tegevuses väljenduv ühiskondlik idealism. Vahest kõige paremini on seda portreerinud K. Ast A.O. 50. sünnipäevale pühendatud kirjutes, mille teravik on sihitud autoritaarse riigikorra ja uue «vagel-inimese» vastu. «Nii nagu see naine noore tütarlapsena 1905. aastal pidas hõõguvaid kõnesid tööliste kogumistel ja rahvakoosolekutel, olgu kinnistes saalides, avalikkudel platsidel, tehistes, metsas või salakorterites, — niisama näeme teda iseseisvuse saabumise aegadel küpse daamina seisvat kõnetoolil suurtes auditooriumides, kujutagu need endast marulisi miitinguid või elevusrikkaid kongresse. /- - / Nii nagu ta Asutava Kogu kokkustumise eel lööb lahinguid eesti omariikluse vastastega, niisama sõdib ta vapside liikumise kulminatsiooni päevil võõrsilt sisseveetud ideoloogia vastu, mis ähvardab lämmatada rahvast ja selle vabadusi.» 1917. aastal, mil avaldati palju kauneid programme ja õilsaid üleskutseid, deklareerisid A.O. mõttekaaslased järgmist: «Meie ei ole enamased, ei vähemased. Me tahame lihtsalt sotsiaaldemokraadid olla.» Kuid möödapääsmatus geopolitiilises konkreetsuses liigituvad A.O. vaated ja tegevus siiski selgesti mõõdukasse, reformaatorlikku suunda.

Tõsi on seegi, et 1905. a põlvkonna omaaegne ühine meelsus jaguneb elu vastuoludes. Rahvusliku ajaloo järjepidevus tuleb aga ilmsiks 16. IX 1936 «Estonias» A.O. auks peetud kontsert-aktusel, kus avakõneleja käsitleb juubilari tegevust otse ärkamisaegses laadis (samm-sammult metsakülalast üles tulevikku pürgimine jms) ning sümfooniaorkester mängib avamängu — «Kalev ja Linda».

Viimane toob meelde intrigeeriva küsimuse: milline oli revolutsiooniliste meeste ja naiste vahekord 1905. a vabameelsuslaine ajal? Peame silmas, et naised ei olnud sündmustesse sattunud juhuslikult, vaid tegu oli sihikindla naisliikumise algusega (1907 asutatakse esimene naisorganisatsioon Tartu Eesti Naesterahva Selts), naiskõnudusega, millel A.O. arvates oli ka oma «ideaalne kuju», kaks ja pool aastat Inglismaal «vaba ja demokraatliku rahva keskel elanud» Minni Kurs-Olesk — «noor, ilus, agar, vaimukas» ja muidugi sotsialist. Ometi ei teki kellelgi tarvidust meesküsimuses erilist seisukohta võtta, suhted kujunevad karske idealismi alusel. Ja kuigi K. Ast mäletab hiljem kevadisi paadisõite Emajõe ja valgeid öid, teatab A.O. kategooriliselt: «Tolleaegsel noorusel ei olnud aega ega mahti tantsida, lõbutseda, kurameerida. Temal lasus, vähemalt tema enda kujutluses, tohutu suur ülesanne — lammutada vana maailmakord ja luua uus, ideaalne kord selle asemele.» Nii et võime üsna kindla peale väita: meie nais-

liikumine algas ja arenes unisoonis meeste poolt taotletud kõrgemate eesmärkidega, käidi vennalikult käskikäes. Selget keelt kõnelevad sellest ka Vera Poska-Grünthali raamatud «Naine ja naisliikumine» (1936) esile tõstetud nimed: Veera Jõgever, Helmi Põld, Johanna Päts (Voldemar Pätsi abikaasa), Linda Eenpalu, Ida Hellat, Alice Kuperjanov, Helmi Jansen, Aliide Teemant, Mari Ramot, Linda Jürman (Vilde abikaasa), Minni Kurs-Olesk (Lui Oleski abikaasa), Johanna Kitzberg, Ella Lüüs (prof Ado Lüüsi abikaasa) jpt. A.O. abikaasa A. Oinas (Elo Tuglase vend) oli samuti tähelepandav poliitika- ja majandustegelane, kandis mitut puhku ministriportfelli (1919 pidas siseministrina oma vana Peterburi seltsikaaslase V. Kingissepaga salajasi läbirääkimisi, mistõttu astus ametist tagasi) ja toimis aktiivselt töölisliikumise heaks.

Ent nüüd Alma Ostra ilukirjandusliku toodangu juurde. Ta esimest proosaraamatut «Aino» (1923) võime nimetada lüüriliseks või impressionistlikuks romaaniks. Teos on noorestilik ja väga naiselik, võimalik, et selles pihitakse neid tundmusi, mida avalikus tegevuses mehiselt varjata tuli. Nimitegelane Aino läheb eesti talust suurlinna Peterburi, elab läbi pika ja kurnava platoonilise armuloo mängur-armastaja Tooniga, langeb bruttaalse võtja Jaan Oksa saagiks ja lõpetab elu enesetapuga. Süžee on aja järgule võrdlemisi tüüpiline, literatuurne. A.O. biograafiaga naiselt oodati teistsugust etteastet. H. Raudseppa ärritas teose eluvõõrus ja lihtlabane meheigatus. A. Jürgenstein märkas «Ainos» ehteestilist armastust, võlvat *sordino*'t. M. Sillaots võrdles A.O. romaani peategelast Metsanurga, Lutsu ja Kärneri proosatüüpidega, kes kõik kuuluvad muuseumi. «Alalised meeleolu-kriisid, igavene enesega mitterahulolek, sagedad laugele tükkivad pisarad, loid teguvõimetus ning enda meeleolude ja tunnete kallal juurdlemine — see on kahe Aino (teine on Kärneri oma — T.H.) elusis. /- - / Mõne lühikese aasta kestel jõuavad mõlemad neitsid tütarlapse-east väsinud ja tülpinud rauga-ikka.» Järgneb hinnang tõu küsimuses, mis on seda huvitavam, et A.O. teine teos «Lendva» käsitles omal moel tõu algelisi omadusi. «Kuid juba alul oustasime endid mitte veenda lasta, et vallandamatult minevikusilmusesse oleks lämbumas kogu rahvas, et väsinud oleks viimseni tõuveri, et — oleksime h ä ä b u m a s tervikuna. Pigemini usume, et ebasoodsad arenemistingimused on haigestanud üksnes osakese tõuverest, ning et eelvaadeldud tüüpe tuleb võtta nähtudena, mis küll osutavad haigunud vereliblede olemasolu, kuid ometi lubavad eeldada tõu- t e r v i k u alles olemuselt veatu olevat.» (Neli «inimest ilma elu-

loota». «Eesti Kirjandus» 1927, nr 11, lk 607—610.)

Kuigi romaan on kuidagi hajuv ja intensiivsusetu, märkame tagantjärele, et selles on naise hingeelu siiski üsna mitmekülgset valgustatud, sinna kuulub ka põhimõtteline psühholoogiline ebajärjekindlus, millest meesarvustajad aru ei saanud. Eriti intrigeeriv on märgata koguni feministlikke mõtteid: «Ta hakkas end sugereerima kujutelmaga naise ülesannetest ja naise tähtsusest kultuuris. Miks ei võinud õigus olla neil, kes oletasid, et praegune mehe kultuur naisele sootu võõras, et naise omapärane vaba kultuur — õrnem, ilusam ja salapärasem oleks? Avalikuks võitluseks ja mässuks ei ole ehk veel aeg tulnud. . . » Tähelepanu äratav ka Jaan Oksa tegelaskuju, aga et teos autori andmetel on põhiosas valminud aastail 1914—16, siis on kokkusattumus kirjanik Jaan Oksaga ilmselt paljas juhus.

A.O. edasise kirjatöö seisukohalt osutub «Ainos» kõige tähtsamaks põlvkonnaomane maa ja linna vastandlikkuse teema. Suurlinn on heitlik, petlik ja hukutav, maal toimivad müstilised, fataalsed, ürgjõulised seaduspärad. Oma teises romaani «Lendva» (I ja II 1936, «Noor-Eesti Kirjastuse» sari «Rahvaraamat») käsitleb A.O. teoorjuseaegset suletud külaühiskonda XIX sajandi teisel veerandil. Kogu kujutus on kirjutamisajast nii järjekindlalt ja veenvalt võõritatud, et kellelgi ei tulnud enam pähe nõuda teoselt autori elulugu. Nüüd on A.O. kirjanik oma kunstilise kavaga, kellele kriitika (M. Sillaots, H. Paukson) jagab tunnustust hea rahvaraamatu eest. Kirjandusloolises vaates märkame enamatki.

«Lendva» ilmus ajal, mil eesti romaan tegeles usinalt minevikuga, otsis rahvusliku ajaloo intiimseid või kuulsusrikkaid lehekülgi. H. Raudsepa aastaülevaates ühendub A.O. teos nõnda Lintropi, Mäelo, Metsanurga, P. Krusteni, Hindrey, Mälgu jt uusimate raamatutega. Ühist tausta luuakse veel kommentaaridega: «Mälestuste teel tagasi mineviku sukeldukes võib tekkida kahesuguseid hoiakuid. Võime seda teha olevikust pettunud elupagulastena, kes kuldsed mineviku idüllid rahuldavad oma romantilisi tundeid. Aga selle pessimistliku elupagulase kõrval võib tekkida hingelaad, mis tungustab oleviku edasijõudmist ning otsib sellele minevikustki põhjendust. Sest kõigest pettumustest ja eksimustest hoolimata me olme kogu aeg olnud t õ u s e v r a h v a s, kes mõnekümne aasta jooksul on tohutut saatnud korda.» (Eesti romaan 1936. aastal. «Looming» 1937, nr 3, lk 324.) Sellest märkame, et A.O. teine proosateos on esimesega samasuguses seoses, nagu põimuvad tegelikult ajalooos *hääbuv tõug* ja *tõusev*

rahvas. Muidugi on need põlvkonna märksõnad, kes koges mõlemat eriti dramaatilisel, seisib n-õ kahe tule vahel. Mingil kombel on need põimunud «Lendvas» endaski, mis kirjeldab jõulise ja tumeda talupoja psüühikat ja maailmapilti. Esiplaanil on naiste ja meeste vahekorrad, talutoimingud, vastuolu mõisaga, lõpuks lüüakse opman maha ja põgenetakse linna. Dialoogid on rahvapärased murdekeelsed, hingeelu ehtsalt primitiivne. Kõigest ujub läbi uskumuste ja viirastuste salapärase udu (lendvaks käimine, luupainajad, Nõia Kadri moonused, hämarad aimused ja vaatamängud). Räägitakse palju, peaaegu vahet pidamata, aga jutt käib omas ajas, keegi ei näita üles hilisemat tarkust, ei eksi sõnadega. Jääb mulje, nagu vaataksime läbi ajaagu salaja pealt, ilma et keegi teaks või sellest hooliks, ennast muutma või näitama hakkaks. Seesugune efekt ongi vahest A.O. algupärane saavutus. Kirjanduslike konventsioonide kasutamises on ta aga võrdlemisi ebalev ja kriitika heitis talle ette diletantlikku vormikäsitlust. Muidugi tundusid siis konventsioonid palju tähtsamad kui praegu, nüüd võime suhtuda leebemalt. Pealegi oli «Lendva» laad perspektiivikas, esivanemate rekonstrueerimine on jätkunud vaibumatu hooga. Loeme näiteks ühe lõigu: «Mari läks tööle. Ta rõõmustas väga Luuliku Mari tuleku üle, kuid see tõi endaga kaasa musta varju. Või oli see sama vari, mis saatis kogu tema tööd ja püüdmist, mis talle ei andnud öösel und ega päeval rahu. Mari murdis veel enam tööd teha. Pidi olema mingi pääs sest viletsusest. Tal oli nagu vingerdaks nad kõik vakladena kuival, kuumal kivil ja nagu valvaks nälja irvitav lõust, et keegi neist ei pääseks säält ära ronima, isegi mitte musta mulda pagema.» See toob kergesti meelde Mats Traadi romaani «Puud olid, puud olid hellad velled». Mõlemad sümbolid — Ostra *Kruusamäe* ja Traadi *Palanumägi* — koondavad üheaegselt vaime, üht ja sama ühiskonnajärku. Mõnevõrra liialdades võime Traadi romaani pidada «Lendva» algatuse kunstiküpsuse väljenduseks.

Harrastuskirjanik, kelle elutöö raskuspunkt asus ju mujal, võis oma loomistööga rahule jääda. (Oma nao andmetel on ta isegi ajanud asju, et «Lendva» rootsi keelde ümber pandaks, võib-olla mõjutas teda H. Pauksoni toodud paralleel Selma Lagerlöfi loominguga.) Võimalik, et tähtsaim töö oli veel ees, poolautobiograafilise romaani «Aadam Krulli tütre» käsikiri jäi pooleli, kuid hoolimata sellest — üks on kindel — Alma Ostra nimi tuleb lisada akadeemilise kirjandusloone neljanda kõite teise raamatu romaaniülevaate peatükki.

MAREK STRANDBERG MAIT LAND URMAS RAUDSEPP JAANUS HARRO

QUO VADIS, SOCIUM?

«Vikerkaar» on ikka kurtnud noore filosoofilise ja ühiskondlik-poliitilise mõtte kasinuse üle ning olnud sunnitud üha avaldama «küpsete» mõtlejate kirjutisi, nii et ajakirja on koguni hakatud pidama 20 aastat omadega hiljaks jäänud põlvkonna hääletoruks. Nüüd oleme lõpuks saanud ühe kapitaalse loo ka noorte endi sulest. Toimetusel pole käepärast viimaseinstantsilist tõde kirjutisest tõusvate põhimõtete küsimuste lõplikuks «paikapanelmiseks». Näiteks ei ole päris selge, kuidas suhtub sellesse materialistlik ilmvaade, kui autorid, TRÜ üliõpilased, võtavad oma ühiskonnakäsitluse nurgakiviks «informatsiooni» mõiste. Autorid jätvad oma i-d ka ise targu täppideta, püüdnud vaid väitega, et «klassivõitlus, aga samuti ühiskondlik tootmine on ka infokogumine». Aga kui neil on õigus ja nad on teostanud filosoofilise pöörde, mida tooks see endaga kaasa ideoloogias ja poliitikas? Kas ei muutu siis kohe ka informatsioon tootmisvahendiks? Ja kelle käsitluses asub infomonopol? Kes on sel juhul ühiskonnas valitsev klass? Jne, jne. Loodame, et leidub lugejaid, kelle tõsimarksistlikule südametunnistusele kirjutis tundub «aluste õnestamisena», nii et nad ei saa mitte vaiki olla. «Kahtlase» loo publitseerimisel lähtub toimetust mõttest, et kasulik on avaldada «viljakaid vigu» kui «kulunud tõdesid».

Saateks

Inimkonna teatud arengutasemel muutus üldmõistetavaks informatsiooni olulisus. Mitmete on see tõdemus mõtteainet pakkunud, mitmesuguseid teoreetilise ja praktilisema kallakuga ideid on tekkinud — kahjuks seni rohkem mujal kui meil. Seetõttu ei tohiks käesolev, informatsiooni ühiskonna struktuuri määrava faktorina esitav käsitlus meie lugejale päris kohatu tunduda.

Seda, kui tähtis on teave või tema puudumine sotsiaalsele tervisele, võime praegu

kõikjalt kuulda. Seoses «stagnatsiooniperioodi» tagajärgede likvideerimise ajastu algusega kõneldakse tihti ka avalikustamise puudumisest, informatsiooni varjamisest ja moonutamisest ühiskonna elutegevuses tolle orgaanilise häire perioodil. Niisiis tuleb ka meil oma järeldused teha.

Soovituseks

Kõigi seniste ühiskondade ajalugu on olnud informatsiooni kogumise ajalugu.

Kas tuleb tuttav ette?

Ainult üks sõna erineb «Kommunistliku Partei manifesti» esimese peatüki avalausest. Seal on kõigi seniste ühiskondade ajalugu vaadeldud klassivõitluse ajaloona.

Engels lisab hiljem, et kõneldud ei ole esiajaloo, inimkonna kirjalike allikate poolt valgustamata arenguastmest.

Püüame siinkohal lühidalt ja lihtsustatult esitada universaalsemast algest lähtuva käsitluse. Klassivõitlus, aga samuti ühiskondlik tootmine, on ka info kogumine. Aga info-töötlus leidis aset juba enne ühiskonna lõhestumist antagonistlikeks rühmitusteks. Info kogumine ei ole inimespetsiifiline, kuid on inimesele eriti iseloomulik.

Sellepärast ta paljusid, sealhulgas meid, huvitabki.

(Kellele järgmised lõigud kummalised ja võõrad näivad, võiks kohe pöörduda alajaotuse «Inimene ja püramiid» juurde — et hiljem algusse tagasi tulla.)

Informatsioonist

Kuna esitatavas mudelis ja arutelus asub informatsiooni mõiste kesksel kohal, tuleks enne asjaga põgusalt tutvust teha. Vaatamata sellele et informatsiooni kui terminit kasutatakse ohtrasti, on see mõiste argikõnes vähe läbi mõeldud. Mis on informatsioon? Inimese jaoks eldkõige teadvustatud seos asjade vahel. Reaalsuses eksisteerib tohtu hulk objekte. Kui nüüd üht objekti kujutada

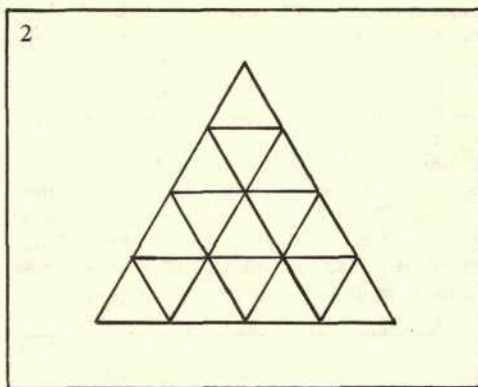
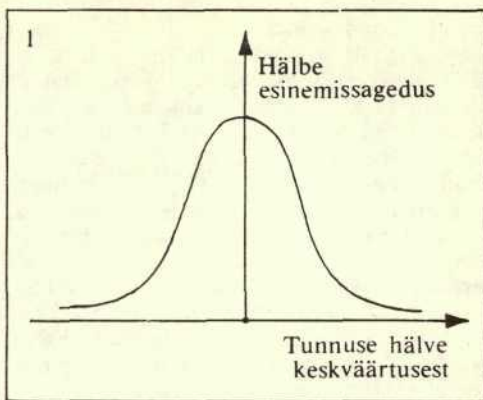
teise kaudu või näiteks ühe objektide hulga seada vastavusse teine objektide hulk, siis nimetatakse seda **info kodeerimiseks kandjale**. Ilma kodeerimisprotsessita pole informatsiooni mõistest mõtet rääkida. See tähendab, et «puhta», s.o ilma kandjata info esinemine on välistatud.

Kodeerimisprotsessi vastandiks on dekodeerimisprotsess, mille tulemusena loodud seos objektide vahel taasteadvustatakse — esitatakse mõnes muus koodsüsteemis. Kodeerimise ja dekodeerimise tulemusena toimubki **informatsiooni levimine**.

Info kui mõiste ei tähenda iseenesest ei tõtt ega valet. Tõesus ja väärus on info omadused. Kui nähtus ei sisalda antud kontekstis kumbagi infoliiki, on tegemist **müraga**. Kui informatsioon tähendab seoste ja struktuuride kujunemist, siis müra viib seoste nõrgenemise ja katkemiseni. Info töötlemine võimaldab ammutada uut infot, müra töötlemine annab üksnes müra.

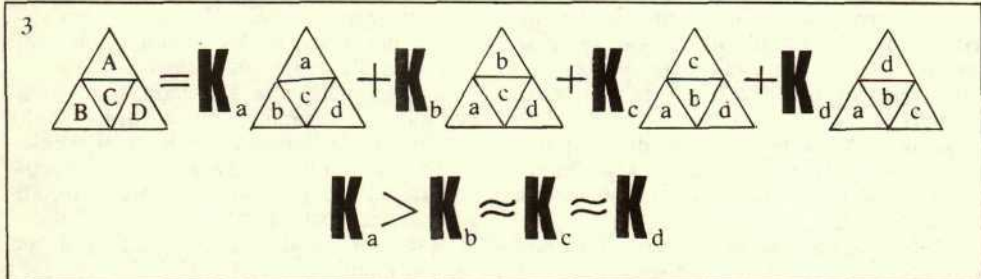
Struktuuride moodustamisest

Kujutleme mingit mõistuslikku info kogumit, seaga tegelevat üksust (loom(?), inimene, planeetidetagune humanoid). Üksused kuuluvad gruppidesse, mis loovad teatud tüüpi seoseid, või teisiti lausudes: need grupid genereerivad mingit liiki informatsiooni. Edaspidi nimetame ühtse semantika huvides neid gruppe lülideks ja lülide ühendusi kogumeiks. Lülid paikneb kogumis seda kõrgemal tasemel, mida efektiivsemalt ta genereerib infot ja ühtlasi mida tulemuslikumalt ta genereeritult tarbib. Sellest eeldusest on tõenäoline järeldada, et kogumil on üksainus tipmine lülid. Igal madalamal info tarbimise tasemel on üha rohkem ja rohkem lülisid. Mis tahes antud tunnuse järgi läbiviidud üksuste paigutus statistilises süsteemis vastab ligikaudu normaaljaotuskõverale (joonis 1). Iga lülid kasutab erinevat kodeerimismeetodit; aga kui kõrgeimal tasemel on saadavad koodsüsteemid teineteiseks ümbertõlgitavad, andes ikka umbes sama hea infotöötuse, siis iga madalama taseme lülid paikneb seal paljuski oma koodsüsteemi kehvusest tingitult, mis avaldub selles, et sama taseme lülid puhul ei saa koodsüsteeme üksteiseks ümber tõlkida.

Sellisel juhul kujuneb välja püramiidile lähedane struktuur, mis ääretult lihtsustatult näeb välja nii nagu joonisel 2.

Kuna kogum tervikuna vaatleb ja loob erinevat liiki seoseid, võime reaalselt kogumit kirjeldada kui teatud alakogumite kompositsiooni. Reaalsesse kogumisse läheb alakogum sisse mingi kaalukoefitsiendiga. Kui suur on alakogumi kaalukoefitsient K , sõltub loodavate seoste hulgast (see on põhjustatud kahest asjaolust: objektide arvust ja seoste loomise efektiivsusest). Mida enam seoseid genereerib mingi lülid, seda suurem on ka tema K ja seda suuremat rolli mängib selle lülid poolt tipmistatud alakogum reaalses kogumis (joon 3).

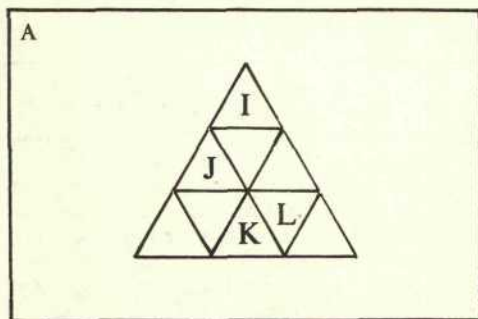
Idealiseeritud kogum

Idealiseeritud kogumi puhul eeldatakse, et lüli ei genereeri teadlikult valeinfot ega müra, säilitamaks oma taset alakogumis ja tema poolt tipmistatava alakogumi kaalukoefitsienti (üldkogumis — püramiidis). Idealiseeritud variandi puhul on kogumi struktuur määratud kogumi poolt loodavate seostega — hierarhia kujunemise määrab ära iga lüli võime infot genereerida ja tarbida. Info level tasemelt tasemele töötavad nn loomulikud filtrid, sest iga lüli kasutab ja saab parasjagu niipalju infot, kuipalju immanentsed objektiivsed eeldused seda võimaldavad, ja genereerib seoseid niipalju, kui suudab.

Mitteideaalsel (reaalsel) juhul

Eksisteerib aga ka teistsuguseid filtreid. Filtri töötamisel võib eristada kaht põhilist printsiipi: a) informatsiooni ümberkodeerimine ühe lüli poolt teistele antud ajamomendil mõistmatusse koodi ja b) informatsiooni segustamine müraga.

Sellisel kujul töötavad filtrid eksisteerivad kõigis üleminekukohtades tasemelt tasemele ja lülilt lülile. Iga lüli piirneb seega filtritega ja kasutab neid suuremal või vähemal määral oma asukoha säilitamiseks kogumis. Vaatleme näiteks kogumit alljärgneva struktuuriga:

Lülid tegelevad vastavalt J, K ja L tüüpi seoste loomisega, ning omades paratamatut piirangut (nad ei suuda tegelda ju kõigega), saavad vastava lüli kaudu seoseid ka I tüüpi nähtuste kohta. Oletame, et I-lüli lähtub printsibist olla tipmine ja mitte alandada K_1 väärtust. Oletame veel, et objektiivselt toimivad protsessid, mille tulemusena I tüüpi seoste hulk (mõeldud on tõeseid seoseid) väheneb. Nüüd võib I-lüli genereerida valeinformatsiooni ja säilitada sellega oma koha kogumis.

Eeltoodud käsitlus oli küllalt staatiline. Kui vaadata kogumite käitumist ajas, ilmnevad veel mitmed võimalused konstrueerida filtreid.

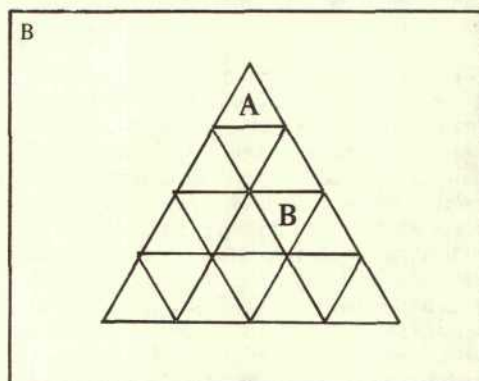
Mida suurem on lülide hulk kogumis, seda pikem on kogumi reaktsiooniaeg (t_1)

välisele muutusele. Samas aga vastab igale lülile ja ka kogumile tervikuna relaksatsiooniaeg (t_2), mille jooksul antud informatsioon kaotab oma aktiivsuse. Kui nüüd genereerida ja edastada infot nii, et ajavahemikku t_1 satub rohkem kui üks teistele lülile või ülejäänud kogumile aksepteeritav infohulk, siis lüli või ülejäänud kogum ei võta saadetud vastu mitte kui infot, vaid kui müra. Kui aga edastada infohulk oluliselt pikema aja jooksul kui t_2 , toimub retseptiooniprotsessis info moondumine.

Nüüd peaks lugejal piisama teadmisi antud printsiipidest lähtudes veel kirjeldamata filtreid konstrueerida. Kui ta seda juba teinud/näinud ei ole.

Kogumi dünaamika

Vaatleme järgneva ülesehitusega kogumit

Oletame, et A-lüliga tipmistatud alakogumi kaalukoefitsiendi K_A kõrge väärtus pole tingitud enam üksnes adekvaatseimast objektiivsete seoste töötlemisest, vaid olulisel määral ka väära informatsiooni genereerimisest tõese asemel (või tõesele juurde). Neis tingimustes võib väiksema K väärtusega alakogumi tipmine lüli (näiteks B) taotleda struktuuri ümberkorraldumist. Oma kavatsuste elluviimiseks tuleb ta suurendada enda tipmistatud alakogumi kaalukoefitsienti, regenereerides vääraste infosse kodeeritud tõest infot, ja/või genereerida müra teiste alakogumite K-de vähendamiseks.

On mõistetav, et teatud tingimustel võib lüli B ka ülespoole «udu ajada».

Lugeja võib ette kujutada situatsiooni, kus mitu alakogumit omavad võrdse kaalukoefitsiendi ja nende vahel kujuneb konkurents. Konkurentsist väljub võitjana alakogum, mille struktuur soveldeb paremini ümbritseva seosteruumiga.

Äsjakirjelatud protsessi võib nimetada revolutsiooniks.

Kas tõusta või mitte tõusta?

Miks lülid tippu püriavad? Reaalsust jälgides ilmneb, et objektid on püsivad vaid seostes. Paljunimetatud kvarke, teadaolevalt elementaarsete mateeriaosiseid, pole siimaale iseseisvatena jälgitud. Kirjeldatakse vaid seoseid nende osiste vahel, mis kujutavad endist füüsika kriteeriumide järgi enam või vähem püsivaid süsteeme.

Objekt reaalsuses pürib suurema stabiilsuse poole — kui ta seda ei teeks, lakkaks ta olemast. Stabiilsus eeldab erinevaid ja kindlaid sidemeid kaasobjektidega.

Niisiis sõltub objekti heaolu seoste moodustamise efektiivsusest.

Inimene ja püramiid

Kirjeldatud infopüramiid sobib hästi inimühiskonna mudeliks. Individuaalset olemist on võimalik kirjeldada konkreetse indiviidi parameetrite kogumiga. Me ei saa parameetrite arvu kindlaks määrata ja ütleme, et indiviid paigutub nende alusele temale omasesse punkti n-mõõtmelises ruumis. Kuid meil ei olegi tarvis tungida nii suurde avarusse. Kindlasti pole kõik parameetrid ei ühiskondliku ega individuaalse olemise jaoks võrdse tähtsusega. Käesoleval juhul mõõdame inimese kohta sootsimusi tema käsutuses oleva informatsiooni hulga, kusjuures viimane termin on totaalne — temasse mahub nii info igapäevases tähenduses kui ka indiviidi suutlikkus, informeeritus selle infoga midagi peale hakata. Siin peaks tegema veel ühe klausli. Mäletame, et informatsioon on mõiste, mis ei tee vahet tõese ja väära vahel. Rääkides info jaotumisest ühiskonnas oleme aga sunnitud seda tegema. Tõeseks nimetame praegu informatsiooni, mida on võimalik eesmärgipäraselt kasutada, vääraks aga kasutamiskõlbmatut teavet, milles tõde esineb kodeeritud kujul. (Tõe kodeerimine vales lähtub printsiibist: kui kõigest võimalikest seostest jätta välja valed seosed, saamegi teada tõe. Järelikult on mõeldav, et indiviid või nende grupp regenereerib tõe.)

Infopüramiid ja olemispüramiid

Metoodilistel kaalutlustel postuleerime kaks teineteisest sõltuvuses seisvat ühiskonnapüramiidi, mille teineteisele vastavuse aste ajas muutub. Üks neist kujutab endast tõese info püramiidi. Mida rohkem tipus indiviid paikneb, seda võimsam infokandja ta on ja seda suuremad on tema tunnetuslikud võimalused, millest omakorda sõltub adaptatsioonimehhanism. Siit üks võimalus muuta oma kohta teises hierarhilises struktuuris, mille nimetasime **olemispüramiidiks**, kuivõrd temas peegeldub konkreetse ühiskonna sotsiaalne koostis.

Pole raske kujutleda olemispüramiidi kihtideks ja lülideks jagunemas. Muidugi tuleb arvestada, et püramiid on siiski kokkuleppeliselt valitud üksus, idealiseeritud struktuur, nagu pole reaalsuses kindlat piiri ka kihtide ja lülide vahel. Väga hästi sobib püramiid illustreerima ühiskonda, mida iseloomustab riigi olemasolu — riigist kõneldes on püramiidi juba ammust aega võrdluseks toodud.

Teatavasti nimetas Lenin klassideks suuri inimrühmi, kes erinevad oma kohalt ühiskondliku tootmise ajalooliselt kindlaksmääratud süsteemis, oma suhtelt ühiskondlike tootmisvahenditega, oma osalt ühiskondliku töö organisatsioonis ja ühiskondliku rikkuse omastamise viisilt ja ulatuselt. Võime lisada, et klasse vahel eksisteerib ka infolõhe. Informatsioonimõõde võimaldab eraldada allüksusi klasside seeski. Tõepoolest, suurkapitalist paikneb oma klassivennast väikeomanikust olemispüramiidis võrratult kõrgemal. Ütleme nii: tema käsutuses on rohkem infot ja ta kohaneb tegelikkusega paremini.

Kujutleme olukorda, kus infopüramiid kattub olemishierariiaga. Võib uskuda, et selline struktuur säilib stabiilsena. Kahtlemata püriavad alla jäänud ülespoole. Kuid ülalolijad on küllalt «targad», et oma kohta hoida. Allajäänute üritus paistab küllaltki lootusetuna. Nad mõtleavad meeletehete:

Kuidas saavutada õiglust?

Selleks on vaja infot. Kõigepealt, igasugune rahvaliikumine eeldab, et inimesed on jõudnud oma seisundi viletsuse äratundmisele. Kui nad ei tea, et mõisnik polegi jumalast, või et naabruses ehitatud vabrik mürgitab nende marjamaad, jääb kõik vaikseks. Teatava info hankimisel aga pilt muutub. Alakihtides kujuneb aktiivsuskolle, millel on võimalusi levida. Kui tendentsid on küllalt üldised ja info liikumine vähe piiratud, võib spontaanseid koldeid tekkida mitmes kohas korraga. Nüüd huvitab meid:

Kas neil on võimalik midagi (m)uuta?

Rahva hääl kõlab jumala häälena vaid siis, kui ta on küllalt vali.

Püramiidi tipp teeb kõik enesest sõltuva, et säilitada **status quo**. Tal on selleks mitmed head eelisvõimalused. Ta võib takistada aktiivsuskolle ümber olevate kihtide ja uute alamkogumite kaasahaaramist. Ta võib sunnata need jõud koguni protesteerijate vastu.

Kuidas tipp allajäänuid suunata?

Olemispüramiidi tipp kehtestab infomonopoli. Ta teab, et areng on tema suhtes halasamatatu, ja püüab hoida allkihtide vaimu vajalikes piirides. Selleks võtab tipp kasutusele filtrid.

Uut infot võidakse sünteesida ühiskonnas või väljaspool seda. Arvesse tuleb ka juba mingile püsivale kandjale talletatud teave, varem informatsiooniks saanu, mis pole veel läinud üldisse ringlusesse. (Kapitalismi kraahi kirjeldava marksismi olemus on praegu, rohkem kui sada aastat pärast selle loomist, inimkonna enamusele tundmatu.) Niisiis, on olemas teatud info, mida püramiidi kesk- ja alumised kihid võivad kasutada võimutäiuse vastu. Tipp peab hoiduma seepärast käsi rüpe unustamast. Kõigepealt reguleeritakse filtre läbilaskvust. Osa informatsioonivoolust selekteeritakse välja. Püsivad infokandjad likvideeritakse või piiratakse nende levikut. Info genereerijate suhtes, kui nad asuvad haardeulatuses, rakendatakse vaimset ja füüsilist survet. Kehtestatakse monopol naaberühiskondadest saabuva info, aga ka omaenese uue info levimiskanaleile.

Püramiid lakkaks olemast, kui filtreid kasutaks ainult tipp. Kõik eelnev nagu ka kõik järgnev on iseloomulik kõigile püramiidi kihtidele ja lülidele. Filtermehhanismid töötavad ka tervete kogumite vahel.

Tipp on absoluudile lähemal kui keegi teine, tema infotõttus on kõige ulatuslikum, kõige eesmärgikindlam ja ühiskonnas silmatorkavam.

Vaikuses jõuab kõrvu iga sosin

Kui ainult piirata ja keelata, läheneb ühiskond infovaakumile. Kas vaikus on tipule hea? Ei ole väga hea. Inimene on ju teavet koguv ja töötlev olend. Teda ei saa vaikusega lõpmatuseni nüristada, lihtsam on teda hulluks ajada. Inimene otsib. Aga ükski tõke ei hoiu kinni viimsetki piiska. Produktiivne info võib pääseda igatsevatesse kõrvadesse ja ajudesse.

Lärmis ei kosta selgeid sõnu

Mitte ilmaasjata ei seisa olemispüramiidi tipus «informeeritud» pead. Vaikus pole neile kasulik, aga pole ka tingimata vajalik. Nende käsutuses on infolevi teed, kuhu suunatakse produktiivse info asemel midagi muud.

Informatsioon võib meie jaoks olla kas tõene või väär. Järelikult valib tipp alla lubatavat infot. Valiku toimumine iseenesest kujutab juba adekvaatse infostruktuuri lõhkumist, suunab sellega adressaadi maailmapilti ja genereerib teadlikku valet. Hea meelega loobuksime seda infoks nimetamast, sest idealseeritud püramiidis ronisid indiviidid üles ja kukkusid alla, püüdes kasutada tõest infot, ja saidki just tõese info hulga järgi ära määratud. Valel on lühikesed jalad. Nimetagem väärat informatsiooni desinformatsiooniks ja öelgem taas juurde, et ta sisaldab kodeeritud tõese info. Veidi hiljem näeme, et

kodeeritudki info võib püramiidi ümber kujundada. Seetõttu **kombineerib** tipp desinformatsiooni **müraga**, milles, nagu mäletate, pole mitte mingit informatsiooni. Meilt võidakse küsida: mida kujutab endast müra reaalsuses? Küsime vastu: mida kujutab endast massikultuur?

Reeglina tipp tunneb asja. Sotsiaalsete ja psühholoogiliste seaduspärasuste toel manipuleeritakse oskuslikult inimeste teadvusega. Müra ja desinfo räga loob illusioonide räga, millest läbi murda pole igapäevasele jõukohane. Läbimurdeta aga infopüramiidis ei tõuse. Muidugi genereeritakse müra kogu püramiidi ulatuses. Nagu infot ja desinfotki. Levimisteede kontrollijad oskavad valida ning õiges kohas kätt alla või ette panna.

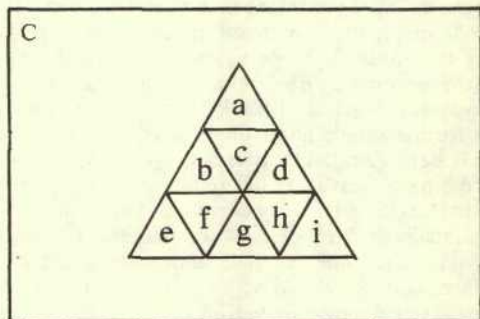
Lõhed ja pinged

Infopüramiid käitub küllalt labiilselt, kuna inimkonna progress toimub tänu genereeritud info mahu suurenemisele.

Küld olemispüramiidi ideaaliks on lõplik kihistumine. Nii vastandlikud asjad koos eksisteerida ei saa. Tekib olukord, kus kahe püramiidi teineteisele vastavus väheneb kriitilise piirini, mille taga on olemispüramiidi põhjalik ümberkorraldamine. See võib olla sotsiaalne revolutsioon.

Vaatame mudelit

Vaatleme suurima kaalukoefitsiendiga alakogumit (olemispüramiidi), mille tipmiseks lülik on a.

Arvame, et b omab soovi olemispüramiid ümber korraldada. Seda võib ta realiseerida mitmel viisil. Esiteks on kujuteldav, et asudes tipu vahetus läheduses, suudab b tõrjuda välja a ilma püramiidi kui tervikut oluliselt ümber korraldamata. Seda võiks ajaloolisele ainesele tuginedes nimetada paleepöördeks. Nagu mudelilt näha on, ei hiilga parimad infogeneerijad siin revolutsioonilisusega. Olemispüramiidi olemus ei muutu.

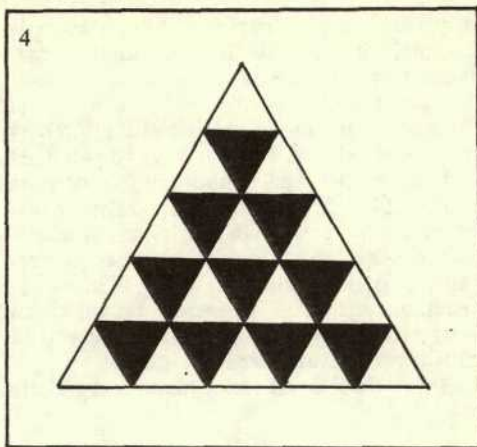
Teiseks, lülid e, f, g, h, i ei saa tõustes olemispüramiidi peaaegu puutumata jätta. Ülalpool on arvestatav vaenulik jõud. Seega

tuleb senine hierarhia lõhkuda, ent igasugune lõhkumine tähendab vägivalda. Vägivald sõltub aga samuti informatsioonist. Mis juhtub siis, kui lüli g või h (olgu vahemärkusena öeldud, et lüli taga nii siin kui eespool tuleb näha kogu selle lüli poolt tipmistatud alamkogumit) aktiveerub ajastul, mil infopüramiidis pole olemispüramiidi lõhkumiseks veel küllaldaselt tegusaid seoseid? Küllap midagi dekabristide ülestõusu taolist. Veel praegu teame XIX sajandi vene revolutsioonilisi demokraate utopistideks nimetada, kuid ilmselt ei olnud lihtne ühe kapitalistidevastase peamise jõuna näha proletariaati, mida praktiliselt veel olemas ei olnud. Näeme, et adekvaatne informatsioon olemispüramiidi purustamiseks tekib teataval ühiskonna arengu etapil, et see on ümberkorraldusteks tarvilik.

Tõenäoliselt kujundatakse olemispüramiidi ümber järgmise mehhanismi alusel. Revolutsioonilise tähtsusega informatsiooni kasutajad leiavad levikanalid olemispüramiidis allpool asetsevate laialdaste kihtide juurde. Mitte asjata ei pidanud Lenin revolutsioonilise liikumise teatud arenguetapil vajalikuks ajalehe asutamist. Informatsioonist nagu püsistiki saab relv alles siis, kui ta oskaja käes on. Põhimõtteliselt tuleb siin arvestada sedagi, et tipule vastuinfo levitamise keskus võib appi võtta desinformatsiooni niisama hästi kui informatsiooni. Kui kihid ja lülid liikvele lähevad, pole tipp järelikult olnud kompetentne seda ära hoidma, ja suhteliselt lühikese aja jooksul kujuneb välja uus püramiidi ja struktuur. Revolutsioon on toimunud.

Hoides toolist kinni

Hierarhilises süsteemis on demokraatia mõiste suhteline. Paraku tunneb ajalugu ka äärmuslikult ebademokraatlikke püramiide, mida iseloomustab erakordselt väljaarendatud kunstlike filtrite korraldus. Siinkohal võiks lisada mõned seni nimetatamata infoleviku piiramise võimalused, millel on ka kurb kogemuslik kate. Hitleri režiim Saksamaal valis välja teatud alamkogumid kui kehtivale riigikorrale kõige ohtlikumad (siia ei kuulu muidugi juutide ja teiste «mittetäisväärtuslike» gruppide ja rahvuste hävitamine, mis kujutas endast pigem desinfo ja müra manifestatsiooni). Tekkinud püramiid võiks välja näha umbes nii nagu joonisel 4. Muidugi ainult tinglikult, sest püramiid ja loodus ei salli tühja kohta. Viimane annabki lootust, et kõik diktatuurirežiimid on ajutised. Kui püsiv võib teatud aja vältel niisugune valitsejale mугandatud püramiid siiski olla, näitab Kampuchea kogemus. Sorbonne'i haridusega mehed Pol Poth ja Ieng Sary kõrvaldasid olemispüramiidist teatud vahelihid sootuks

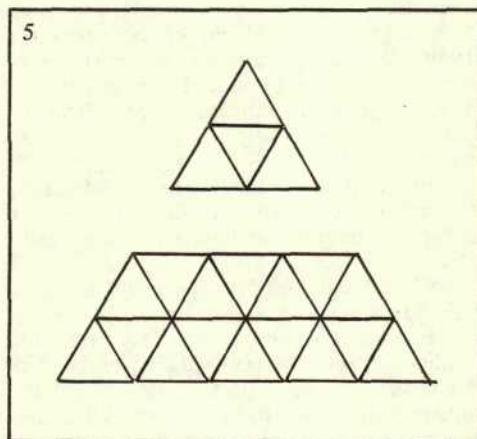

(joonis 5). Ilma välisabita poleks seesuguses ühiskonnas niipea korda majja saadud. Inimeste puhul on infotöötuse ulatusel ka individuaalsed bioloogilised piirangud. Kui suutlikumad infopüramiidis kõrguvad hävitada, kulub kaua-kaua, enne kui ammandamatu talentideallikas rahvas jaksab lõhet kinni nõeluda.

Piiratud mahu tõttu oleme meid huvitanud probleemidest üle libisenud linnulennul. See-eest jäi kaasamõttelejale avaralt ruumi. Mõjuga käesoleva kirjutise skemaatilisus ja poolelijäänud formuleeritus lugejale stimulaatorina trügimaks infopüramiidis kõrgemale. Enne viimast punkti tahaksime siiski välja öelda

Millisena kujutleme ideaalset infopüramiidi

Siin puuduvad täiesti igat liiki kunstlikud tõkked infoleviks. Loomulik me ei välista ja kõikide indiviidide bioloogiliste eelduste võrdsust ei usu, sellepärast jätame kujundi «püramiid» maksma. Kuid puudub huvi infot oma lüli huvides ära kasutada. See tähendab,

et puudub riigi struktuur. Mis omakorda tähendab, et ideaalne infolevi saab võimalikuks kommunistlikus süsteemis.

Kommunism tegelikkuses tähendab ju kõrgetasemelist materiaalist baasi ja ümberkujunenud inimest. Meie arvates võivad need eeldused realiteetideks muutuda üksnes vaba infolevi läbi. Me asume kommunistliku informatsiooni arenenud sotsialismi alastadiumis. Arvatavasti puudub arenenud sotsialismi ja kommunismi vahel ülemineku staadium, aga suisa iseenesest asi siiski ka edasi ei lähe. Järelikult on aeg leida teed infovõrivate avamiseks.

Info vaba levik vähendab energiakulu

ja infokadu, kiirendab infolevikut. Informatsiooni mõju kasutegur suureneb plahvatuslikult kuni loodusseaduste poolt dikteeritud piirini. See oleks tohutu samm edasi, arvestades ajaloo senist kulgu — inimkonna progressi peamiseks takistajaks on ikka olnud inimene ise.

Kindlasti on kommunismile ülemineku paratamatuks tingimuseks «uut tüüpi» inimese kujunemine. Sõltub ju temast ka materiaaltehnoloogilise baasi arengutase. Võimatu on kujutada «vana tüüpi» inimesi «uut tüüpi» kasvatamas. Uus inimene peab vanast evolutsioonieruma, ja selleks tuleb luua tingimused.

Selleks on vaja informatsiooni.

TIIT MADE

NENDE NÕORED. NENDE KOOL II

Ameerika Ühendriikides on riiklike üldhariduskoolide monopol. Kuna need aga polevat kunagi hästi töötanud, siis pidas president Ronald Reagan vajalikuks muude uuenduste seas tugevdada ka erakoolide positsioone. Ta surus Kongressis läbi seaduseelnõu erakoolidele maksusoodustuste andmiseks. Analüüsiti ka koolide finantsolukorda ja tuvastati, et koolide «tootlikkus» on pidevalt langenud. (1929.—1930. aastal kulutas riik ühele õpilasele 478 dollarit aastas, 1958. aastal — 1123, 1981—82 — 2670 ja 1985—86 — 2910 dollarit.) Rohkem kui õpetajate palgatõus on selles süüdi õppevahendite kallinemine. Viimastel aastatel võtab väga palju raha nn koolibürokraatia (1949.—50. aastal tuli ühe administraatori kohta 523, 1979.—80. aastal 295 ja 1985.—86. aastal juba 272 õpilast), kelle palgad on õpetajate omast palju kiiremini kasvanud.

Valitsusele esitatud uurimuses väidetakse, et 2 miljonit õpetajat pole üldse võimelised kaasaegsel tasemel hindama õpilaste teadmisi.

1987. aastal alustati õpetajate atesteerimisega. See võtab 3 aastat aega ja tekitab kahtlemata palju paksu verd. USA rahvuslik haridusnõukogu töötas välja standardsed nõudmised. Kuna USAs on osariikide valitsustel õigus otsustada, kas nad Washingtoni otsuseid täitmiseks võtavad või mitte,

siis on selle tööga alustanud vaid 30 osariiki. Kolm nendest on otsustanud oma koolid ebakompetentsetest õpetajatest puhastada. Arkansases on juba vallandatud 10% atesteerimiseksamitel läbikukkunud, Georgias — 12% ja Texases umbes 4%. Lisaks kompetentsuseksamitele hinnatakse õpetaja oskust suhelda klassiga. Vanemaid pedagooge, kellel on raskusi kaasaegsete õppeprogrammide selgitamisega, kuid muidu saavad oma tööga kenasti hakkama, saadetakse kohustuslikult kursustele.

On muidki probleeme kui ebakompetent-sus. Alklassides on 27—28 õpilast, aga normiks on 20. Nõutakse ka palkade «korrigeerimist» ja töö kvaliteedi stimuleerimist. Viidi sisse nimetus «parim õpetaja», mille eest makstakse 15% palgalis. Vastavalt valitsuskomisjoni ettepanekule ongi otsustatud tõsta õpetajate aastapalka 72 tuhande dollarini ehk keskmiselt kolmandiku võrra. Koostati ka nn «ametiredeli plaanid», mille kohaselt osariikide haridusjuhid said õiguse oma äranägemisel reguleerida õpetajate töötasu ning koormust.

USAs kulutatakse haridusele 6,8% rahvuslikust koguproduktist (ca 200 miljardit dollarit). Haridusküsimusi uurinud valitsuskomisjoni arvates sellest ei piisa, et pakutud reforme ellu viia. Näiteks et muretseda igale õpilasele oma arvuti, suurendada mate-maatika ja rakenduslike ainete tundide arvu

või pikendada õppeaastat (sest õpilased ei suuda praeguse õppeaja jooksul kogu programmi omandada). Kuid mõtete elluviimine on raha taga kinni. Vaja läheks veel 23—25 miljardit dollarit aastas. USA haridustöötajad peavad rahapuuduse pärast olema koolireformidega tagasihoidlikud, ehkki nad teavad, miks ja kuidas seda teha.

Jaapanilt püütakse viimastel aastakümnetel õppust võtta nii majanduses, ühiskonnaelul juhtimises kui ka haridussüsteemi korraldamisel. Jaapanlased on aga oma peaministri Yasuhiro Nakasone eestvedamisel pannud oma «6-3-3-4»-süsteemi kahtluse alla (6 õppeaastat algkoolis, 3 keskkooli madalamal astmel rangelt diferentseeritud õpetust vastavalt laste võimetele ja edasistele soovidele, 3 aastat keskkooli kõrgemal astmel — Euroopa mõistes gümnaasiumis —, mille vältel süvendatakse teadmisi ülikooli astumiseks, 4 aastat ülikooli). Ei kahelda süsteemi ratsionaalsuses ega viljakuses, vaid leitakse, et see süvendab sotsiaalselt ebasõbralikult poliitilist konfrontatsiooni ning sunnib inimesi otsustama oma tuleviku üle siis, kui tulevikuplaanid ei pruugi veel selged olla. Kuna Jaapanis valitseb põhimõte «töökoht kogu eluks», siis võib kujuneda väga tülikaks, kui lapsepõlves valitud amet on osutunud valeks.

Valitsuse egiidi all töötava Jaapani Kultuuri- ja Haridusnõukogu poolt väljatöötatud, XXI sajandi nõudmisi arvestavat Jaapani haridussüsteemi arendamise filosoofiat kannab mõte: «hariduse andmist tuleb käsitada kui katset anda noorele põlvkonnale edasi maa kultuuritraditsioone». Põhiprintsiip: inimese haridustase ja karjäär peavad olema otseselt määratud ainuüksi isiklike võimete ja saavutustega. Võib küll muuta ära «6-3-3-4»-süsteemi, kuid hariduseandmise spetsialiseerumine vastavalt noorte ja laste võimetele peab jääma. Võib küll muuta lihtsamaks ülikoolide sisseastumiseksamite süsteemi, kuid nõudmised peavad jääma endiselt kõrgeks. Võib küll püüda tõsta õpetajate kvalifikatsiooni ja täiustada õpetamise meetodeid, kuid need peavad olema vahetult seotud Jaapani ühiskonna ja tema majanduse arendamise põhiprintsiipidega. Võib küll luua mitmeastmelise ametialase ettevalmistuse riikliku süsteemi, kuid Jaapani perekonna ja lastevanemate pikaajalised sidemed oma töödandjate-firmadega mõjutavad ka edaspidi last tema tulevase elukute valikul.

Jaapani kool on tööstuse vundamendiks, valmistab ette niisugust kaadrit, nagu see parajasti vajab. Tööstusettevõttes aitavad korraldada koolide materiaalsel baasi, dikteerivad õppeprogramme elemente ja vahel koguni õppimistingimusi.

Jaapani laps peab alluma rangetele nõudmistele juba varasest lapsepõlvest peale. Paljud vanemad saavad oma 4—5aastased «silmatrad» spetsiaalsetele «ettevalmistuskursustele», et seejärel üritada neid panna valitutele ja andekamatele mõeldud prestiižikatesse lasteaedadesse, mis avavad tee veelgi mainekamatesse koolidesse. Seal pääseb edasi ülikoolidesse ning siis maailmamaine firmaadesse. Kõik see on maast madalast ette programmeeritud. Umbes 20% lastest pääseb nendesse ligi 23 tuhandesse «päevasesse koolieelsesse asutusse», mis garanteerivad mõnusa edasijõudmise tulevases elus. Nendes lasteaedades on väikesed grupid, iga lapsega tegeldakse eraldi, igapäev on «teise kirjaoskuse» õppimiseks oma arvuti. Sellel õpib laps peagi ära mängud, joonistamise, skeemide tegemise ja üldise suhtlemise. Elu on võitlus ja konkurents, seda sisendatakse lapsele niipea, kui ta hakkab midagi aru saama. Kuid konkurents viib ühiskonda edasi. Juba koolis on vaja saavutada kõrgeid tulemusi, siis on edu tulevases elus tagatud. Jaapani koolilapsed on võtnud selle mentaliteedi omaks. Nad on sunnitud õppima usinasti, sest ühiskond on seadnud sellised tingimused. Muidugi «viskab ka neil aeg-ajalt ära». Siis peidavad nad oma puhta ja hoolitsetud koolivormi pargipõõsasse, tõmbavad ranitsast välja punkarite «vormiriided» ning lähevad mõneks tunniks suurt linna mööda sihitult kolama või lõõgastuma, nagu ütles ajakirjanikule 17-aastane Yumi Yatanabe. Kuid siis tulevad nad kenasti tagasi, otsivad pargipõõsasse peidetud riided ja lähevad korralike koolipoistena koju järgmise päeva tunde ette valmistama.

Üheksandas klassis läbivad Jaapani koolilapsed eksamite kadalipu. Siis selekteeritakse lõplikult välja, kes jätkab keskkooli kõrgemal astmel, kes läheb ametikooli, kes tööle. Keskkooli lõpetanud peavad kõrgkooli pääsemiseks tegema terve rea kurnavaid sisseastumiseksameid, mille sooritamine on kindel tee «kõrgemasse seltskonda» ja tagab hiljem tasuta töö. Seda aega kutsuvad Jaapani noored «eksampõrguks». Nii mõnigi ei pea sellele pingele vastu. See on traagiliste ajaleheuudiste ajajärk Jaapani ühiskonnas.

Kavandades hariduselu ümberkorraldamist XXI sajandi vajaduste rahuldamiseks leiab valitsuse hariduskomisjon, et tuleb veelgi rohkem arendada suunda anda andekatele õpilastele autonoomset õpetust, eraldada nad keskpärastest ja tagasihoidlike võimetega lastest. Tuleb luua ühiskonnale vajalik ja võimekas «ajustrust».

Lääne-Euroopas juhitud Prantsusmaa haridussüsteemist. Euroopa Majandusühendus soovib seda koguni oma kõigile 12 liikmesriigile, kellest mitmed võtsidki prants-

laste kogemused 80ndate aastate alguse haridussüsteemi reformimisel arvesse. Näiteks Belgias, kus kooliõpetuse reform toimus 1983. aastal, peavad 6—18aastased käima koolis kohustuslikult, kuid viimased kaks aastat võivad nad valida täieliku ja osalise õppeprogrammi vahel. Teisel juhul antakse auditoorset õpetust 340 tundi aastas ehk 15 tundi nädalas. Ülejäänud aja võivad noored töötada eratöökodades, kauplustes, väikeettevõtetes.

Nii Prantsusmaal kui Belgias on ajalooliselt kujunenud ning hiljem ka põhiseadusega kinnitatud kolme tüüpi koolid: 1. «vabad koolid»; 2. linna- ja provintsskoolid; 3. riiklikud koolid. Ülekaalus on katoliikliku kalla-kuga ja eravaldues asuvad koolid, mis on kõige mainekamad, pingeliste programmidega ja avavad tee parimatesse kõrgkoolidesse ja ettevõtetesse. Linna- või provintsiühimude mõjusfääri koondunud koolid saavad oma raha kohalikest eelarvetest, mistõttu linna-võimud võivad kujundada nendes koolides ka omale meelepärase õppeprogrammi, valides aineid kohaliku tööturu vajaduste rahulda-miseks. Riiklikke koole on suhteliselt vähe, kuid nende seljataga on riigieelarve vahendid ja nad on mõeldud madalama sissetulekuga perekondade lastele.

Algõpetus kestab Belgia koolides 5 aastat. Algklassi õpilane saadab koolis mööda suure osa oma päevast: hommikul 4 tundi, siis 2—2,5tunniline lõunavaheaeg, pärast veel 2 tundi. Lõunasöögid on tasuta, kuid vaese-mad lapsed söövad riigi kulul. Reeglina jää-vad lapsed pärast tundide lõppu kooli, et õpetaja juhendamisel lahendada koduseid ülesandeid. Kõik püüavad suurema osa üles-andeid koolis ära teha, et koju jääks vähem tööd. Kõiki tunde, välja arvatud kehaline kasvatus ja teine keel (prantsuskeelsetes koolides flaami, flaamikeelsetes prantsuse keel), annab algklassides üks ja sama õpetaja. Kaks korda aastas (talvel ja suvel) on ek-samid, jooksvaid hindede ei panda.

Varem kehtis nii Prantsusmaal kui Bel-gias põhimõte, et «pole halbu õpilasi, on viletsad õpetajad». Nüüd on sellest loobutud.

Uus kord võtab arvesse õpilaste erinevat võimekust. Nõrgemad õpilased koondatakse «1 B» klassi, kus on tunduvalt lihtsamad programmid ja praktilise tööoskuse andmine on tugevalt esiplaanil. Teoreetiliselt on jäetud võimalus, et kui mõni «1 B» klassi õpilane teeb õppetöös edusamme, võidakse ta viia üle «normaalsesse» klassi. Kuid, nagu öeldud, programmid on erinevad.

Uus keskkool koosneb kolmest 2aastasest tsüklist. Esimest nimetatakse jälgimise või vaatlemise etapiks, kus selgitatakse välja iga õpilase võimed. Kõik õpivad (välja arvatud «1 B») haridusministeeriumide poolt kinni-

tatud ühesuguste põhiprogrammide ja tunni-plaani alusel. Iga ainet annab eri õpetaja, õpilased teevad kaks korda aastas eksameid, jooksvaid hindede ikka ei panda. Õpetajatest koosnev «klassinõukogu» otsustab, kas õpi-last saab üle viia järgmisesse tsükklisse või mitte.

Teine etapp kannab nime «orienteerimise tsükkel». Kuna võimetest on selge pilt, peavad pedagoogid nõu lastevanematega, mille järel lapsed jagatakse kolme põhisuunda: täppis-ained, humanitaardistsipliinid, rakendus-ained. Viiele kohustuslikule ainele (moraal ja religioon, emakeel, ajalugu, geograafia, kehaline kasvatus) eraldatakse nädalas 13—15 tundi. Tunniplaan on paindlik. Kooli direktioonil on õigus suurendada nende tundide arvu, mille süvendatud õpetamist kavatakse antud õpilasgrupile korraldada. Sellel perioodil on veel võimalik, et õpilased vahetavad gruppe, kui selgub, et valitud suund neile ei sobi. Teise tsükli lõpul otsustab erikomisjon, mida ühe või teise õppuri võime-dest arvata ning mis temaga tulevikus ette võtta. Komisjonidesse kuuluvad õpetajate kõrval tööstusettevõtete esindajad, erialaspetsialistid ja nende eratöökodade omanikud, kus lapsed on tööl käinud.

Kolmas tsükkel on spetsialiseerumiseks. Vastavalt valitud erialale koostatakse prog-rammid ja tunniplaanid. Need on vabastatud kõrvalainetest. Enam gruppe vahetada ei saa. Viimase kaks aastaku lõpetamisel saavad noored diplomi, mis annab õiguse end ilma sisse-astumiseksamiteta «kirjutada ülikooli» (erandiks on sõjakoolid ja mõned rakendusliku kallakuga ülikoolid, kus valmistatakse ette kitsa ampluaaga insenere). Mõned õpilased pikendavad oma kooliaega ühe aasta võrra, et saada ülikooli jaoks veelgi sügavamaid teadmisi. Seks puhuks on nende jaoks koostatud eriprogrammid.

Prantsusmaa ise on aga hakanud kaht-lema, kas see haridussüsteem ei ole liiga konser-vatiivne. Sotsialistlik president François Mitterrand ja kodanlik peaminister Jaques Chirac on eriarvamusel küsimuses, kas mitte liiga vara ei hakata prantsuse ühiskonnas jagama noori inimesi erinevatesse sotsiaal-setesse gruppidesse. Kuigi need, kelle lapsed kohe alguses nn «teisele riulile» liigitatakse, protesteerivad, et nende lastel võetakse tule-vik ja süvendatakse passiivsust. Koalitsiooni-valitsus leiab, et kõik on korras, dualistlik kool on ratsionaalne. Prantsusmaal on alanud äge diskussioon teemal, kas kool peab olema neutraalne institutsioon või mitte; kas õpetajad peavad eelistama ühtesid sotsiaalseid kihte ja tooma ohvriks teised.

1986. aastal tuli 5,5% Prantsusmaa vara-kama rahva seast 31,8% üliõpilasi, 72,1% töötajate ja teenistujate lapsed moodustasid

22,3% üliõpilastest. See on Prantsusmaa koolielu segregatsiooni tulemus, mis loob tulevasele ühiskonnale konkreetse sotsiaalse põhja. Sellise jaotuse kasuks tuuakse kaks argumenti. Esiteks võtvat Prantsusmaa töölise lapsed ühiskonnas sisse täpselt selle kohta, mis vastab nende intellektuaalsele tasemele. Teiseks panevat kõik nagunii paika raha: õppimine kõrgkoolis on kallis, mistõttu paljud võimekad töölisnoored peavad selle pooleli jätma.

1986. aastal toimusid noorte- ja üliõpilasarahutused. Peaminister kinnitas, et Prantsusmaa noored ei ole olukorraga rahul. Jaques Chirac tahtis suruda ühiskonnale peale ülikoolireformi, mis muutnuks need veelgi rohkem varakamate prantslaste õppekeskusteks. Parlament arutas projekti suure vaimustusega ja oli ülikoolide rektorite protestile vaatamata valmis poolt hääletama. 17. novembril 1986. a kuulutasid paari ülikooli tudengid välja selle projekti vastase streigi. Initsiatiiv haaras välgukiirusel kõik ülikoolid ja lütseumid, tuues tänavatele sadu tuhandeid noori. Prantsusmaa valitsuse kõrgkoolireformi vastu protesteeris terve põlvkond 16—23 aasta vanuseid noori. Nad said oma tahtmise, seaduseelnõust seadust ei saanud. Kuid valitsusel oli põhjust kõrgkooli reformida. Nimelt on Prantsusmaa ainus tööstusmaa, kus parimad üliõpilaskandidaadid ei soovigi astuda ülikoolidesse. Tundub, et prantsuse noor ei viitsi end eriti kõrgema hariduse saamiseks pingutada, vaid osaleb meelsamini lühiajalistel «kõrghariduse» kursustel tehnoloogiainstituutide või kõrgkooli mainega ametikoolide juures, mida finantseerivad suurete võtmed. (Ainsaks erandiks on meditsiinikallakuga ülikoolid ning mõned eriti mainekad ja ränga konkursiga Pariisi kõrgkoolid.) Prantsusmaa ülikoolidel tuleb komplekteerida oma kuula-jaskond teisejärgulise teadmistetasemega noortest. Häda algab ülikoolidest endast, mis on oma õpetamiseetoditega kaasaja teadusest ja tehnikast kaugele maha jäänud. Nad pole loonud teaduslikke kontakte ettevõttega. Selline olukord ei rahulda muidugi ühiskonda, küll aga ilmselt noori, kes nõuadsid oma novembri-detsembri rahutuste ajal valitsuselt, et kõigil oleks võrdsed šansid kõrgema hariduse saamiseks, et programmeidga üle ei pingutataks, et kõigi ülikoolide lõpetajatele antaks üldrahvuslikud diplomid. Esialgu jäid peale noored: mitte midagi uut ette ei võetud.

Pärast üliõpilasarahutusi analüüsiti «hariduse jaotamist»: iga sotsiaalse grupi panust hariduse finantseerimisse ja tulu oma järehtlujatele üht või teist liiki hariduse andmisest. Selgus, et kõrgema hariduse süsteemi finantseerimine funktsioneerib nagu regressiivne maks vastavate sotsiaalsete tagajärgedega: prantsuse ühiskonna vaesemad kategooriad,

kelle lapsed reeglina ülikooli ei pääse, finantseerivad maksusüsteemi kaudu varakamate klasside laste õppimist, mis tähendab, et rikkamate perede lapsed saavad oma kõrghariduse suhteliselt tasuta! Üldiselt peetakse nii Prantsusmaal kui ka mujal Lääne-Euroopas eelarvest kõrgkoolidele antavat riiklikku dotatsiooni liiga suureks, mis teeb hariduse jagajad loiuks ja ükskõikseks. Levib mõtte, et kõrgem haridus ei peagi olema laialt kättesaadav. Selle eest tuleb maksta, siis on tagatud kõrgem kvaliteet.

Inglismaa hariduselu ümberkorraldajad viivad parajasti ellu kolme põhiuundust. Esiteks hakatakse inglise laste teadmisi võrdlema programminõudeis kehtestatud teadmiste tasemega, oodatava oskuste ja silmaringi tippasemega, seni võrreldi teadmisi omavahel. Kes kehtestatud normidele vastab ning nõutava arvu palle kogub, saab edasi järgmisesse õppeetappi. Midagi hullu ei juhtu, kui klassikomplektid jäävad komplekteerimata või mõnel aastal on võimekamaid noori rohkem.

Teiseks peab iga kool täpselt kindlaks määrama õpetatavate ainete diapasoni ja seega kooli kallaku, suutma selgitada õpilastele, mida nende teadmistega tulevases elus ette võtta, ning oskama äratada indu teadmiste hankimiseks tervikuna. Riik ja erasektor ühendavad oma vahendid noore põlvkonna kasvatamisel, õpetajad tunnevad seda kasvanud palkade kaudu.

Kolmandaks peavad programmid stimuleerima teadmistaset, mis aitab õpilastel kiiresti lülituda taastootmisprotsessi, kuid ühtlasi jätab ruumi iga õpilase individuaalsete oskuste arendamiseks.

Andekamate õpilaste süvaõpetuse probleemi lahendamiseks on otsustatud Inglismaale luua täiesti omaette koolid, mille lõpetamisel antav bakalaureuse diplom avab tee kõrgkooli.

Inglismaa kõrgkoolidesse pääses seni 16% noortest, kes enamasti õppisid seal 4 aastat ning vaid erandjuhul lahkusid ilma diplomita. Inglisele meeldib aga Lääne-Saksamaa kõrgkoolisüsteem, kus tudengil läheb reeglina diplomi saamiseks 6—8 aastat ning ei tehta mingit numbrit, kui noor lahku ülikoolist ilma täieliku kursust lõpetamata. Saksamaa LV kõrgkoolides omakorda pannakse väga suurt rõhku praktilisele tegevusele ning üritatakse juurutada Jaapani mudelit, kus tudengid on juba õppeajal tihedasti seotud ettevõttega. Inglise konservatiivne mentaliteet on seni nõudnud, et kõrgkoolid spetsialiseeruksid noorte vaimsete võimete maksimaalsele arendamisele ja analüüsivõime kujundamisele. Seetõttu aga pole 60%-l Albioni saarte noortest taskus mingit ametioskuse tunnistust. Saksamaa LVs on selliseid

vaid 10%, sest seal etendavad erasektor ja tööstusettevõtte tähtsart osa noorte ametialase ettevalmistuse korraldamisel. Töösturite ja erinevate ametiühingukoondiste vahendusel on avatud sadu nn teoreetilis-praktilisi ametiõpetuse kursusi. Neid finantseerivad needsamad tööstusettevõtte, kes värsket kaadrit vajavad. Õppeaeg on kolm aastat, mille kestel õpilased saavad suurema osa õpetusest otse ettevõttes. Erinevus Jaapanist on aga selles, et saksa firmad ei garanteeri noortele töökohta. Ametikursused läbinud noor peab sageli ette võtma veel ühe ümberkvalifitseerimise kursuse. Lääne-Saksamaal valitseb kord, et kuuest kooli lõpetanust viis saavad tunnistuse minimaalse teadmistaseme kohta, millest ei piisa töö saamiseks. See tunnistus on ettevõtjatele teadmiseks, et noor võib osa võtta teoreetilis-praktilistest ametiõpetuse kursustest. Ülejäänud, kellel selline tunnistus jääb koolis saamata, peavad otsima ametiõpetust riiklikes õppeasutustes. Viimaste tase on erasektori ametikoode omast madalam, selle lõpudiplom kaalub ettevõtete juhtide silmis vähem.

Sellist ametiõpetuse poliitikat viljeleb Saksamaa LV haridusjuhtkond taktikalistel kaalutlustel. Nii saab ettevõtjalt ametiõpetuse korraldamiseks raha, ühtlasi aga sunnib see neid töökohti leidma. Õpilastele omakorda on süsteem stiimuliks, kui nad tahavad tulevikus saada tööd mainekamates ettevõtetes. Seda Lääne-Saksa noored aga tahavad, sest üldsus vaatab kvalifitseerimata inimestele kui alaväärtuslikele kodanikele.

Teistsuguste töötraditsioonidega maades, kus ühiskond ei vaata inimese oskustele nii nagu Lääne-Saksamaal, toimub töötajaskonna komplekteerimine sageli jalgpallimeeskonna või mõnes kohas jäähokimeeskonna põhimõtete järgi. Värvatakse juhulikke staare-mängijaid, kes lõpuks ei pruugi sellesse meeskonda üldse sobida.

Iseküsimus on, mis saadud haridusega peale hakata. Noorte generatsiooni töö-

puuduse suurenemises nähakse ka objektiivseid põhjusi. Kõige tähtsamaks ongi madal haridus- ja oskustetase, mida 1980. aastate alguses alustatud haridusreformidega püütakse parandada. Vaatamata oma energiale ja tugevale tervisele ei ole noored keskealisele ja vanemale generatsioonile tööturul konkurendid. Nende töösseuhtumine jätab soovida. Palju mugavam on ära elada küllaltki priske töötü abirahast (paljudes kapitalistlikes tööstusriikides isegi kuni 60% viimasel töökohal saadud või tööliste keskmisest tunnipalgast), mis on veel pealegi maksusoodustega.

Töökohti tuleb tõesti visalt juurde, palju vähem, kui neid likvideeritakse. See on paljude Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika maade valitsuste põhiprobleemiks. Kuid teisalt on täiesti selge ka see, et kes tööd teha oskab, viitsib ja ühiskonnas edasiliikumise oma eesmärgiks on seadnud, sellele töösämisega erilisi küsimusi ei ole. Ka kapitalistlike riikide ajalehtedest võib lugeda ridamisi tööpakkumisi. Need on huvitavad kuulutused, kus pikalt ja laialt seletatakse, mida antud töökohal tuleb teha-osata ja milline haridustase peab olema. Ilma hariduseta pääseb tööle sadamasse sõelaeva laadima, kuid labidameheks kõik ei mahu. Siiski tuleb end registreerida tööbõrsil ning kirjutada registreerimiskaardile «nõus igasuguse tööga». Võib tekkida õigustatud küsimus, miks peab neid, kes tööd teha ei viitsi, sundima kindlat töökohta pidama? Nii toimida tähendab seada sisse varjatud tööpuudus, millega langeb keskmine palk ka nendel, kes sooviksid aktiivsemalt töötada. Madalaid palkasid mõnes ühiskonnas võib käsitleda kui töötü abiraha. Kapitalistlikes tööstusriikides peab töötü käima end kord kuus tööbõrsil näitamas-registreerimas. Varjatud tööpuuduse korral, kui madala palga näol makstakse töötü abiraha, tuleb seda teha oma töökohal aga iga päev.

DIXI

HARRY ROOTS

Vanem olnud aus dogmaatik, noorem aga kippunud liberaalitsema.

(O. Kangilaski. Jutulõng. 1968, lk 26)

Patukahetsus on moes. Õige ka — sellela lunastust (=vabanemist) ei tule. Algust tegid kaunid kunstid — sahtlitest, kappidest, hoidla-

riiulitelt toodi (ja tuuakse veelgi) ridamisi lagedale seniavaldamata (-demonstreerimata, -eksponeerimata) töid. Ühiskondliku olemise kunstiline peegeldus on neis sagedasti (oma aja kohta liiga) kaalukas. Kuidas aga teadusliku peegeldusega lood on? Nõukogude Sotsioloogia Assotsiatsiooni president akadeemik T. Zaslavskaja tunnistab, et vähemalt sotsioloogidel pole küll midagi võrdväärset kõrvale panna — mida nad tootsid, seda avaldatigi, ja kunstiinimestest kaalutlevama-

tena teadsid nad pea täpselt, mida toota («Социологические исследования» 1987, nr 2). «Seisakuideoloogia, stagnatsiooni maskeerimine ei vajanud täpselt elutundmist,» kirjutab NLKP Keskkomitee sekretär A. Jakovlev, kasutades samas ühiskonna-teaduste praeguse seisuloomustamiseks väljendeid nagu «rituaalne skandeerimine», «skolastilised targutused», «tegelikkuse eest pagemine», «patustamine tõe vastu», «dogmade tiražeerimine» jne, jne. («Коммунист» 1987, nr 8). Jutt käib mõistagi ühiskonna-teadustest tervikuna, mitte ainult sotsioloogiast.

Nojah, aga see on seal — Suurel Kodumaal. Siin ääre peal paistab päris rahulik. Igamees ajab kenasti oma rida edasi. Ainult kirjandusloolased näikse moega kaasa minevat, kipuvad kõnelema «kakafilikest mõttemallidest» ja «kafkalikest koridoridest», milles «vilunud aruandlusega luuakse näilise teenekuse mainet» («Keel ja Kirjandus» 1987, nr 6). Ajaloolased nii ei tee. Neile kirjanikkonna rahutus juba külge ei hakka. Kuigi jah — natuke ebamugav ju on, eriti kui tullakse otse nina peale kirjutama, et «ajaloo võltsimine tuleb lõpetada» («Looming» 1987, nr 5). Küll lõpetaks, kui keegi ütleks, kuidas. Imelikud ka ikka, annavad korralduse oma peaga mõelda, aga mida mõelda — ei ütle. Ja nii käibki «üldistavate üldkäsitluste» ümber askeldamine edasi, vahel küll takerdudes, vahel see-est päris marulist tempot võttes. Suured juubelid tulekul, sellepärast. Eks hiljem või mõnd «äraüldistatud» asja ka lähemalt uurida, kui suunised antakse, mõistagi.

Teispoolt aga polegi Suures Teaduses maad võtvate uute ideedega eriti midagi peale hakata. Võtta või sotsialismi ülesehitamise kontseptsioon, mille uued äärejooned tasapisi kuju omandamas. Selle omaks võtmine tähendaks ennekõike alternatiivse sotsialismi võimalikkuse tunnistamist. Tuleks tunnistada, et sotsialism meile praeguseks tundud kujul ei realiseerunud fataalse paratamatusega, automaatselt, et 20ndate lõpul tehti teatav valik, et võimalus teistsuguseks valikuks oli 50ndate keskel ja — mis olulisim — on avanenud taas 80ndatel. Meie ühismõtteline ajaloonägemus saaks sel teel vähemasti ühe mõõtme juurde. Juba see oleks revolutsioon, millist 20ndaist saati pole olnud. Kõrvalepõikena: selleta on muide päris võimatu mõista päevakajalist loosungit «Rohkem sotsialismi!», mis mitme pleenumi materjalidest läbi käinud. Mismoodi — rohkem? Meil ei olegi ju muud peale sotsialismi! Mida rohkem? Rohkem tsentraliseeritust, rohkem harukondlikkust, rohkem ametkondlikku vabavoli ja püsivaid «ajutisi lahendusi»? Ilmselt mitte sellest ei käi viimase kahe aasta

pleenumitel jutt. Küll aga käib jutt ühiskonna kvalitatiivselt uuest seisundist, st teistsugusest ühiskonnast, teistsugusest sotsialismist. Muutuma ei pea mitte sotsialismi vorm, vaid olemus, rõhutas Poliitbüroo liige A. Jakovlev eelpool tsiteeritud artiklis. Kena on, aga isegi kui jätta kõrvale mitte veel päris selge küsimus, kas riiklik sotsialism oli mingil etapil edumeelne või oleks isemajandav ja demokraatlik sotsialism ka varasemas ajaloos (30ndail. . . 70ndail) efektiivsem olnud, oleme me ikkagi ummikus. Miks? Aga proovige seda kontseptsiooni rakendada Eesti NSV ajaloo! Kuidas siis valikuvõimalusega jääb? Oli või ei olnud? Kui oli, siis millal? Teoreetiline või praktiline võimalus? Kas arutati või ka üritati? Kellest see sõltus? Miks teostus see, aga mitte teine variant? (Lugejale, kes ei ole ikka veel aru saanud: jutt käib alternatiivist sotsialismi sees, mitte ühe ja teise/kolmanda ühiskonnakorra vahel). Ole-tame, et Suur Teadus tuleb järeldusele, et NSV Liidus 20ndate lõpul selline võimalus oli. Mida peab meie vabariigi elukutseline ajaloolane sel juhul tunnistama? Et seal 20ndaail oli, aga siin 40ndaail ei olnud? Miks — tekib küsimus. Vastust vabariigi spetsiifikale taandada ilmselt saaks, aga ainult jõuvõttega. Või siis tunnistada, et see on üldine seaduspärasus — kui oli seal, pidi siin ka olema? Kõigi teiste nähtustega ju on niimoodi! Ja et keegi tegi valiku, otsustas. Aga kes? Ja kelle huvides? Teatavasti pidas V. I. Lenin just seda viimast küsimust igasuguse poliitilise analüüsi jaoks põhiliseks.

Küsimus jääb õhku rippuma. Kui aga püüda teoreetiliste spekulatsioonide kõrgustest taas maa peale laskuda, võiks puht silmaringi avardamise mõttes ära tuua mõned mõtteavaldused sotsialismist Eestis. Need kuuluvad EK(b)P Keskkomitee esimesele sekretärile N. Karotammele ning pärinevad aastaist 1945—1946. Siis oli kõik veel alles ees. Tsitaadid on võetud kogumikust «Nõukogude Eesti kultuuriküsimusi» (Tln, 1947). Kõigepealt üleliidulise kogemuse (olemasoleva mudeli) mehhaanilisest kopeerimisest: «Eesti on noor nõukogude vabariik, ja see vajutab oma pitseri kogu meie elule, erisuguse pitseri, mis erineb olukorrast teistes nõukogude vabariikides»; «Meie nõukogude vabariigi olukorda ei pea ega tohigi mehhaaniliselt üle kanda kõike seda, mida oleme näinud teistes ja juba vanemais nõukogude vabariikides. Tuleb õppida töötama ja osata töötada Nõukogude Eesti olukorra kohaselt»; «Meil ei toimu siin mitte kõik täpselt nii, nagu teistes nõukogude vabariikides»; «Sotsialistliku ühiskonna ehitamisel ei saa olla mingit voluntaristlikku vabavoli, isiku piiramatu tahet teha, mida ta heaks arvab». Sotsialistliku industrialiseerimise iseärasustest: «Tööjõu kü-

simuses ei ole ette näha, et meil tööjõu arv tööstuses järsku ja ulatuslikult kasvaks. Ei ole mingeid andmeid, mis lubaksid seda ütelda ja ennustada»; «Väljapääs on siin selles, et peame inimtööjõudu järjest rohkem asendama masintööjõuga»; «Tööjõu nappus kohustab meid mehhaniseerima tööprotsesse ja pöörama erilist tähelepanu tööjõu organiseerimisele». Lähtudes olemasoleva tööjõu hulgast ja kvaliteedist, pidas ka EK (b) P V kongress (detsember 1948) õigemaks kursi teadusmahukale tootmisele, rõhutas vajadust «Eestis arendada eeskätt kvalifitseeritud tööstusalasid, näiteks igasuguste aparaatide ja mõõduriistade tootmine, tööriistade tehased, kõrgekvaliteediline masinaehitus jne». Põllumajanduse edendamise küsimuses võiks siia lisada vabariigi juhtkonna katsed säasta koöperatsiooni lihtsamaid vorme, põllumajandusühistuid (need ühendasid massilise kollektiviseerimise eel 70 protsenti Eesti talurahvast), luua nende baasil majanditevahelisi turustus-varustusorganisatsioone; piirduda sunniivisilise ümberasustamise puhul oma vabariigi territooriumiga jne.

Järgmiseks võiks neid seisukohti kõrvutada Eesti ajaloo tegeliku käiguga, vaadata, kas tööstuse täiendav tööjõuvajadus tööpoolest kaeti sisemiste reservide, töö parema organiseerimise, tehnika progressi ja teadusmahuka tootmise edendamise arvel või viis tootmise forsseeritud laiendamine ohjeldamatu sisserändeni naaberblastitest; kas põllumajandusühistud ikka said aluseks kollektiivmajapidamistele, muutusid nendevahelisteks organisatsioonideks või lihtsalt likvideeriti, kuna teistes oblastites sellelaadilisi ei leidunud. Vähemasti neis kahes küsimuses ei nõua vastus täiendavat uurimistööd, see on teada nii argiteadvuse kui teadustöö pinnalt. Muidugi, need on üksiküsimused, aga nende rida võib järjest pikeneda — kui meid

tööpoolest peaks huvitama üldise, üksiku ja erilise dialektika sotsialismi aluste rajamisel Eesti NSVs. Siis saaks vast mõneti selgemaks, mis toimus meil tänu leninlikule sotsialismi ehitamise plaanile ja mis toimus vaatamata leninlikele põhimõtetele, kellelt lähtus initsiatiiv ühel või teisel juhul ning millised võimalused olid vabariigi juhtkonnal oma vabariiki ise juhtida.

Esiosa on sellelaadne probleemiseade täiesti teaduseväline. Ei, mitte selles mõttes, et sel puuduks tunnetuslik väärtus — ilmselt on iga rahvuse enesetunnetuseks hädavajalik teada, miks kõik on nii, nagu ta on, ja kust see kõik tuleb, mis meid ümbritseb —, küll aga selles mõttes, et ametlik ajaloo teadus välistab tegeliku ja võimaliku vahekorra käsitlemise ajaloo protsessi hindamisel. Küllap on siin oma loogika: see, mis teostus, see ongi ajalugu, eksperimente korraldada ja sündmustikku tagantjärele uuesti «läbi mängida» praktikas niikuinii ei saa, uurida tuleb seda, mis oli. Aga mis ikkagi oli? Kas tõesti ainult «niimitu töölist», «niimitu kWh», «niimitu tonni piima» või oli siiski ka mingi kontseptsioon, mingi kujutus sellest, mis peab olema, mis oleks eesti rahvale hea, mille nimel kogu seda revolutsioonilist võitlust aastakümneid oli peetud? Äkki on ka seda teadmist vaja, et täiesti teadlikult, mitte ainult ülalt antud käsu korras kaasa teha praegust murrangut, mida perestroika meile pakub? Ja ega pole välistatud seegi lugu, mille terase kirjelduse andis Ott Kangilaski juba paarkümmend aastat tagasi: «Läinud siis ajaloo prügikasti sorima. Ja ennäe imet! Ajaloo prügikast osutunud hoopis kultuuripärandi rikkalikuks varasalveks. Noorem vend avastanud sealt hiilgava plejaadi silmapaistvaid kujusid. Mõni kujudest olnud isegi väljapaistev.» Eks niigi või (veel kord) juhtuda.

ELAV AJALUGU

Küsimustele vastavad Viljandi Draamateatri «Ugala» kunstiline juht, omaaegne TRÜ komsomolikomitee sekretäri asetäitja JAAK ALLIK ning kunstnik ja arhitekt, ERKI komsomolikomitee sekretär a-tel 1968/69 LEONHARD LAPIN.

1. Osalesite aktiivselt 60ndate aastate komsomolielus. Tolleaegselt noorsooliikumisest maailmas, aga ka meie üliõpilaste ja komsomoli aktiivsusest liigub tänini legende. Millisena mäletate seda aega Teie? Kas erines noorsoo roll Nõukogude Eesti ühiskondlikus elus 60ndatel aastatel tema osast praegu või

on tegemist mineviku idealiseerimisega («op-tilise pettega», nagu arvab Mati Unt V-s nr 5, 1987)? Milline oli Teie enda positsioon tolle aja noorsooliikumises?

Jaak Allik: On vist jah aeg tõsiselt analüüsida 60ndate aastate õppetunde meie ühiskonna elus ja ka eesti komsomoli ajaloos. Väga paljud tolleaegses noorsooajakirjanduses, kõrgkoolide komsomolikonverentsidel ning ELKNÜ XIII (1966) ja XIV kongressil (1968) väljaõeldud kriitilised mõtted ja positiivsed tegevusprogrammid ei erinenud ju

millegagi neist, mida praegu uut moodi mõtle-mise sildi all avalikult välja pakutakse. Tolleaegsete sündmuste ja hinnangute põhjalik analüüs ehk völdiks seda, et me veel kord — jällegi 20 aasta pärast samade probleemide juurde tagasi pöörduma peame. Kuigi kaldun arvama, ja seda on ka meie parteijuhid väljendanud, et meile selleks lihtsalt enam aega ja võimalust ei anta, sest ajalugu kordub tõesti vaid kahel korral — tragöödia ja farsina. Kolmandaks korraks on juba uus ja puhas lehekülg ette keeratud, kuid kuidagi ei tahaks muutuda kustutatud leheküljeks ajalooraamatus.

Kuuekümnendate aastate keskel jõudis aktiivse ühiskondliku tegevuse perioodi see põlvkond, kelle sotsiaalne teadvus sündis NLKP XX kongressi ja sellele järgnenud põhjalike ümberhinnangute aastail. Tundus, et sotsialistlik ühiskond pole oma üksikliik-meist fataalselt võõrandunud ja igavesti muutumatu «asi iseneses». Me arvasime, et ta on «asi meie jaoks» ning vajab meie arva-musi, mõtteid, parandusettepanekuid. Seda arvamust kinnitas ka NLKP KK 1964. a oktoobripleenum, kus anti selge hinnang uuesti isikuuulistamise ning kõrgis eluvald-kondades ilmeksimatuse teele asunud partei-juhi Hruštšovi viimaste aastate tegevusele. Tol ajal nimetati seda võitluseks subjektivismi ja voluntarismi vastu. Toetuse sai ühiskonna juhtimise teaduslik põhjendatus, «uue teadu-se» — sotsioloogia sildi all taassündis ja hoogustus avaliku arvamuse uurimine. Tao-lises õhkkonnas tundus oma arvamuse välja-ütlemine (ja ka väljamõtlemine) lausa vajali-ku ning partei peajont toetava tegevusena. Sellise arvamuse hulka kuulus aga paratama-tult ka kriitiline hoiak nii mõnedegi ideo-loogiliste meetodite, komsomolitöö vormide ja konkreetsete juhtide kohta.

Kõige olulisemaks pidasime oma tegevus-es komsomoliorganisatsiooni autoriteedi taastamist tegusa ning noorte mõtteid ja huvi-sid väljendava ühiskondliku organisatsiooni-na. Enesele viidata pole küll tagasihoidlik, kuid üsna selgelt leidis see platvorm väljendu-se artiklis «Noorus ja tema ühing» ajakirjas «Looming» nr 10, 1968. a, mille autoreiks olime koos Peeter Vihaelemaga ja mille tellis ning redigeeris toleaeagne «Loomingu» pub-litsistikaosakonna juhataja Hando Runnel. Mulle on selgelt meelde jäänud esimene ajakirjanduslik õppetund, mille temalt sain ja mille ta võttis kokku teesiga: «Kui tahad, et kaamel läbi nõelasilma läheks, tuleb kaameli esimene ots peenikeseks teha». Meile oli selge, et komsomoli autoriteeti saab tõsta ning noorte sotsiaalset aktiivsust suurendada vaid siis, kui üliõpilaste ühiskonnategevus ei piirdu ainuüksi kitsalt kõrgkooli problee-midega, ja me hakkasime väljendama ülikooli

komsomoliorganisatsiooni arvamust paljude sündmuste kohta toleaeegses elus ja kaadri-valikus. Nii talitasid ka teiste kõrgkoolide komsomolikomiteed. Meenuvad aktsioonid, mida sai ette võetud seoses P.-E. Rummo näidendi «Tuhkatrinuumäng» lavastuse põh-jendamatu keelamisega või näiteks seoses toleaeagse Tallinna RSN TK esimehe J. Un-duski ühe mõtteavaldusega, mida võis tõlgen-dada kui üleskutset minna kääridega tänavale pikajuukselisi pügama. Kaitsesime Ülo Tuuli-kut, keda taheti eemaldada «Nooruse» toime-tusest, ja protesteerisime koguni ajakirjas «Molodoi Kommunist» avaldatud Stalinit ülistavate luuletuste vastu. Just see tegevus — oma nina toppimine koolipingist väljapoole, leidiski terava vastulöögi tolle aja vägevatel, kelle hulka kuulusid ka mitmed ülikooli ühiskonnateaduste kateedrite õppejõud. Mei-le heideti ette, et kõrgkoolide komsomolijuhid nõuavad aru komsomoli keskkomitee tegevus-e kohta, selle asemel et võidelda õppeedu-kuse tõusu ja loengudistsipliini parandamise eest. Meie tegevusmeetod — ankeethinnan-gute kogumine õppejõudude töö kvaliteedi kohta — leidis muidugi paljude kõrgkooli-tegelaste raevuka vastupanu ja hukkamõistu. (Nüüdse kõrgkoolireformiga on aga seegi kuulutatud lausa otstarbekohaseks.) Komsomolitöös kursustel ja teaduskondades taotleti 60ndail aastail sisuliste liidrite ja formaalsete liidrite kokkulangemist, seega, et kõik «funktsionäärideks» valitud üliõpilased olek-sid populaarsed ja autoriteetsed noorte-juhid. Paratamatult pidanuks see printsii-p meie arvates laienema ka linnakomitee ja keskkomitee töötajatele, mis aga tekitas mit-meid kaadrialaseid pingeid. Pahandust tekita-sid ka komsomolikomitee poolt praktiseerit-ud nn «informatsiooniakoosolekud», kus komsomolijuhid avalikustasid kõrgemal pool toi-munud probleemiarutlusi ning seal väljenda-tud hinnanguid ja seisukohti. Leiti koguni, et püüd salastamist vähendada rikkuvat de-mokraatliku tsentralismi põhimõtet.

Eriti kahtlustäratavaks muutus meie tegevus aga siis, kui me 1970. aastal püüdsime ülikooli komsomolijuhtide valimised läbi viia mitme kandidaadi vahel, neid eelnevalt aja-lehes tutvustades. Selline idee oli tol ajal pretsedenditu ja tundus ilmselt väljakutsena kogu olemasolevale poliitilisele süsteemile. Olen aga siiani veendunud, et noorsoo sot-siaalsest aktiivsusest saab rääkida vaid juhul, kui me liivakasti selle aktiivsuse avaldamiseks ette ei joonista, vaid tõepoolest huvitume noorte (nagu ka teiste ühiskonnaliikmete) seisukohtadest kõrgis ühiskonnaelu problee-mides ja arvestame neid.

Aeg on näidanud, et meie toleaeegsed põhimõtted ja ideed osutusid õigeks. Seda ei

kinnita mitte ainult nende praegune taas-sünd, vaid ka see, et enamik tolleaegselt kõrgkoolide komsomoliaktiivist on praeguseks tõusnud vabariigi partei-, nõukogude-, majandus- ja kultuurielu tippjuhtideks. Mitmete nende meeste karjäär, kelle suhtes me tol ajal oma eitavat hoiakut väljendasime, pole aga just hiilgav olnud ning mõnigi on pidanud ka parteipiletiga hüvasti jätma.

Leonhard Lapin: 60ndad on tõesti legendaarsed. Näib, et maailmas oli neil aastatel möllu palju, pealegi tekkis sel kümnendil noori ühendav biitmuusika, mis oli sümboliks omaette kultuurile — noortekultuurile, mis areneb tänaseni. Näen just noortekultuuri tekkinimes ka demokraatia jõudmist noorteni, keda kui omaette inimeste kategooriat hakati tunnustama, kellele looma, kelle arvelt muudugi ka kasu lõikama. Meil võttis noortekultuur 1960. aastail vaid hoogu, 1970. aastail ta lihtsalt lämmatati, õieti arenes varjatult (EÜE, EÕMi, levimuusika festivalide raames). Üleliidulises ulatuses jõuti sel moel tõsi-se kriisini, mis viis 1980. aastatel noortekultuuri teatava «tunnustamiseni», laiendades levimuusika õigusi ja avardades noortekunsti võimalusi. Usun, et nüüd on noortekultuuri arenguks soodsamad tingimused, kui vaid noorteliikumist uute bürokraatlike institutsioonidega liigselt ei reglementeerita. Üks näide: on's noorteajakiri «Vikerkaar» tõesti noorte ajakiri? Mulle tundub, et meie kultuurile vajalik väljaanne «Vikerkaar» on omaette auruventiil, kus avaldatakse «vanade noorte» avaldamata kirjatükke ja «keelatud» teemasid, mida just 60. aastate põlvkond käsitlema hakkas. Mulle tundub, et «Vikerkaar» ongi just 1960. aastate noorte ajakiri ning teeninud õigustatult protesti 1980. aastate noortelt, kes tahavad oma väljaannet oma põlvkonna toimetusega, oma kujunduse, oma kunsti ja kirjandusega. Võib-olla oleks õigem selle väljaande kõrval luua väiksematiraazilisi ja lihtsama trükitehnikaga noorsooväljaandeid Tallinnas, Tartus, Pärnus, Narvas jm, kus toimetamine ja kujundamine oleks tõesti noorte kätes. Siis saaks ka meile selgeks, millised on tänased noored ja mida nad tõeliselt tahavad. Vabastame tänased noored lastehoidjatest, ehk vabanevad nad siis paljudest kompleksidest, mis meid, läbipekstud põlvkonda, vaevavad.

Minu kui loova inimese vaatenurgast olid 1960. aastad viljakad eelkõige meie täna-sele kultuurielule, sest just selle kümnendi uuenduslikes tingimustes arenesid kunstid ja loodi eeldused kultuuri arenguks järgnevail kümnendil, mil küll ühiskondlik elu, ka kultuurielu elas teatavas stagnatsioonis, ent kunnikud löid, arhitektid projekteerisid, heliloojad komponeerisid ja kirjanikud kirjutasid

— kõik löid. Kui me vaatame sotsiaalsest tervikust lahtirebitult üksikute taidurite loom-ingut, leiame, et areng kestis, elu edenes, aateline suhtumine säilis. Õieti tõi 1960. aasta-te põlvkond läbi keeruliste 70ndate praegu-sesse aega ausa suhtumise kunsti ning ellu. Kahju, et peksupoisteks on minu põlvkond aga jäänud veel ka täna, sest uuenemise hüvesid «naudivad» praegu veel teised vanu-segrupid, vahepeal «halba kirja» sattunud on ikka veel «pahad poisid», kelle tegevuse motiivid kahtluse all ning tõeline sotsiaalne roll laiemale avalikkusele teadvustamata. Näib, et ka uutes tingimustes peame läbi murdma ükshaaval ja kõrvalisele abile loot-mata. Seetõttu on 1960. aastate põlvkonda kriitiline suhtumine veel enneaegne, kõige-pealt tuleks see kümnend nii sotsiaalses kui ka kultuurilises plaanis rahvale avada. Kunstikriitikas igatahes juba räägitakse 1960. aastate «avangardismi kriisist», kusjuures kirjutajad õieti ei teagi, milline see avangard oli. Tänu sellele et meie põlvkonna tödest-tegemistest väga vähe avaldati, pole noorimal põlvkonnal erilist ettekujutust toimunud ning ekslik veendumus, et me oleme end juba määratlenud, et ootamatult saabunud «vaba-dus» on meid ammendanud. Arvan hoopis, et 1960. aastate põlvkonna eneseteostuse aastad on alles ees, need aastad on alates 1987st kuni sajandi lõpuni.

«Optiline pete» on aga 1960. aastate hoogne komsomoliliikumine. Seostan legendi 60. aastate aktiivsest komsomolist ikkagi üliõpilasliikumisega 1960. aastate teisel poolel, mida juhtis grupp TRÜ üliõpilasaktiviste TRÜ komsomolikomitee egiidi all. Muud võim-alust lihtsalt polnud, sest isegi Vabariikliku Üliõpilasnõukogu moodustamise katse lõppes fiaskoga: kõike komsomolivilist vaadati kui «nõukogudevastast tegevust». Ei tea, kuidas TRÜs tegelik komsomolitöö toimus, ent ERKI tudengeid ei huvitanud komsomol omaette, üliõpilasaktiiv koondus ÜTÜ üm-ber, et siis «teadusliku töö» sildi all minna kaasa meie kunsti radikaalsete uuendus-liikumistega, mis ka vilja kandsid. Komsomol oli ikkagi «pealesunnitud» organisatsioon, kuhu astuti, et «kooli sisse saada», reisida ja üldse heas kirjas olla, mõnikord ka lihtsalt harjumusest. Arvan, et sama suhtumine valitseb tänaseni ja see on õieti vastus ka küsimusele nr 2.

2. *Miks edaspidistel aastatel noorte hoog rauges, nii et täna, kakskümmend aastat hiljem, alustatakse rääkimist näiteks õppiva noorsoo omavalitsusest otsekui otsast peale?*

J.A.: Noorte hoog mitte ei raugenud, vaid meie tegevus ja ideed tunnustati kahju-likuks. Mitmeidki tolleaegseid komsomoli-

liidreid karistati rangelt, asi aga polnud mitte niivõrd üksikuis karistustes või hirmus nende ees kui selgelt negatiivses suhtumises taolist laadi aktiivsusesse. Seda ei kujundanud mitte väljaspool aega ja ruumi seisvad inimesed, vaid need, kelle juhtimisel ühiskond, komsomol ja kõrgkool sõitsidki tupikusse, kust praegu väljapääsu otsitakse. Miks nad seda tegid? Meid hukkamõistnud seltsimeeste hulgas oli ju mitmeidki üsna mõistlikke ja arukaid inimesi, kes kindlasti ei uskunud, et noorte ühiskondliku aktiivsuse tõkus võiks ohustada marksismi puhtust või õõnestada sotsialismi alustugesid. Mulle tundub, et töötas ja kõigil taolistel puhkudel töötab tänase päevani ikka üks ja tuntud mõttemehhanism: meie tegevus võis pahan-dada (ja tendentsliku ettekande puhul mõni-kord pahan-daski) sm Xi ülemust (Tallinnast, Moskvast jne, jne). Selleks et oma positsiooni päästa, pidi sm X püüdma meie tegevust juba n-õ eos lämmatada. Oma positsiooni polnud sm Xil vaja päästa loomulikult mitte sooja koha pärast tagumiku all, vaid selleks, et seda positsiooni omades võis just sm X ja ainult sm X tuua tohutult kasu oma... (kateedri-le, ülikooli-le, teaduse-le, rahvus-kultuurile, kogu eesti rahvale jne, jne). Selline psühholoogilise eneseõigustuse mehhanism on üldkehtiv ja vastavalt sm Xi hierarhilisele asukohale tuleb vaid muuta pahaseks saava ülemuse taset ja selle kasu mastaapsust, mida sm Xi tegevus toob ja mille nimel tuleb kõik rahurikkujad ja esiletrüügid hävitada. Oma positsiooni hoidvate ametnike püüd langes siin muide objektiivselt kokku üli-kooli nn vana professuuri seisukohaga, kes juba ammu ja alati oli soovitanud helgematel peadel tegelda teadusega, aga mitte sorkida poliitikas, sest ega seda ei paranda. Selline igasugust arengut ja muutusi tappev mõtte-viis on paratamatu seni, kuni võimuomavais instantsides on meil tegu aruandlusega ainult ülespoole ja täieliku sõltumatusena allpool olevast arvamusest. Kui me sellist süsteemi ei hävita, jääb kogu jutt uutmisest vaid ilusaks sõnamulinaks, mille eest hakatakse inimesi juba mõne aasta pärast vastutusele võtma. Hävitada saab seda aga ainult tõepoolest vabade valimiste ja täieliku avalikustamise abil, mis viiks lõpuks ometi ühiskonna poliiti-lise organisatsiooni stalinliku mudeli põhjali-kule muutmisele.

Oluliselt mõjutas sündmuste kulgu Eestimaal ka 1968. aastal Tšehhoslovakkias toimunu. Nii või teisiti ehmatas sealne areng paljusid. Tšehhi sündmuste lainetus väljendus Eestis mõnede loosungite näol 1968. a üli-õpilaspäevade rongkäikudes Tallinnas ja Tartus. Nais rongkäikudes oli ka katseid välja tulla selgelt natsionalistlike loosungitega.

Ülikooli komsomolikomitee oli tol ajal küllalt teovõimeline, et taoliste nähtustega ise, konk-reetselt ja ilma suurema kärata võidelda. Mäletan, et koos praeguse TRÜ partei-komitee sekretäri P. Kenkmanniga oli just meie ülesandeks loosungeid kontrollida ja se-da me ka tegime, teades täpselt kes ja kus mingeid meeleolusid väljendasid. Üli-õpilaspäevad kutsusid esile üsna tormilise reaktsiooni eriti nende inimeste hulgas, kes seal ise ei viibinud ega toimunud ise ei näinud. Tahaksin hea sõnaga meenutada tolelaegset EKP Tartu Linnakomitee I sekretäri Vladi-mir Meistrit, kes üliõpilaspäevadele järgne-nud mitmel vastutusrikkal arutelul andis toimunule objektiivse ja ausa hinnangu. Kahjuks ei peetud ka tema arvamust küllalt autoriteetseks ning järgnesid teravad seisukohavõtud ja organisatsioonilised järeldused. Siit sigines aastakümneiks paaniline hirm igasuguste üliõpilaskogunemiste ees ja eriti veel tõrvikuvalgel. Järgmistel üliõpilaspäevadel jõuti drastilise ideeni ning jaotati kogu rongkäigu marsruut valvesektoreiks õppejõudude-kommunistide vahel, kes pidid viivitamatult staapi ette kandma, kes ja mida kuskil hüüdis. Veel mõni aasta edasi ja oma-valitsus asendus õppejõudude brigaadide õiste kontrollreididega mõöda täiskasvanud inimeste magamistube. Mäletan, kui suuri jõupingutusi kord tehti, et ka professor Lotmanit haarata sellisele häbiväärsele akt-sioonile.

Kogu sellise psühholoogia taga oli rae-vukas soov reaalse elu hoiakud ja suhtumised maha vaikida, sügavale põranda alla suruda ning saavutada, et algkooli seinaleht oleks maailmavaateliselt sama õige kui partei kesk-häälekandja. Loomulikult välistas taoline eesmärgiseade tegeliku kasvatusprotsessi täie-likult, sest keda seal kasvatada, kui kõik nõukogude inimesed hallist hauani ainult õigesti ja ühtemoodi mõtlevad. Iga tühisemgi eksisamm (näiteks rektori parodeerimine ehitusmaleva isetegevuskonkursil) leidis edaspidi karmi poliitilise ja administratiivse hinnangu ning see välistas loomulikult soovi üldse mingeidki samme teha. Tulemuseks oli teadagi seisak, ükskõik kui kitsas või laias tähenduses. Ja loomulikult seda kaunistav erakordselt õige jutt juba lasteaiast peale. Kasvas põlvkond, kelle jaoks mõtteavaldused ühiskonna elu probleemide kohta kujutavad endast hästi äraõpitud rituaalset lalinat oma tegelike mõtete varjamiseks, mis on meie omadest aga muidugi kaugeltki kriitilisemad ja nihilistlikumad. Ainult et selle põlvkonna mõtted ei leia iialgi otsest verbaalset väl-jendust (see pole kasulik, on ohtlik ja see-tõttu oleks rumal). Nende mõtted leiavad tegevusliku väljenduse — mittesekkumises,

mitte kaasaaitamises, mitte selle kõige parandamises, mida võiks pidada sotsialistliku ühiskonna põhiliseks väärtusomaduseks. Meid kutsuti kunagi laevalappijaks. Meile järgnevat põlvkonda tuleks analoogia põhjal pidada kiiluvees hõljuvaks kajakaparveks, keda on ju tekitl alati päris ilus vaadata. Kumb kasulik on, eks selle määrab kapteni hinnang laeva seisukorrale.

3. *Meie arvates on praegu erakordselt oluline aidata noortel leida sotsiaalne eneseteadvus, see ühine «oma», mis aitaks neid kujuneda sotsiaalseks jõuks. Millest tuleks alata?*

J. A.: Alata tuleks sellest, et saada oma ühiskondlikus teadvuses ükskord ometi täiskasvanuks ning võtta teadmiseks, et 47 aastat arenenud nõukogude võimul Eestis on niivõrd tugev majanduslik ja ideoloogiline baas, et ükski väärarvamus või ebaõige loosung ei kõiguta teda karvavõrdki. Seetõttu pole nende ilmumisel vaja üles näidata administratiivset paanikat, vaid kaine analüüsi ja mõtetatud tegutsemist. Ja isegi kui vahel keegi kuskil sini-must-valge lipu üles tõmbab, siis tähendab see vaid seda, et mingis koolis või komsomoliorganisatsioonis pole küllalt põhjalikult ja ausalt noortele selgitatud, mis selle lipu taga peitus ja peitub, mis aga veelgi olulisem, poliitikat huvitatud noortele pole seal suudetud anda vähegi mõistlikku eneseteostuse võimalust. Isegi salastada pole seda fakti kellegi eest vaja, sest lääne raadiojaamadesse on taoline info ikka kohale jõudnud. Valisin meelega näiteks drastiliselt natsionalistliku ilmingu, sest rõhutan, et pere-mehetunne ja aktiivselt positiivne tegutsemine saavad tekkida vaid siis, kui arvamuseavaldamisel pole piire ega sotsiaalses teadvuses tabusid. Ajaloõpetuses ning internatsionaalses kasvatustöös on absurdne läh-tuda teesist, nagu oleks kahekümneaastane poliitilise iseseisvuse aeg ühe rahva elus olnud midagi üheselt musta ja unustamisväärset. Peale kõige muu on see tees muide ka absoluutselt antileninlik. Arvan, et internatsionaalse kasvatustöö esmaseks ülesandeks on anda avameelne ja põhjalik hinnang just tollele ajastule, tema algusele ja lõpule meie rahva elus, ning viia see analüüs meie vabariigi mõlemast rahvusest noorsoo teadvusse, sest paljudki pinged lähtuvad just sealt. Ajalooratta pöörded ei sõltu meie tahtest, kuid kõigi sündmuste objektiivne paratamatus ning ka subjektiiused tegurid selle kõrval alluvad loogilisele analüüsile. Ei ole midagi ketserlikku selle selgitamises, mida head ja mida halba tõi see ajajärk eesti rahvale ning mida head ja mida halba tõi meile ühinemine Nõukogude Liiduga. Täiesti antimarksistlik on teha nägu, nagu oleks alasid ja probleeme,

kus dialektika ei kehti, ja ometi minnakse isegi Tartu Ülikooli ajaloo osakonna õppekursuses sellest perioodist pealiskaudselt ja ühekülgiselt mööda. Tulemuseks on muidugi see, et kui näiteks emigrantliku noorsoo esindajatega saab neist asjust mõistuspäraselt diskuteerida, siis nende eakaaslaste hulgas kodumaal kostab teadmatuse ja mahavaikimise viljana tunduvalt rumalamaid seisukohti.

Sotsialism saab võita ühiskonnakorrrana ja ühiskondlikus teadvuses vaid absoluutsele tõele ning aususele tuginedes. Ta saab võita vaid kogu rahva teadliku ja positiivse ühistegevuse tulemusena. Just seda pole meil olnud, just seepärast jääb meie tööviljakus kapitalistide omast maha ja just seepärast on ka alkoholism meil sellise mõõdu võtnud. Kodanlik propaganda väidab, et sotsialism Eestis on venelaste poolt pealesurutud võõras võim. Paraku on mulle jäänud mulje, et selle teesi lummuses on päripidiselt ka mõnedki meie ideoloogiatöötajad, kes pidevalt kahtlustavad, kustutavad (tihti omasüüdatud) «tulekahjusid» jne. Tegutsetakse nagu vaenlaste laagris, kandes oma kitsastel õlgadel ainsat tõe ja õiguse monopolit. Uut moodi mõtle-mine tähendaks sellest lummusest vabanemist, peremehetunde kujunemist ja uhkst sotsialistliku Eesti üle.

L. L.: Näen komsomoli autoriteedi tõstmise ainsa võimalusena alternatiivsete noorsoo-organisatsioonide moodustumist, kusjuures kuulumine ühte või teise organisatsiooni ei tohiks anda mingeid eeliseid. Soodustused käigu liikmetele ikka organisatsioonide endi kaudu, kes oma liikmete aktiivsust hüvitavad. Komsomoliks hakkaksid ikka vaid need, kes on tõelised noorkommu-nistid, materialistliku elukäsitusega ja näevad ühiskonna arengu põhilise võimalusena kommunistlikku maailmavaadet. Komsomol olgu küll hüppelauaks kommunistlikku parteisse, mitte aga kõrgkooli, välisreisile või karjäärile bürokraatlikus masinavärgis, kus inimesele eelistatakse paberit. Komsomoli uuemine peaks algama suure sisemise puhastustööga, mis peaks nii alt üles kui ka ülevalt alla kanduma. Usun, et iga sotsiaalne liikumine vajab oma eduks lisaks lihtsale koondumusele ning «karja» juhi valimisele ka sisemist veendumust ning veidi armastust.

4. *Tänane noorsugu ei tule «hulgakesi efektselt kassettis», «kultuuri uksele ei prõmmi jõuk võitlushimulisi noori, kes eitavad isade ideaale ja tõukavad troonilt vanad iidolid», pole mõtet oodata «lärmakat» meieni «kultuuri astumist», selle asemele tullakse «üks-haaval» ja sageli märkamatu, täites vabanevad kohad ja jätkates eelkäijate tööd» (M. Sutrop. «Meie» ja «nemad». «Edasi».*

17. I 1987). Kuidas suhtute põlvkonnatundesse? Kas peate ühiskonna arengu seisukohalt oluliseks uut pealetulevat põlvkonda ühendavat «meie»-teadvust? Kas ei neela «vana» ühiskond «ükshaaval ja märkamatuks» tulevaid kohatäitjad lihtsalt alla?

L. L.: 1960. aastate loomenuorsoo teatav koondumine gruppidesse oli otseselt eelnenud aja tagajärg. Üksi oli ohtlik isegi pikkade juustega tänaval liikuda. Esimene kitsaste pükste kandja peksti Rāpinas läbi, esimene siilisoeng oli naerualune. Inimesed olid sedavõrd ühehüljalise maailmaga harjunud, et uut ei oodatudki, uut kardeti ja kahtlustati, sest oli tavaliselt «välismaine», seega kapitalistlik ja paheline. 1980. aastatel seevastu uut oodatakse, uut janunetakse ja uue tulek pole sedavõrd dramaatiline. On loomulik, et tulla- se ükshaaval, aga on ka grupiviisilisi kultuuri tulijaid (arhitektide-kunstnike rühm «T»). Tulemise viis ei ole veel põlvkonna näitaja, sest 1980. aastate põlvkond on niigi olemas, tal on oma maailmasuhtumine ja kultuuri-ideaalid. Tema igapäevast tulemist tähistavad samas aga rohked publikatsioonid ja näitused, millest meie ei võinud unistadagi. Me pole moodustanud «maffiat», millega noori degradeerime, pigem vastupidi, noori võetakse avasüli vastu ja tihti isegi «vanemate» arvel, kunstielus näen igatahes liialdatud hoolitsust noorte ja nende loomingu eest, mis läbi kannatab just see 1960. aastate põlvkond, kellega arvatakse kõik juba korras olevat. Teatud loomulikkus põlvkondade vaheldumises on igatahes tervema ühiskonna näitaja, eelistaks kiirele vaiksemat vahetust, sest viimaste kümnedite kärarikkad ideoloogilised muutused on mind ja ma arvan ka mu eakaaslasti sedavõrd väsitanud, et isegi uued deklaratsioonid ei mõju veenvalt, enne kui nad on realiseerunud.

5. Mida ootate uutelt tulijatelt, neilt, kel täna aastaid 20 ringis?

J. A.: Nad on sündinud 1968. aastal. Inimloomusele on võõras valetamine, passiivsus ja omakasu tagaajamine, sest oma olemuselt on inimene ühiskondlik ja loominguoline olend. Valetavaks ja egoistlikuks olesklejaks saab inimest kujundada vaid sotsiaalse surve abil, murdes sellega inimesele loomumomase protesti taloise mitteinimväärse elu vastu. Tänavused 15—20aastased on õnnelik põlvkond, sest nende protest kulmineerus üheaegselt nende objektiivsete jõudude tegevusega, mis viisid kogu ühiskonna muutmisele, ja see põlvkond jäi ehk murdmata. Ma arvan, et see põlvkond suhtub sotsialismisse Eestis kui omaenda ühistegevuse ja ühismõtlemise objekti, mille palgejoonte kujundamisel pole tarvis pidevalt kuskilt luba ja heakskiitu küsida, mille muutmisel pole vaja

karta absurdseid kahtlustusi ja süüdistusi. Selle põlvkonna kujunemisel oli oluliseks sündmuseks kevadel toimunud «fosforiidi-kampaania». Tegu oli pärast pikemat vaheaega toimunud rahva (ja noorsoo) sotsiaalse aktiivsuse ärkamisega ühe konkreetse probleemi suhtes. Eesmärgi ja vahendite eba- küllaldase korrelatsiooni tõttu omandas kogu õilis üritus aga pisut hüsteerilise kõrv- maigu ja leidis lõpuks materialiseeritud väljenduse maidemonstratsiooni mõnedes loosungites. Ning jällegi arutati Tartus seda, millised loosungid on sobivad ja millised ebasobivad, kelle aktiivsus ja kuhu maani oli õigesti suunatud ja kes selle piiri ületas. Mulle aga tundub, et üht omatehtud, olgu või lapsikut loosungit seljas kandnud üli- õpilane omandas jällegi suure ja kasuliku sotsiaalse kogemuse, mis moodustus kõik- võimalikest reaktsioonidest sellele sammule. Temast sai «lastud varblane», ja kui me järje- kordselt ei tee viga aktiivsuse laitmise ja passiivsuse kiitmisega, siis loodan, et mitte «maha lastud». Ei tohi unustada, et juhitud on siiski vaid aktiivsus, passiivsus on täiesti juhtimatu nähtus, mille toetamine ja eduta- mine on viinud uut liiki bürokraatide tekkele, kellega meie aktiivne «lastud varb- lane» peagi kokku puutub. Need on edukad, haritud, viisakad inimesed, kes ei karju, ei kaota ära pabereid ja oskavad probleemi lahendamiseks anda isegi kompetentset nõu. Nende eripäraks on aga täielik huvi puudus oma tegevuse sisu suhtes, täielik südame- valutus. Pärast meeldivat jutuaajamist sellise vastutava töötajaga unustab ta teid koos teie probleemide, ideede, ettepaneku või hädaga kohe, kui kabinetiüks on teie järel sulgunud. Kui teie ettepanek või teguviis on talle ebaeel- div, siis ta ei kiisa teid taga ega karista, nagu tegid tema eelkäijad, tal lihtsalt puudub iga- sugune sisuline huvi teie vastu ja seetõttu ei erine talle meeldimine oma tagajärjetuse poolest millegagi talle mittemeeldimisest. Selline vastutava töötaja tüüp on täiesti sea- duspärane produkt ajast, mil inimese enda aktiivsusest ja mõistusest ei sõltunud mitte midagi ei asjas, mida aetakse, ega ka inimese enda karjäär; kui millessegi sekkumise, millestki eluliselt huvitumise oli halva poliiti- lise tooni tunnus. Erinevalt oma eelkäijast ei hakka selline ametnik meie loosungi- kandjat omal initsiatiivil karistama, sest talle on täiesti ükskõik, kas kantakse mingeid loosungeid või mitte, kas kirjutatakse midagi ajalehtedes või mitte. Ta on veendunud, et kõik küsimused lahendatakse niikuinii oma- soodu ja kõrgemal ning meie sekkumisest ei muutu kõige vähematki. Ka selline võib olla «uus» mõtteviis ja loomulikult ei kann- seda mitte ainult 30aastased. Need on kajakad

kiiluvees, kelle elus ei muutu laeva põhjaminekust mitte midagi. Tahaks loota, et «uued tulijad» ei lase ennast sellisest mõtteviisist ei heidutada ega ka ahvatleda.

6. Milline osa on Teie kujunemisel olnud kunstil? Mida arvata üldse kunsti osast ühiskonnas?

L. L.: Küsimusele eelõeldu foonil vastata vist polegi mõtet, sest elan ise kunstis ja arvan, et kunstnikud on laialt levinud loosungi «kunst kuulub rahvale» realiseerimiseks teinud kõik; enamgi, suur osa kunstnike loob näitusekunsti põhitöö kõrvalt, juhindudes seega mitte isikliku kasu motiividest, vaid sisemisest vajadusest. Samas puuduvad meie taidureil nii vajalikud riiklikud stipendiumid, õppereisid välismaale, kunstimuuseum, moodsa kunsti muuseum, kunstigalerii, arhitektuuri muuseum ja palju muud. Viimastena loetletud kunsti levitamise keskused puuduvad ka meie rahval. Tänu sellele ei jõua rahvas kunsti ja arhitektuurini. Meil pole isegi kunsti- ega arhitektuuriajakirju. 1987. aasta seisuga olen arvamusel, et alkoholi roll meie ühiskonnas on ikka veel suurem kunsti omast. Rahva hulgas on ehk kunstniku maine veidi parem alkohoolikust, kuigi keskmise inimese seisukohalt on mõlemad ühiskonna heidikud, sest nad «ei tee tööd». Loov töö pole meie propagandas veel ausse tõdetud, atelised ideaalid ja esteetilised tõekspidamised on jäänud poliitiliste loosungi-

te ripatsiteks. Kunst ja kunstnik, kes vajab hella kohtlemist, on kultuuriametnike jõhkra ja piiratud suhtumise kiuste elanud edasi omal nõul ja jõul, ehk tuginedes ka eestlaslikule jonnile.

7. «Liiga vähe on 60ndate põlvkond arutlenud selle üle, missuguseks muutus maailm ja milliseks said nemad ise, kui meie alustasime kooliteed.» (M. Sutrop, E, 17. I 1987.) Kuiddas suhtute sellesse, 80ndate põlvkonna esindaja etteheitesse? Kui võtate omaks, kas annaksite hinnangu küsimuse mõlemale aspektile?

L. L.: Küsimusele vastab samuti kõik eelõeldu, ent nimetatud naiivse tsitaadi kohta lisaksin niipalju, et meie, 1960. aastate põlvkond, oleme ka praegu, 1980. aastatel, selles muutunud maailmas ja oleme muutunud koos ümbritseva eluga, olles vahetus koosluses ka noortega, kes otsivad oma kohta ja ehk arvavad, et «vanadena» oleme neil jalus. Rõhutaksin veel kord, et 1960. aastate läbipekstud põlvkond hakkab end alles nüüd õieti realiseerima, tegema tõeliselt seda, mida omal ajal alustati, täpsemalt, viima kogu oma senist loovat ja ka organisatsioonilist tööd õigesse mastaapi suhetes tegelikkusega, hakkab laual lebanud projekti ellu viima. Aega arutlusteks ja plaanipidamiseks on liigagi palju olnud, nüüd on tegude periood kätte jõudnud. . .

KALEIDOSKOOP

AADO LINTROP

Alma-Ata. Viis päeva juunis

21.—29. juunini toimus Kasahhima pealinna üleliiduline noorte poeetide festival, mis kandis järjekorranumbrit XIV ja kus mul koos Priidu Beieriga oli võimalus osaleda. Tõsi küll, mitte lõpuni, sest juba 28. juunil pidin istuma Tartust Moskva rongile, kaasas filmiaparatuur, et sõita järjekordsele ekspeditsioonile. Alatau lumised nõlvad on jäänud lootusetult kaugele, mind eraldab neist kuu Udmurdima poriseid teid, hoopis teistlaadi kohtumisi, hulgaliselt uusi mälupilte. Läbi laagerdamata muljete hägu paistavad festivalipäevad kontekstist väljarebitud lausetena,

mille kohta on raske öelda, mis nad on või miks nad olid.

1. päev. Majutamine esindushotelli ja ööpäevane valve festivalistaabis töotasid hästi korraldatud üritust. Ajakirjanike rünnakud juba varahommikul oleksid nagu tunistanud teatud huvi toimuva vastu. Esimese päeva märklause: «Podstrotšniki jest?» Avamisel Kirjanike Liidu saalis kõnelesid Kasahhi KLi juhatause esimees O. Sülejmenov, üleliidulise noorte literaatidega tegeleva nõukogu esimees K. Skvortsov, ÜLKNÜ KK töötaja N. Levitšev, kirjanduskriitik G. Krasuhhin. Öeldi ilusaid sõnu, ainult et TA Kirjandusinstituudi sektori juhataja D. Urnovi päevakohane ettekanne kumises põhjamaa-

laste jaoks liialt paatosest ja KLi saal oli praktiliselt tühi. Ei usu, et sarnase festivali Tallinnas korraldamisel piirduks kuulajas-kond vaid festivalist osavõtjatega. Esimesest päevast alates aga jäi mulje, et meid hoiti kontaktide eest Alma-Ata loominguliste noortega. Tõsi küll, luuleseminarides, kus hiljem arutati kokkusoitnute loomingut, osales ka kasahhi poeeti, mõnes koguni mitu, aga on raske uskuda, et miljonlinnas leidub kokku ainult 7—8 noort luuletajat.

2. ja 3. päev. Juba esimesel õhtul jagati kõik noored poeedid seminarigruppidesse. Mis põhimõttel seminarigrupid koostati, ei oska öelda, ainult üks printsiip — sama regiooni autorite paiskamine eri seminaridesse — hakkas silma. Eestist, Lätist ja Leedust oli kokku kuus osalejat ja iga seminar sai sel moel ühe Baltikumiga esindaja. Sattusin kuuendasse gruppi A. Ševeljovi, M. Beljajevi ja Kirjušini käe alla. Samasse seminarisattusid veel usbeki Askar Maksamov, kaks kasahhi poeeti, kelle nimesid enam ei mäleta, ja eksikombel (tänu hilinemisele) kaks Gruusia esindajat — Makvala Gonašvili ja Važa Otarašvili. Kuigi oli mõeldud, et juhendajad enne seminare käsikirjadega tutvuvad, toimus vähemalt meie seminaris kogu töö kohapeal. Kõigil lasti lugeda üks luuletus emakeeles ja neli-viis tõlget või reaalist. Arutelu oli demokraatlik, st igaüks võis öelda oma arvamuse, juhendajad rääkisid viimasena. Oli raske nende mõne kuulnud asja põhjal järeldusi teha. Sellepärast tehti rohkem komplimente või äärmisel juhul kriitiseeriti tõlkeid. Ka juhendajatel polnud lihtne. Tihti kaldus jutt teemast kõrvale ja muutus monoloogiks. Näiteks arutles A. Ševeljov pikalt vabavärsi osast vene luuletraditsioonist ning minu ja võib-olla mõne teisegi üllatuseks teatas ta lõpuks, et vabavärs on tee, mis ei vii kuhugi, vene luule surnultsündinud laps.

Oma seminarist jäid meelde Makvala Gonašvili läbitunnetatud naiselikud värsid, millel sügavust nii ajas kui ruumis, ja Askar Maksamovi kodanikuluule. Maksamov oli vist ka ainus Kesk-Aasia esindaja festivalil, kes viljeles julgelt vabavärssi. Tema luules olid usbeki luule pikaajalised traditsioonid ühendatud tänapäevase sisu, napi, kuid pingestatud sõnastusega. Kõrvuti eksisteerisid gaseel ja vabavärs, mõlemas autor selgesti äratuntav.

Kokkuvõttes luuleseminaride tööst tehti festivali kolmanda päeva pärastlõunal komsomolikomitee konverentsisaalis, kuhu osavõtjad vaevu mahtusid. Vastavalt juhendajate suvale tõsteti siin mõnesid autoreid esile, mõned vaikiti maha. Halba ei öeldud kellegi kohta. Ühiselt arvati, et tänavune

festival oli tasemelt kõrgem kui eelnenud (seda öeldakse ilmselt alati). Äramärgitute hulgas olid Nikolae Popa (Moldaavia), Gunta Šnipke (Läti), Armen Davtjan (Armeenias), Galina Bulõka (Valgevene), Oksana Zabužko (Ukraina), Mihhail Mamajev (Moskva), Priidu Beier, Aidas Marčenas (Leedu), Askar Maksamov (Usbeki), Makvala Gonašvili (Gruusia).* Osavõtjad omakorda tegid ettepanekuid järgmiste festivalide paremaks korraldamiseks (näiteks otsustati tulevikus arutluse alla võtta ka juhendajate looming). Esitati küsimus ka Alma-Ata detsembrisündmuste kohta, kuna aga kohalike komsomolitöötajaid just siis paraku saalis polnud, jäi vastus napolisõnaliseks.

Seltsiulu keskpunkti sai meie 26korruselise hotell «Kasahstan», mis peagi Paabeli torniks ristiti. Kõigepealt tutvusime lätlaste ja leedulastega, hiljem lisandusid seltskonnale grusiinid, aserbaidžaanid, valgevenelane ja armeenlane. Võrreldi kultuurielu erinevaid tahke, räägiti noortejakirjade toimetamisest, loeti luuletusi, lauldi. Koos tähistati ka jaanipäeva (kahjuks küll hotelli-toas, sest õhtul sadas).

4. päev. Suure kasahhi lauliku Džambuli majamuuseumi ees oli rahvasumm, mida siin-seal kaunistamas rahvarõivais naised. Tulid pioneerid lilledega, peeti kõnesid, Džambuli lapselaps esines improvisatsiooniga. Pärast vaadati muuseumi, käidi lauliku jurtas ja mausoleumis. Muuseumi lähedal putkas kaubeldi kumõssiga. Kuna kõigi ennustuste kiuste polnud seni seda jooki kusagil pakutud, otsustasin ennast kostitada. Piaalitäis maksis vaid kümme kopikat. Läks alla küll, juues maitset isegi hea, ainult pärast tuli vänge mekk suhu.

Pärastlõunaks oli kohalikus klubis välja kuulutatud suur luuleõhtu, mis ajapuuduse tõttu üsna lühikeseks kujunes. Nimelt oli kahele järgmisele päevale planeeritud ringsoit oblastites, ja et Kasahhimaal teise serva jõuda, pidid mõned meie hulgast juba õhtul ära lendama. Kolhoosnikud tervitasid viisakalt iga esinejat tugeva aplausiga hoolimata sellest, mis keeles too luges. Pärast vaheaega esinesid kohalikud taitlejad, keda mul ei õnnestunudki näha, sest olin samal ajal hädas ajalehe «Leninskaja Smena» korrespondendiga, kes tahtis kuulda midagi ilusat Kasahhimaal ja kasahhide, festivali ja Alma-Ata noorpoetide kohta. Olin sunnitud vastama, et väga tore on hotellis kohtuda läti, leedu, valgevene, ukraina, grusia jt noorte poeetidega, aga Kasahhimaad olen vaid veidi bussiaknast näinud, kasahhi noortest luuletajatest ei tea peaaegu midagi. «Te olete

* Ja ka selle kirjutise tagasihoidlik autor. *Toim.*

ju poeet, mõelge ometi midagi välja!» ei jättnud korrespondent.

5. päev. Et meile linnaekskursiooni ei korraldatud, otsustasin veidi omal käel ringi vaadata. Alustuseks käisime Priiduga turul. Hommikune turg jättis väga rahuliku mulje. Valjuhääldi kordas lõputult eeskirju, kõik müüjad seisis asjalike nägudega korrektselt lettide taga, keegi ei reklaaminud kärrakiltalt oma kaupa.

Nagu ikka vahetati viimasel päeval aadressesse, lubati üksteisele külla sõita, kirjutada, luuletusi saata. Tegin veel ühe tiiru linnas. Juhatuse järgi otsisin üles Kunajevi endise eramu, mis nägi välja nagu mõne väikese autonoomse vabariigi ministrite nõukogu. Oli esimene tõeliselt soe päev. Rahvast liikus tänavatel vähe. Alatau tipud olid kadunud vinesse.

PRIIDU BEIER Sellestasamast

Alma-Atasse jõudsimet imega pooleks. Pühapäeva õhtuks esindushotelli «Kasahstan». Otse lennuk Tallinnast veel ei lennanud ja tuli sõita Moskva kaudu. Rahaülekanne Moskvas ELKNÜ KKsse hiilnes. Piletite ostmise siin samuti. Meie õnn, et juhtus olema valimiste päev. Saime siin ühele päevasele reisile kaks viimast kohta. Moskvasse jälle jõudsimet ühe imerongiga, mida igal pool sõiduplaaniski sees ei olnud. Pandi nagu meie jaoks käiku. Üldiselt kohutav vedamine.

Petropavlovskis vahemaandumisel oli varjus juba 35 °C ja lennujaam tualetist imbuvas paksus uriihaisus. Tegelikult pidi see festival toimuma kuskil Baltikumis, vabandati kohapeal, kui midagi viltu läks. Eelmise aasta detsembrisündmuste tõttu toodi viimasel hetkel Alma-Atasse üle. Internationalismi demonstratsiooniks. Maandusime mingi metsamassiivi sisse. Pärast selgus, et see ongi rohelusse uppuv Kasahhi NSV pealinn. Miljonilinn. Sooja varjus 13 °C. Järgmised kolm päeva sadas nagu Märjamaal. Linnatsentrumit euroopalikus mõttes siin ei olnudki, varjulised puuderoheluse ja veesulinasse uppuvad tänavad. Kraavides vesi. Linn asub mägede jalamil. Taamal hiiglasuured lumised tipud. Majad enamasti tellistest või monoliitbetoonist. Kenamad kui Tallinnas. Maavärisemisohtlik piirkond. Parkides purskkaevude kaskaadid. 28 Panfilovlase park. Pargis moekas restoran miilitsaautodest pärjatud. Vastas suur ja lohmakas vene kirik. Ja karge mägiõhk täis sulnist soigumist — ime küll! — vana tuttav «Modern Talking». Kireval basaaril, varjulisel

tänaval, baaridest ja kohvikutest rääkimata — igal pool üks ja sama, kõigi lemmik «Modern Talking». Paar kohalikku punkarit ei suutnud tänavapildi nõukogulikkude rikkuda. Riides käidi nagu Leningradis ja Kiieviski. Isegi tübeteikasid polnud peas. 2/3 Alma-Ata ja ka Kasahhi NSV elanikkonnast on migrandid: põhiliselt venelased, siin ukrainlased, endisi Volga-sakslasi, korealasi, H. Kiige andmetel isegi jaapanlannasid. Aga miilitsad olid jälle kõik kasahhid. Jõid juba hommikul kell kaheksa hotelli einelauas õlut. See on seal karastusjook.

Kohalikud kirjanike liidus on 500 liiget, neist kümme konda, kes kirjutavad emakeele asemel vene keeles. Esimees O. Sülejmenov samuti. Ta oli ainuke elav kasahhi kirjanik, keda ma teadsin. Eestist ei teadnud nemad enamasti mitte ühtki. Kuigi Oskar Lutsu venekeelne «Kevade» vedeles siin igas ajalehekioskis ja hiljuti anti kasahhi keeles välja eesti luule antoloogia. Antagu välja või 10 eesti luule antoloogiat, aga kes neid seal loeb. Uutmine seisnes siinses kirjanduselus selles, et möödunud aastal võeti liitu vastu pea 50 uut liiget, Armeenias (110 liiget) olevat jälle 7 välja visatud. Kah uutmine.

Tegelikult sõitsin taolisele noorte talentide paraadile teist korda. Esimest korda 1976. a Dušanbesse koos Aivo Lõhmusega. Tol ajal olin kogu seltskonna pesamuna — alles üheksateistaastaseks saanud. Seal on meele ainult helid, lõhnad, mõned näod. Millestki aru ei saanud, aga tore oli. Sireeniga miilitsaautod bussi ees ja taga. Siis oli brežnevistlikult pompossem. Kestis kaks nädalat. Kõned olid pikemad ja tulisemad. Õhtuti lausa padujoomine. Lõpubankett ministrite nõukogu suvilas. Programmi naelaks kujunes külaskäik veinitehasesse. Aga veel 11 aastat hiljem polnud lahkelt lubatud almanahh osavõtjate loominguga trükivalgust näinud. Mingit missioonitunnet mul siin endaga kaasas ei olnud. Nüüd küll. Otsin Tapalt Gustav Suitsu venekeelse tõlkekogu ja kinkisin selle ühele läti poetessile. Teadsin, et kõige tähtsamad on siin head tõlked või reaalsed. Lasin paarsada rida ära vabavärssi tõlkida. Aitäh, Maarika, neid tõlkeid kiideti. Vabavärss on vene luules ikka veel valulaps. Pole oma õiget staatust leidnud. Minuga ühes seminarirühmas oli vabavärsimeister Moskvast Artur Dolja. Lõpetas Kirjandusinstituuti. Väitis, et oli vabavärsi ise enda jaoks leiutanud. Kas siin Kirjandusinstituudis sümbolistlikku luulet läbi ei võetagi, kust vabavärsitraditsioon Euroopa luulesse kinnistus? Üks seminari juhendajaist, Sergei Mnatsakanjan, pidas talle siin väikese loengu vabavärsi ajaloost. Teised kaks juhendajat

olid Igor Ljapin Moskvas ja Muhtar Šahanov, ajakirja «Žalõn» peatoimetaja Alma-Atas. Kõik nii 40—50 vahel mehed.

Esmaspäeval käisime ka Kasahhi KP KKs vastuvõtul. Kolbinit küll ei näinud, meiega rääkis KK sekretär Z. Kamalidenov. Muu jutu seas tuli välja, et ka neil on probleem fosforiidiga. Teatavasti on Kasahhi NSV lõunaosas samuti suured fosforiidileiukohad. Seal oli tootmist juba alustatud, aga tootjatel õnnestus peagi reostada ühe Peipsi-suuruse järve vesi ja tappa kõik kalad. Seda rääkides krimsutas ta vastumeelselt nagu. Tõesti, Kasahhi NSVsse Väetisetööstuse Ministeeriumil praegu taganemisteed pole. Ainus võimalus on katsuda õnne Eestis.

Muide, esmaspäeva õhtul organiseeriti üks avalik suure saali esinemine. Seal etlesid peamiselt Moskva keskmise põlvkonna poeedid — meie juhendajad. Nende esinemine jättis küll vägeva mulje: harjumatu valjuhäälnel deklamatsioon, paatos ja üks poliitiline teravus teise otsa. Poole pealt tuli tahtmine vaikselt saalist välja hiilida. Õhk oli elektrit täis. Hirm hakkas, äkki veel midagi juhtub. Siis sain aru, et karta pole midagi, ega mina ei vastuta, ja istusin vapralt lõpuni. Õiget tugipunkti ei paista see publitsistlik luule veel omavat, ainult 60ndate alguse matkimisest jääb väheks.

Nagu näete, eriti julge seltsimees ma ei ole, sõjaväes pole ka käinud. Arguse pärast. Algul kartsin õhtul üksinda tänavale minna. Ikkagi rahutused või sedasi. Siis tuli Aado Lintrop (pikkus 2,0 m) kaasa, moraal-seks toeks. Pärast käisin juba üksinda. Karta polnud midagi. Keegi kallale ei kippunud. Kõik olid nii sõbralike ja lahkete nägudega, eriti kasahhid. Suurimad sõbrad maailmas. Üks kasahhi noorpoet käis mul kogu aeg kannul ja ajas nagu uni peale: kingi mulle oma luulekogu (ainus allesjäänud eksemplar). Ta tahtis selle läbi lugeda ja siis sõpradelegi lugeda anda. Üldiselt, ta oli täiesti kindel, et saab aru, millest ma kirjutan. Võib-olla on Peeter Tulvistel tõesti õigus, et nad mõtlevad veidi teistmoodi kui meie.

Sel nädalal, kui meie pidutsesime, lasti üks mässaja maha, militsionääri tapmise eest, teised pandi kinni. Ajalehtedes kirjutati. Seda demokraatiavaimu oli sellestki näha, et kohe hakati noorpoetide seas surmamõistetute kaitseks armuandmiskirja koostama ja allkirju koguma. Aga õeldi, et ta on juba maha lastud. Samasugune allkirjade kogumine läks muide lahti ka ühe komsomolifunktsionääri toetuseks, kes pidi reedel ühe poetide grupiga provintsi lendama, aga kadus koos lennukipiletite ja passidega teadmata suunas. Pühapäevaks olevat vähemalt passid kätte saadud. Avar vene hing

andestab kõik, isegi kisendava ametialase lohakuse.

Kui veel mingitest sündmuste järelkajadest rääkida, siis nägin neid ka Kasahhi KL majas seinal. Seal rippus silmatorkav teade: kõik kirjanikud, kes vaevlevad korterikitsikuses, andku kohe sisse vastav taotlus. Hiljemalt 1989. aastaks kindlustatakse nad kas 1) riigikorteriga uues majas; 2) kooperatiivkorteriga või 3) kotedži tüüpi eramuga. Ise võis valida, mida süda neist ihaldas.

Kokku oli sel festivalil 60 noorpoeti ja paarkümmend juhendajat. Osavõtjad paistsid kõik olevat alla 40 eluaasta ja enamasti esimese või ka juba teise luulekogu omanikud. Kuldhammaste ja kiilaspeadega noorurid, keda võis veel Dušanbeski näha, olid täiesti kadunud. Igast väiksemast liiduvabariigist oli kaks esindajat, Vene Föderatsioonist kümme korda rohkem, Kasahhi NSVst 15 ringis. Valikuprintsiibid jäid mulle üsna segaseks. Tehti üks ankeet, kus küsiti ka otsesõnu: kes teid siia saatis. Ju ei teadnud korraldajad täpselt isegi. Enda seminarigrupis jättis kõige huvitavama mulje üks vene keeles kirjutav kasahhitar Nora Omarova. Ta etles nahekantsakus ja väga enesekindla merlejäägeliku intonatsiooniga. Töötas aga TA Filosoofia Instituudis. Juhendajad kiitsid teda, üks neist suudles tal lõpuks isegi kätt. Kes aga julgelt nurinat tõstsid, olid põlvkonna kaaslased — lüürilisemad poeedid. Neil kogud juba 3—4 aastat tagasi väljas ja õiget viisi luuletamine selge. Omaroval aga sel aastal jälle tagasi lükatud. Eks ta ole. Huvitavam tundus liiduvabariikidest (Läti, Leedu, Valgevene, Gruusia, Armeenia, Usbeki) tulnud autorkond. Vene Föderatsiooni poeedid jätsid Dušanbega võrreldes kahvatuma mulje. Näiteks Leningradi noorpoetidest, nn metaforistidest polnud kedagi kutsutud, aga nemand seal enim tähelepanu võitnud seltskond. Muide, vene keeles kirjutavate noorte jaoks on see festival kohutavalt tähtis. Siin osaleb alati ka kümnekond tegelast kirjandusajakirjade ja kirjastuste juurest. Poistel-tüdrukutel on suur šanss oma kogu Moskvast välja lasta või kimbuke kuskil pealinna lehes ära trükkida. Nemand rabelevad elu eest. Meile oli see rohkem meeldiv turismireis. Tagantjärele avastasin, et olen täiesti ebafestivaalilik tüüp: ei laula, ei joo, eriti napsõnaline ja kohmetu aga daamide seltskonnas. Arvan, et kahel korral olen eesti luulet ja luuletajaskonda piisavalt diskrediteerinud, et kolmandat korda sinna mitte kippuda. Millise ebumusikaalse, puritaanliku ja igava mulje jätsin ma eestlastest! Aga Aado oli oma ülesannete kõrgusel ja parandas õnneks seda muljet kord havi, kord setu rahvalaule lauldes tublisti.

PEETER OLESK Lugemispõhised III

Trükiste hulk, mille läbivaatamisest käesolevad märkmed sugenevad, kasvab vähemasti praegu üha. Ütlen nimme «vähemasti praegu», sest on täiesti ootuspärane, et nagu inimene hakkab ruumipuuduse suurenedes raamatuid vähem ostma, tõmbab ta ka eruditsiooni süvenedes oma lugemusele rängemaid piirid. Kindlasti tuleb iga raamatuhuvilise jaoks aeg, mil tundub, et lisanduvad trükised ei too juba olemasolevatele midagi olulist juurde ja nad võib kahetsuseta soetamata/lugemata jätta. Kui seista suvalise vähegi spetsialiseeritud erakogu riivilise ees, siis on kergesti näha, kuidas selliseid aegu võib olla koguni mitu.

Siinsete märkmete seisukohalt on niisugune aeg nõnda siis veel saabumata. Ja ometi olen ma pärast ülikooli raamatukogu uudiskirjanduse lugemispõhise ning laekuva perioodika avariivõtte, pärast Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogus leiduva erialase ajakirjanduse ja Tartu raamatupoodide, pärast omaeelse ning oma tuttavate kogude kasutamist ikkagi nõutu (nagu nähtub ka sellest, et lugemispõhised ei korju nii regulaarselt, nagu peaks). Mitte kõik, mis eestigi keeles maailmakultuuri kohta ilmub, pole soovitatav väärt. Näiteks on kohatult pealiskaudne majanduskandidaat K. Kilvitsa ülevaade «Tehnopolitiika eile, täna, homme» («Valgus», 1987). Paraku on märksa olulisem see, et mitte kõik, mida tasuks kas või käeski hoida, pole reaalselt kättesaadav. M. Bahtini eesti keelde tõlgitud «Valitud töid» («Eesti Raamat», 1987; vt ka P. Lias, Bahtini tuleku puhul. «Vikerkaar» 1987, nr 4) ei saanud mitte iga praegunegi filoloog. Aga ei ole ju normaalne, kui ma juba tänavuselgi sügisel pean tudengile selle raamatu lugemiseks soovitama mõne tuttava poole pöörduda (nagu pidevalt juhtub näiteks prof. J. Lotmani teoseid silmas pidades). Ning mullu Moskvas ilmunud Bahtini-valikuid (2. tr raamatust «Sõnakunsti esteetika», «Iskusstvo»; «Kirjanduskriitilised artiklid», «Hudožestvennaja Literatura») pole Eestis kindlasti poolegi eestikeelse Bahtini tiraaži jagu. Kuid tudengile ei jätku ju — ega tohigi jätkuda — J. Lotmani ja P. Toropi saatesõnu «Valitud töides» täiendavast TRÜ inglise filoloogia õppejõu Madis Saluveeru artiklist «M. Bahtin ja arvutisloomuliku keele modelleerimise probleemid» (ülikooli toimetiste tänavu ilmunud 751. köide, «Tõid tehisintellekti alalt. Dialoogimudelid tehisintellekti süsteemides»)! Liitati kui ta teab, et 1985 ilmus Saranskis uus memoriaalkoguteos «M. Bahtini teadusliku pärandi probleemid» ja leiab viite, et aasta varem on T. Todorov avaldanud Minne-

sota ülikoolis uurimuse «Mikhail Bakhtin. The Dialogical Principle».

Iseasi, mis ta sellega peale hakkab. Kes on Tartust ja Tallinnast kaugemal ning seisab filoloogiast kui uurimistööst kõrval, sellele on niisugused raamatud-artiklid pigem peibutavaks ja elitaristlikuks luksumiseks kui üllitiseks, millela tõesti läbi ei saa. Kes teab, et ta pärast kõrgkooli lõpetamist läheb Tartust ja Tallinnast kaugemale, seda tema argitööperspektiiv viidatud tasemega trükiseid välja otsima ei inspireeri. Kolmekümnetunnise nädalakoormusega õpetaja Bahtini kohta kirjutatud uurimusi ei loe. Kes aga ei teagi, mis tast saab, — ja kelle uudishimu võiks ju üsna eelarvamusetu olla — seda ei kannusta tagant juba teada olev skepsis teadliku lugemuse suhtes. Või siis kammitseb teda keeleline harimatus, mis teeb vaevaliseks isegi venekeelsete väljaannete poole pöördumise.

Ja ometi on küsimused, millele näiteks üliõpilane peab vastuse leidma, äärmiselt tõsised. Kes on käsitlenud ajaloo ning mütooloogilise teaduse piire? Millised uurijad on välja pakkunud originaalseid kontseptsioone selle kohta, kuidas sõnast saab kujund ja milles need kontseptsioonid sisuliselt seisnevad? Kes on uurinud retseptiooniprotsessi struktuuri? Kes on kirjutanud midagi Kuust rahvameditsiinist? Kus on lähemalt kirjutatud dateerimisest C¹⁴ abil? Mis on neoliitikum ja kuidas tõlgendatakse selle kronoloogilisi piire? Mis on eelajalooline aeg? (Kõik küsimused on võetud TRÜ filoloogiateaduskonna tänavuste diplomandidega suhtlemise kogemusest ja ühest Õpilaste Teadusliku Ühingu Tartus koos käivast seminarist.)

Kes nüüd tahab kas või ka nendele küsimustele vastust saada — missuguste allikate poole ta siis peab pöörduma? Olesk tõesti meeltülendav, kui ta ei lepiks sõnastikega (ehkki olesk niisama kurb, kui ta neid üldse ei vaataks). Näiteks tänavu Moskvas ilmunud «Kirjandusentsüklopeedia» («Sovetskaja Entsiklopedija»; 1700 artiklit) või mullu prof. C. Trägeri toimetusel Leipzigis avaldatud «Wörterbuch der Literaturwissenschaft» on siiski väga põgusa informatsiooniga (eesti kirjanduse olemasolu esitatakse viimases märksõna «fennougristika» all kõigest mõne nimega). Vähemasti kokkuvõtlikke ülevaateid või hõlmavaid koguteoseid maksab juurde vaadata. Nii pakub põnevat lugemist ameeriklase Peter Bellwoodi käsitluse «Man's Conquest of the Pacific» (1978) tõlge vene keelde pealkirja all «Vaikse ookeani alistamine inimese poolt. Kagu-Aasia ja Okeania eelajaloolisel järgul» (Moskva, «Nauka», 1986). Raamatu eessõ-

nast (M. Krjukov) leiab muide seletused nii radioaktiivse süsiniku meetodi kui ka mõiste «eelaalugu» kohta... Kuu rahvameditsiinis? Vähemalt mingi viite sinnapoole, kas või teatava paralleeli annab ehk S. Tolstaja publitseeritav «Polesje rahvakalender. Etnilis-murdelise sõnastiku materjalid», mille järjekordest osa tähtede k ja p vahelt ilmus minu NSVL TA Slavistika ja Balkanistika Instituudi seeria «Slaavi ja Balkani folkloor» hetkel viimases köites «Polesje vaimne kultuur üldsaavilikul taustal» (Moskva, «Nauka»). Kellele sellest on vähe, võib veel juurde võtta E. Volotskaja uurimuse «Kosmose elemendid folkloorses maailmamudelis (slaavi mõistatuste põhjal)» sama instituudi raamatust «Uurimusi teksti struktuurist» (sealsamas, 1987), kus on muudki põnevat.

Ent on raamatuid, mida ei tahaks soovitada pelgalt ühemõtteliseks kasutamiseks. A. ja O. Kursi tõlgitud A. Th. von Middelendorfi «Reis Taimõrile» («Valgus», 1987), ilus lugemine ka puhtalt ajaviiteks, sisaldab rohkesti tänasele kohaseid analooge. *Mutatis mutandis* võiks sedasama öelda maailma kuulsalt kontsertmeisteri G. Moore'i neljast raamatust «Am I too Loud?» (1962), «Farewell Recital» (1978), «Singer and Accompanist» (1953) ja «The Schubert Song Cycles» (1975) koostatud tekstivalimiku «Laulja ja saatja. Mälestused. Mõistklused muusikast» kohta, mille Moskva kirjastus «Raduga» tänavu lugejate ette tõi. Pisut meilegi tuttav muusik (õigustajaks «Teater. Muusika. Kino» 1986. a 10. nr-i rubriigis «Mõttevaramu» on mõned katked esimesena mainitud raamatust A. Undi tõlkes) kõneleb äärmiselt sundimatult — ja suure huumoriga — asjadest, mis nii on vähikulegi mõistetavad. Nagu ka Nobeli preemia laureaadi (1965) füüsik R. Feynmani kurblobusad arutlused füüsika õpetamisest ja mõistmisest, mis on kergemini kättesaadavad nii ajakirja «Uspehi Fizitšeskih Nauk» (1986, nr 3, lk 509—526) kui ka «Nauka i Žizni» (1986, nr 10, lk 144—147) vahendusel — tõsi küll, vastavalt ka ainult katketi. Pärast niisugust lektüüri ei tundu ei kriitiku ega pedagoogi elu sugugi lausa lootusetu.

Mitteühemõttelise lugemisvara hulka arvasin ka maailmakultuurist sõna ranges mõttes eemal seisva kollektiivse monograafia «Territooriumide prognoosiva hindamise kriteeriumid tahkete maavarade suhtes» (Leningrad, «Nedra», 2. tr, 1986). See D. Rundkvisti toimetusel ilmunud raamat jäi ette üsna juhuslikult, lugemissaalis sootuks muud otsides, aga nähtavasti ikka ka eesti fosforiitidele mõeldes. Teos käes, tekkis huvi lähedalt vaadata, kuidas näeb probleemi *locus* e-võõras geoloog, keda sotsiaalmajanduslikud mured ei vaeva. Kui keegi tunneb huvi —

lk 667—676 on seal kirjas meist sõltumatud seisukohad fosforiidi, lk 723—733 sõe ja põlevkivi suhtes. Võib-olla on meie viga muide just selles, et me niisuguseid monograafiaid (mis pole ju muud kui vaid ulatuslikumate üksikuurimuste üldistatud kokkuvõtted) ainult spetsialistide lugemisvaraks peame ega oska nende sisu iseseisvalt lahti mõtestada. Ning mitte üksnes monograafiaid. Kes keelas juba 1971. a «Eesti Loodusest» (nr 5) E. Kivimäe artiklit «Eesti fosforiidivarud» perspektiivitajaga lugemast?

Teatud mõttes on ka see maailmakultuur, sest temagi varjus peitub toosama mõtteviis, mis teistes seostes avaldub näiteks arusaamana tõelise teaduse kohustuslikust transkultuurilisusest. Arvatavasti on ses suhtes (mis on maailmakultuur, mis ei ole) küll väga raske selget vahet teha, kuid minu nõutus, millele alguses vihjatud, ei tulene siiski sellest. Nõutust tekitab asjaolu, et maailmakultuuri struktuuri ja seda adekvaatselt edasiandva literatuuri kirjeldamiseks pole minugi hariduses enam hädavajalikku loogika-haridust. Kui arvutiõpetus jõuabki kunagi selleni, et laps saab arvutiga suhelda sama enesestmõistetavalt, nagu ta praegu teeb seda raadioga, — ka siis ei korva see autonoomse loogikaõpetuse puudumist. Milliseid võimalusi loogika eneses kätkeb, nähtub näiteks taas mullu Moskvas kirjastuses «Progress» venekeelses tõlkes ilmunud Soome akadeemiku, Cambridge'is Wittgensteini järglaseks olnud Georg Henrik von Wrighti valitud tööde kogumikust «Loogikal-filosoofilised uurimused». Tema vaateist on mõnel korral kirjutanud filosoofiadoktor A. Pork (näiteks oma venekeelses monograafias «Ajalooline seletus», 1981 või artiklis «Skeemid, näited ja seletuste valik ajaloo» ajakirjas «Looming» 1983, nr 1). Tema üht nimekaimat õpilast J. Hintikkat on tutvustanud J. Sang (artikkel «Kujutav kunst ja võimalikud maailmad» kogus «Päripidi vastukarva», 1987). Kuid alles Wrighti enast lugedes — kuni see originaalis veel võimalik ei ole, ajab tõlgegi asja ära — saab selgeks, mida ta tahab.

Seejuures on Wright veel küllalt elementaarne võrreldes varsti juba kaksikümend aastat ilmuvas seerias «Uurimusi Oriendi folkloorist ja mütoloogias» tänavu avaldatud filoloog J. Golossovkeri uurimustega pealkirja all «Müüdi loogika» (Moskva, «Nauka»). Aga kes sellise raamatu jaksab kunagi ka tööpoollest läbi töötada, see võib ainult kiruda, miks ta on seni kergema vastuapanu teed minnes kiiresti neelatavate raamatutega aega raisanud. Väga palju annab näiteks J. G. Frazeri, Šoti päritolu tuntud etnoloogi mahukas kokkuvõte «Folkloor Vanas Testamendis», mis ilmus 1986. a Moskva

kirjastuse «Izdatelstvo Polititšeskoj Literaturo» kõigest aastase vahega juba teises trükkis. Samas sarjas tuli nüüd valik B. Russelli kirjutisi-seisukohavõtte pealkirja all «Miks ma pole kristlane». Loogika-jutule jätkuks — valik teeb kättesaadavaks ka Russelli paljudesse keeltesse tõlgitud artikli «Müstitsism ja loogika» (1914). Sisuliselt on loogikast palju kõnet ka V. Propi (1895—1970) uurimuses «Imemuinasjutu ajaloolised juured», mille 2. tr ilmus Leningradi ülikooli kirjastuselt mullu. Kellele see uurimus tundub üksikuna, võtku juurde S. Apo «Ihmesadun rakenne» (Helsinki, 1986).

Jõudsasti on tulnud lisa renessansi-ala-sele lugemisvarale. Kauaaegse Firenze ülikooli professori E. Garini uurimustest on kirjastusel «Progress» üllitatud tõlkevalik «Itaalia renessansi probleemid» (Moskva, 1986). Viimastena on loomulikult käsitatud ka antiigi saatust renessansi ajal, kokku-puuteid Bütsantsiga ning maagia ja astroloogia sisu tollal. Leipzigi kirjastus «Koehler & Amelang» on teinud uue trüki H. Wölfflini, J. Burckhardti õpilase, 1888. a esmakord-selt ilmunud raamatust «Renaissance und

Barock». Renessansist varasemat aega tutvustab G. Knabe rikkalikult illustreeritud teoreetiline käsitlus «Vana Rooma — ajalugu ja argipäev» (Moskva, «Iskustvo», 1986). Renessansi lõppu ning hilisemat eepohi jälgib F. Braudeli (1902—1985) kolme-kõitelisel uurimuses «Les structures du quotidien: le possible et l'impossible» kirjastusel «Progress» ilmuva tõlke esimene köide (Moskva, 1986). Veelgi hilisemas aega haarab Oulus 1985 peetud sümposiooni materjalide esimene osa pealkirja all «Aufklärung und französische Revolution» (Oulu, 1986).

Uut on ilmunud ka ühenduses Eestimaa saatusega 17. sajandil. Seerias «Isamaa ajaloo lehekülgi» on «Lenizdat» välja andnud kogumiku «XV—XVII sajandi Venemaa välismaalaste silmade läbi» (1986), kus leidub suur osa A. Oleariuse reisikirjast ka läbi Eesti. K. Tarkiaise uurimuses «Se vanha vainooja. Käsitlyset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen» (Helsinki, 1986) on samast reisist ja reisikirjast kirjutatud teiselt rannalt avanevast vaatekohast.

FOORUM

M. Hindi artiklist «Vaateid kakskeelsuse roosade prillideta» («Vikerkaar» 1987, nr 6—7).

Paljurahvuselise nõukogude ühiskonna keele-elu on keeruline nähtus. Nõukogude riigi edusammud NSV Liidu suurte ja väikeste rahvaste keelte arendamisel on üldtuntud ning nendesarnaseid ei tunne kogu maailma keelearengu praktika. Ühtses paljurahvuselises riigis osutub arvukate rahvuskeelte kõrval eluliselt vajalikuks kõiki ühendav keel — kõikide rahvaste vaheline suhtlemiskeel, sest ilma sellise keeleta on võimatu lahendada üldriiklikke ülesandeid, riigis elavatel rahvastel on raske omavahel kontakteeruda, osa saada ühe või teise vennasrahva kultuuri-saavutustest. Näiteks vene keelde tõlgitud leedu või eesti kirjanike teosed muutuvad kättesaadavaks enamikule meie maa elanikest, veelgi enam, nad levivad ka raja taga, sest vene keel ei ole üksnes rahvastevaheline, vaid ka rahvusvaheline suhtlemiskeel. Paljurahvuselise riigi huvid nõuavad rahvuskeelte ja rahvastevahelise suhtlemiskeele harmoonilist ühendamist, mis võimaldab arvestada iga rahva rahvuslik-keelelist ja kultuurilist eripära, aga ka kogu ühiskonna huve ter-vikuna. Seega rahvuskeele — vene kakskeel-

suse levik on ainuke mõistlik keeleelu arengu viis meie maal. Nentigem, et artikli autor ei paku omalt poolt teist lahendust rahvastevahelisele suhtlemisele. Mis puudutab autori väidet, et kakskeelsus ei pea olema totaalne, st üldrahvalik (nr 6, lk 55), siis piirdugem siinjuures vaid ühe märkusega: vaevalt saab sotsiaalselt õiglaseks pidada sellist olukorda, kui ainult üks osa elanikkonnast on võimeline suhtlema paljude riigis elavate rahvas-tega.

Rahvuskeele — vene kakskeelsuse esime-se poole moodustab rahvuskeel, mille tähtsust rahvusliku kultuuri arengus on raske ülehinnata. Nõukogude ajal on rahvuskeel-d saanud kõik tingimused arenguks ja laialdaseks kasutuseks suhtlemise eri valdkondades, mida eesti keele suhtes nendib ka artikli autor (nr 6, lk 55). On vaja ka edaspidi täiustada emakeelte õpetamismetoo-dikat, nende funktsioneerimist erinevates suhtlemisfäärides, tuleb püüda tõsta emakeelset kõnekultuuri, sest kõnekultuur on inimese üldkultuuri üks osa. Seetõttu jääb aktuaalseks ülesanne suurendada vanade ja noorte kirjakeelte osa neid keeli kõnelevate rahvaste sotsiaal- ja kultuurielus, samuti tuleb säilitada ja tähelepanuga suhtuda väikerahvaste keeltesse.

Kakskeelsuse teine komponent on rahvusvaheline suhtlemiskeel, st vene keel. Kui kõneleme rahvuskeele—vene kakskeelsusest, rahvustevahelise suhtlemiskeele sotsiaalsest vajadusest, siis ei pea me tavaliselt silmas mitte seda, mis keeles hakkab rääkima vene-lane usbeki või eestlasega, vaid eeskätt seda, mis keeles hakkavad suhtlema omavahel leedulane ja lätlane, lätlane ja eestlane, eestlane ja grusiinlane jne. Meie paljurahvuselise riigi ajalugu on kujunenud nõnda, et rahvustevaheliseks suhtlemiskeeleks sai enamuse keel — vene keel. Vajadusest omandada teine keel räägib elu ise: rahvuskeele — vene kakskeelsuse laialdane levik, mida kinnitavad rahvaloenduse andmed ja mis kajastub kakskeelsuse sotsiolingvistiliste uurimuste tulemustes Azerbaidžaanis, Kasahstanis, Leedus, Tadžikimaal, Valgevenes, aga ka Eesti NSVs (vt Развитие национально-русского двуязычия. М, 1976; Проблемы эстонско-русского и русско-эстонского двуязычия. Tallinn, 1985 jt).

Artikli autor lähtub kakskeelsusest kui kahe keele võrdsest valdamisest (nr 6, lk 51). Kuid mõisted «emakeel» ja «teine keel» kätkevad endas mõlema keele kõiki esinemisvorme; vaevalt leidub inimest, kes samavõrd täiuslikult valdaks kõiki oma emakeele esinemisvorme (kõnekeelt, kõiki murdeid, kirjakeelt, mitmesuguseid oskuskeeli), mis siis veel teisest keelest rääkida. Seetõttu oleks otstarbekas täielikku kakskeelsust piiritleda kitsamalt — kui mõlema kirjakeele üldkasutatava suulise ja kirjaliku vormi täielikku valdamist, ilma et esineks interferentsi mis tahes keeletasandil. Selline ideaalne kakskeelsus, mis oleks üldine igas vabariigis, on alles tulevik. Praegusel ajal on aktuaalne ja reaalne emakeele suulise ja kirjaliku vormi täielik tundmine ning teise keele valdamine sellisel määral, et väljendada oma mõtteid selles keeles teistele arusaadavas vormis, et vastu võtta informatsiooni, et suhelda hoolimata interferentsi ilmingute määrast. Teisisõnu, teist keelt on vaja osata sel määral, et see võiks täita suulise või kirjaliku suhtlemisvahendi rolli. Püüd saavutada massilist täielikku kakskeelsust on mõeldav vaid tuleviku ideaalmudelina, mitte aga reaalse ülesandena lähemateks aastateks. Sotsiolingvistidele on ilmselge, et ideaalset, täielikku kakskeelsust esineb üliharva, sest elu ise seab kakskeelsete inimeste ette piiratud ülesanded teise keele omandamisel. Näiteks selleks et töötada mitmerahvuselises kollektiivis, peab omandama teise keele suulise vormi; kutsealal on vaja osata lugeda erialast kirjandust teises keeles, seega saab teine keel eriala omandamisel täiendavaks vahendiks. Enamikule kakskeelsetele inimestele meie maal ongi omane seda laadi osaline

kakskeelsus, mille on tinginud vastav sotsiaalne vajadus.

Keele ja kõne vastastikusel mõjul on loomulikult nii häid kui ka varjukülgi, näiteks stiihilise kakskeelsuse mõningate juhtude puhul võib täheldada emakeelse kõnekultuuri langust, madal võib olla ka venekeelne kõnekultuur. Kuid meie arvates ei ole mõtet olukorda dramatiseerida (nr 6, lk 55). Nõukogude ühiskonna kultuuripotentsiaal on küllalt kõrge (üldine kultuuritase, üldine keskharidus, arenenud kõrgharidus), seetõttu võib oletada, et on olemas kõik eeldused nii emakeele kui ka vene keele kõnekultuuri tõstmiseks kakskeelses keskkonnas. Selleks ei pea kool mitte üksnes andma emakeele- ja vene keele alaseid teadmisi, vaid ka õpetama tähelepanelikku ning lugupidavat suhtumist emakeelses ja vene keelesse, kõnekultuuri kui inimese üldkultuuri ühte tunnusesse. Ainult selline väärtusorientatsioon saab kaasa aidata nii emakeelse kõnekultuuri kui ka rahvusvahelise suhtlemiskultuuri tõusule.

Keelte pidžiniseerumine ja kreoolistumine esinevad tavaliselt sellises ühiskonnas, millele on omane rahvuslik antagonism ja madal haridustase. Nõukogude ühiskonnas ei ole keelte pidžiniseerumise ja kreoolistumise tingimusi (nr 7, lk 46), sest haridustase on küllalt kõrge, paljudel keeltel on vana kirjakeele traditsioon, ei ole tingimusi ühe rahva rõhumiseks, rahvuskeelte arengu piiramiseks ja ühtede keelte väljatõrjumiseks teiste poolt. Teise keele halb oskus, emakeele interferents kakskeelsete inimeste venekeelses kõnes, kahe keele segamine — kõik see on koolis toimuva ebaefektiivse keeleõpetuse tagajärg, sest on ju kool emakeele ja rahvustevahelise suhtlemiskeele kohta saadavate teadmiste põhiallikas.

Artikli autor kirjutab Singapurist ja toob pidžinkeele näitena sellel maal kasutatava inglise keele (nr 7, lk 46). Keelesituatsioon Singapuris on küllaltki keeruline: neljal keelel (inglise, hiina, malai ja tamili) on riigikeele staatus. Siin täheldatakse mitmeid kakskeelsuse tüüpe: hiina—inglise, malai—inglise, tamili—inglise. Kuid ekslik oleks väita, et inglise keelt kasutatakse vaid äritegevuses, tööl, allilmas ja odavates lõbustusasutustes. Singapuris kasutatakse inglise keelt asjaajamiskeelena, inglise keeles antakse välja ajalehti, on loodud ingliskeelne kirjandus.

Kirjutise põhiosa on pühendatud varajase kakskeelsuse probleemidele. See küsimustering pole aktuaalne üksnes meie maal, vaid ka mujal. On ju üldiselt teada, et lapsepõlves omandatud kõnetevahelise vilumused ja oskused on küllalt kindlad ja püsivad. Ent autori mõtted varajasest kakskeelsusest on vaieldavad ja vasturääkivad. Oletatavasti on see vasturääkivus osaliselt tingitud sellest, et autor

ei tea, mida meie rahvusvabariikides tehakse vene keele kui mitteemakeele õpetamise alal varases eas, samuti ei ole autor kursis sellega, kuidas on korraldatud emakeelse kõne arendamine rahvuslaste aedades. Varajase kakskeelsusega seotud põhiseisukohad on järgmised.

1. Ei ole selge, millel rajaneb tees, et kakskeelsus saavutatakse üksnes «keele omandamise eas» (muuseas, ebatäpne termin) ja ainult kakskeelses ümbruses. Enam-vähem võrdsed võimalused kahe keele kasutamiseks omandatakse ka sihikindla keeleõpetusega, mille kohta on piisavalt näiteid.

2. Pole selge, kust pärineb tees, et laps on «geneetiliselt programmeeritud õppima üht keelt». Juba klassikaks muutunud uurimused (V. Štern, V. Leopold, N. V. Imedadze jt) on tõestanud, et sündimisest alates võib laps omandada üheaegselt kaks keelt, ilma et tema arengus täheldataks negatiivseid tagajärgi.

3. Täielikku õigustust väärivad autori arutlus «poolkeelsusest». See nähtus teeb praegu meelehärmi psühholoogidele ja pedagoogidele, kes püüavad välja töötada meetmeid selle negatiivse ilmingu kõrvaldamiseks. Kuidas poolkeelsus tekib? Vanemate soovist panna laps vene lasteaeda, et laps kujuneks kakskeelseks. Lapse õpetamise keele valivad vanemad vabatahtlikult, kui aga vanemad soovivad, et nende laps käiks emakeelses lasteaias, kuid neile seda ei võimaldata, siis on see vastuolus meie konstitutsiooniga. Mis aga puudutab nende vanemate pedagoogilist harimatust, kes ei räägi kodus oma lapsega piisavalt emakeelt, mille tõttu lapsest ei saa kakskeelset inimest, siis kuulub see küsimus vabariigis tehtava pedagoogilise propaganda kompetentsi.

4. Kakskeelsuse kahjulikku mõju lapsele keelte kasutusfääride segamisel on selgelt esile toonud juba L. S. Vögotski. Kuid ka tema (samuti L. V. Ššerba ja paljud teised) on sama selgelt rääkinud sellest, kui kasulik on teise keele oskus emakeele täiuslikuks omandamiseks ja psüühiliseks arenguks tervikuna. Üldteada on W. Goethe ütlus: «kes ei oska ühtegi võõrast keelt, ei oska ka oma emakeelt».

Just selleks et teadlikult juhtida teise keele — vene keele — kasutusfääri, on 1980. aastast NSV Liidu laste aedades sisse viidud

vene keele õpetamine. Vene keele tunnind toimuvad kaks korda nädalas, rühm jaguneb väiksemateks gruppideks. Õpetamisel kasutatakse kaasaja kõige uuemaid õpetamisemeetodeid, mis teevad õppeprotsessi huvitavaks, haaravaks ja arendavaks last. Muuhulgas olgu öeldud, et nõukogude teadlaste välja töötatud õpetamisemeetodid said UNESCO ekspertidelt kõige hinnangu (1985. a toimunud võõrkeelte õpetamise nõupidamisel), õpikud ja metoodilised juhendid on tõlgitud teistesse keeltesse ja neid kasutatakse raja taga.

Võimalik, et autori etteheited on tingitud just sellest, et Eestis kasutatakse koolieelikele vene keele õpetamisel vananenud, niinimetatud «foneetilist» põhimõtet (I. G. Batarina õpikud), et õpetamisel ei rakendata mänguelemente, ei stimuleerita venekeelset suhtlemist. Samal ajal aga viis E. Lauk Eestis läbi huvitava eksperimendi, kasutades neid samu uusimaid õpetamisemeetodeid, mille puudumise üle kurdab artikli autor.

5. Juba ammugi räägitakse sellest, et vabariigi keelt peaksid õppima (nagu vene keeltki ja juba lapsepõlvest) need, kes seda ei valda. Me oleme ühel meelil autoriga, et on lubamatu aastaid elada vabariigis ja üldse mitte osata selle vabariigi keelt. Sellisest keeleõppimise vajadusest räägitakse üha sagedamini, mitmes vabariigis on alustatud vastavat eksperimenti (sealhulgas ka Eestis).

Tervikuna on Mati Hindi artiklis «Vaateteid kakskeelsusele roosade prillideta» tõstatatud tähtsad ja väga aktuaalsed probleemid, mis loomulikult erutavad iga haritud inimest. Need probleemid on väga olulised, kuid ka väga keerukad. Tungimata sügavuti riigis toimuvate protsesside olemusse on selline analüüs ühekülgne, ebadialektiline ja ei paku mingeid võimalusi nende probleemide lahendamiseks. Kakskeelsuse kriitiline analüüs on vajalik lahti mõtestamaks kakskeelsuse edusamme ja ebaõnnestumisi, kuid sellega peab kaasnema positiivne programm, mida artiklis kahjuks pole esitatud.

V. Sakavičute-Mihhaltšenko,
filoloogiadoktor,
A. Šahnarovič,
filoloogiadoktor
(NSVL TA Keeleteaduse Instituut)

MEIE AUTOREID

Marek Strandberg — TRÜ keemiaüliõpilane
Mait Land — TRÜ füüsikaüliõpilane
Urmas Raudsepp — TRÜ füüsikaüliõpilane
Jaanus Harro — TRÜ arstiteaduskonna
üliõpilane

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Nataja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viהלem.

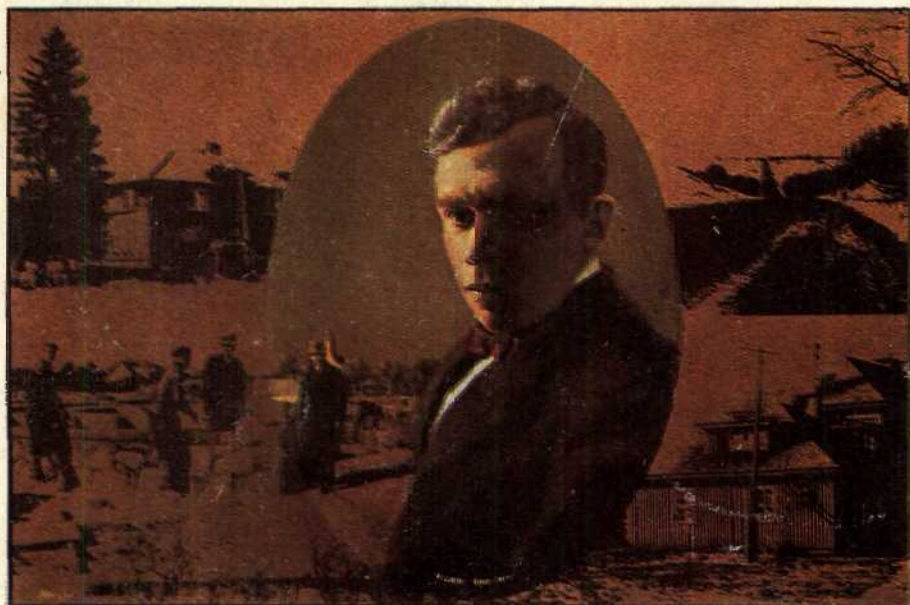
Toimetus:

Peatoimetaja Rein Veidemann 44 58 26. Peatoimetaja asetäitja Tatjana Teppe 60 17 72. Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus Joel Sang 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika Mihkel Tiks 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k 13—15 tel 33 396). Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58. Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58. Korrektor Tiiu Vseviiov 60 18 58. Masinakiri Viivi Tammik 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 09. 1987. Trükkida antud 09. 10. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,11. MB-09048. Tellimuse nr. 3523. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 36 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 11, ноябрь 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245